

Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

Освещены актуальные проблемы международных отношений, вопросы современной системы международного права, особенности развития мирового хозяйства и международных экономических отношений.

Для преподавателей, научных сотрудников, аспирантов и студентов.

The modern problems of international relations, international law, world economy and international economic relations are highlighted in following issue.

For professors, scientists, PhD students and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	Л.В. Губерський, д-р філос. наук, проф., акад. НАН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	О.М. Бірюков, д-р юрид. наук, доц.; В.А. Вергун, д-р екон. наук, проф.; В.В. Дайнеко, канд. філол. наук, проф.; А.С. Довгерт, д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. АПрН України; В.І. Кисіль, д-р юрид. наук, проф.; В.В. Копійка, д-р політ. наук, проф.; О.А. Коппель, д-р іст. наук, проф.; В.П. Крижанівський, д-р іст. наук, проф.; В.Ю. Крушинський, д-р політ. наук, проф.; Є.А. Макаренко, д-р політ. наук, проф.; В.А. Манжол, д-р іст. наук, проф.; В.М. Матвієнко, д-р іст. наук, проф.; В.І. Муравйов, д-р юрид. наук, проф.; Ю.М. Пахомов, д-р екон. наук, проф., акад. НАН України; Г.М. Перепелиця, д-р політ. наук, проф.; С.І. Пирожков, д-р екон. наук, проф., акад. НАН України; І.І. Пузанов, д-р екон. наук, проф.; М.М. Рижков, д-р політ. наук, проф.; О.І. Рогач, д-р екон. наук, проф.; Ю.С. Скороход, д-р політ. наук, проф.; А.С. Філіпенко, д-р екон. наук, проф.; С.Я. Фурса, д-р юрид. наук, проф.; С.А. Циганов, д-р екон. наук, проф.; Ю.С. Шемшученко, д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України; М.С. Дорошко, д-р іст. наук, проф. (заст. відп. ред.).
Адреса редколегії	04119, Київ-119, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин; ☎ (38044) 481 44 14
Затверджено	Вченою радою Інституту міжнародних відносин 29.06.15 (протокол № 11)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1-05/8 від 22.12.10
Зареєстровано	Міністерством інформації України. Свідоцтво про державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43; ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Дорошко М. Етнополітичні конфлікти в пострадянських країнах-учасниках програми "Східне партнерство" як інструмент російського впливу в регіоні	5
Головченко В. Геополітичні й безпекові інтереси США в Східній Азії	7
Матвієнко В., Сокур С. Інституціоналізація лобістської діяльності в країнах-членах ЄС на прикладі Австрії, Великої Британії, Німеччини, Франції та Данії	10
Піскорська Г. Безпекові пріоритети України в контексті нових викликів і загроз	14
Толстов С. Позиція США і ЄС щодо врегулювання конфлікту на сході України	18
Фесенко М. Глобальне стратегічне партнерство провідних акторів: теоретико-методологічний вимір	24
Крупеня І. Передумови гарантування миру в країнах ПСА у світлі нових теоретичних концепцій	30

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Чугаєв О. Міжнародні економічні фактори іміджу Китаю у країнах світу	36
Рилач Н. Європейський інноваційний союз в глобальних інноваційних процесах	39
Корнєєва Ю. Особливості управління підприємствами державного сектору в ЄС	43
Заліско О. Методологічні аспекти дослідження структури капіталу ТНК	48
Синковець Н. Міжнародна регуляторна кооперація як чинник інтенсифікації співробітництва у світовому господарстві	55

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Задорожній О. Одіозні порівняння. Неправомірне застосування міжнародних правових прецедентів російськими вченими-правознавцями для виправдання захоплення Криму	59
Виговський О. Правова природа конвертації цінних паперів	67
Забара І. Розвиток міжнародних інформаційних правовідносин в період 1970 – 1990 років: ретроспективний аналіз концепцій і практики	70
Криволапов Б. Проблеми застосування іноземних норм про валютний контроль у сучасній судовій та арбітражній практиці	75
Черняк Ю. Гаазька Конвенція 1980 р. про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей в системі міжнародних правових актів України	78
Каспрук О. Міжнародно-правові основи співробітництва в рамках проекту "нового шовкового шляху"	82

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Дорошко Н. Этнополитические конфликты в постсоветских странах-участницах программы "Восточное партнерство" как инструмент российского влияния в регионе	5
Головченко В. Геополитические интересы и интересы безопасности США в Восточной Азии	7
Матвиенко В., Сокур С. Институционализация лоббистской деятельности в странах-членах ЕС на примере Австрии, Великобритании, Германии, Франции и Дании	10
Пискорская Г. Приоритеты национальной безопасности Украины в контексте новых вызовов и угроз	14
Толстов С. Позиции США и ЕС относительно урегулирования конфликта на востоке Украины	18
Фесенко М. Глобальное стратегическое партнерство ведущих акторов: теоретико-методологическое измерение.....	24
Крупеня И. Предпосылки гарантирования мира в странах ЮВА в свете новых теоретических концепций	30

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА

Чугаев А. Международные экономические факторы имиджа Китая в странах мира.....	36
Рылач Н. Европейский инновационный союз в глобальных инновационных процессах	39
Корнеева Ю. Особенности управления предприятиями государственного сектора в ЕС.....	43
Залиско О. Методологические аспекты исследования структуры капитала ТНК	48
Синковец Н. Международная регуляторная кооперация как фактор интенсификации сотрудничества в мировом хозяйстве.....	55

СОВРЕМЕННАЯ СИСТЕМА МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

Задорожний А. Одиозные сравнения. Неправомерное применение международных правовых прецедентов российскими учеными-правоведами для оправдания захвата Крыма	59
Выговский А. Правовая природа конвертации ценных бумаг	67
Забара И. Развитие международных информационных правоотношений в период 1970 – 1990 годов: ретроспективный анализ концепций и практики.....	70
Криволапов Б. Проблемы применения иностранных норм о валютном контроле в современной судебной и арбитражной практике	75
Черняк Ю. Гаагская Конвенция 1980 г. о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей в системе международных правовых актов Украины	78
Каспрук О. Международно-правовые основы сотрудничества в рамках проекта "нового шелкового пути".....	82

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Doroshko M. Ethno-political Conflicts in Post-soviet Countries Participating in "Eastern Partnership" as a Tool of Russian Influence in the Region	5
Holovchenko V. Geopolitical and Security US Interests in the East Asia	7
Matvienko V., Sokur S. Institutionalization of Lobbying in the EU Countries: Austria, United Kingdom, Germany, France and Denmark.....	10
Piskorska G. Security Priorities for Ukraine within the Context of New Threats and Challenges.....	14
Tolstov S. Positions of the U.S. and the EU Concerning the Conflict Settlement in Eastern Ukraine	18
Fesenko M. Global Strategic Partnership of the Leading Actors: Theoretical and Methodological Dimension	24
Krupenya I. Premises of the Peace Guaranteeing in the Countries of Southeast Asia in the Light of New Theoretical Concepts	30

FEATURES OF THE WORLD ECONOMY

Chugaiev O. International Economic Factors of China's Image in Countries of the World	36
Rylach N. European Innovation Union in a Global Innovation Processes.....	39
Kornieieva J. Features of State-owned Enterprise Management in the EU	43
Zalisko O. Theoretical Approaches to MNE Capital Structure Identification	48
Synkovets N. International Regulatory Cooperation as a Factor of Intensification of Collaboration in the World Economy	55

MODERN SYSTEM OF INTERNATIONAL LAW

Zadorozhnii O. Comparisons are odious. International legal precedents misused by Russian legal scholarship to justify the seizure of Crimea	59
Vygovskyy O. Legal Nature of the Securities Conversion	67
Zabara I. Development of International Legal Information during 1970 – 1990 Years: A Retrospective Analysis Concepts and Practices	70
Kryvolapov B. Problems of Foreign Exchange Controls Application in Modern Judicial and Arbitration Practice.....	75
Chernyak Y. Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction 1980 in the System of International Legal Acts of Ukraine	78
Kaspruk O. International Legal Cooperation Principles within 'The New Silk Road'	82

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 327.5(478) : (470+571)

M. Doroshko, doctor hab., prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine**ETHNO-POLITICAL CONFLICTS IN POST-SOVIET COUNTRIES PARTICIPATING
IN "EASTERN PARTNERSHIP" AS A TOOL OF RUSSIAN INFLUENCE IN THE REGION**

In the article are analyzed causes of ethno-political conflicts in post-Soviet countries-participants of "Eastern Partnership". Using the method of historical analogies, the author concludes that the conflicts were inspired by the leadership of former Soviet Union to preserve the Union State. In transforming them into "frozen" and the escalation of new ones, like the conflict in eastern Ukraine, Russian Federation authorities are extremely interested in as successor to the USSR. The Kremlin uses "frozen" and new conflicts as building tools for a new empire.

Key words: "frozen" conflicts, post-Soviet space, Empire, European integration, "Eastern Partnership".

More than twenty years ago, on the wave the collapse of the Soviet Union, accompanied by activation of national liberation movements of oppressed by the Communist empire peoples with hidden and sometimes overt military support of the Russian Federation (RF) has appeared self-proclaimed Abkhazia, Nagorno-Karabakh, South Ossetian and Transnistrian Moldavian republics. Neither of them has become a full subject of international law, and yet their existence became a threat to national security and barrier for pro-European foreign policy independent Armenia, Azerbaijan, Georgia and Moldova.

In 2014, during Euromaidan and the Revolution of dignity in Ukraine, taking advantage of the overthrow of Yanukovych regime by Ukrainian people, the government of the Russian Federation annexed the Crimean peninsula and started military aggression in eastern Ukraine, seeking by these actions an opportunity to prevent the implementation of the new Ukrainian government's European integration course. Now, as a quarter of a century ago, the Kremlin tried to implement the scenario of rejection of the territory of independent state with one goal – to prevent the Europeanization of Ukraine, its exit from the geopolitical, and then – civilizational influence of Russian Federation. In this connection, the question of clarifying the root causes of Russia's aggressive behavior in the former Soviet Union arises. Having found the reasons, we can find an adequate response to aggressive actions of neo-imperial Russia on the post-Soviet space.

Historical and political preconditions of "frozen" conflicts in member states of the "Eastern Partnership" are fairly over-viewed in details by Ukrainian [1] and foreign researchers [2]. However, they are not fully able to clarify the causes of separatism in NIS countries and the role of Russian in the escalation. Because reasons of origin of most ethnic and political conflicts on the post-Soviet space, in our opinion, not to be found in the plane of ethnic hatred of neighboring nations, but in process of forming state territories of the former Soviet republics by Bolshevik totalitarian regime, which was based on the principle "divide and conquer!".

Caring about inviolability of the Union under any historical events and disasters, the communist regime in Kremlin shared holistic in the past ethnic groups between several national and state formations. The same happened with Armenians. They, having a majority in the population of Nagorno-Karabakh, found themselves, because of national territorial demarcation in 1920s, in Azerbaijan SSR. Where it was not possible to apply this principle, the imperial laws of population assimilation entered, initially in the Russian Empire and later in the Soviet Union gained forms of mixing people of different ethnic groups in national republics with an emphasis on creating a majority of Russian or Russian-speaking population and without clear identity (this circumstance played a

crucial role in the separation of the Transnistrian region of Moldova, as well as being used to implement the Kremlin's project of "Novorossia" in southeastern Ukraine).

The Bolshevik policy of assimilation was to neutralize, forced to create by Russian Bolsheviks, quasi-state structures in the form of Soviet Socialist Republics with mandatory release of the titular nation, but led eventually (communist leaders could not foresee it) to awareness by the Communist Party's elite of the Union republics their corporate interests that were not entirely matched with the priorities of Kremlin. Only totalitarian political regime was able to keep in obedience the population of the borderlands of the former Russian Empire.

Once its "basics" started to shake, such as constitutional norms of the "Communist Party as the core of the political system," removed from the Basic Law of the USSR in 1990, the Soviet Kremlin could not contrary to logic of history that has put on agenda the question of elimination of global colonial system remains, to maintain in force "voluntarily" established Union of national republics. All that it was able to keep in its orbit (read – Russian) influence, now is the self-proclaimed "state" like Transnistrian Moldavian Republic, Nagorno-Karabakh Republic (NKR) and other not recognized by the international community separatist entities.

Because history does not know an example of eternal empires, communist Soviet Union also has collapsed, but its disintegration was accompanied not only by the proclamation of the new independent states and their international recognition, but also with preservation of quasi-separatist entities for a long period, with support of which a new phase of "gathering genuine Russian lands" in future third option of the Russian Empire began. At the same time, the authorities of the Russian Federation completely ignored the experience of the builders of the USSR and against the main trend of the world in the twentieth century, cherishes plans to build a new empire.

The main reason for such courses was unwillingness and inability of its leadership to live in a world in which there is no division between "historical" and "non-historical" nations subjects and objects of international relations and so on. Once in a cohort of secondary actors in international politics in early 1990s, Russian political elite sought revenge. Current president of Russia Vladimir Putin, Soviet KGB alumnus, was the personification of such political elite. According to his leadership, Russia not only strengthened its impact (military, political, economic, informational) in the self-proclaimed "states" on the post-Soviet space, but resorted to the destruction of the world's rules enshrined in the UN Charter, the Helsinki Act and other international documents, by starting war in Georgia in 2008 and completing annexation of Ukrainian Crimea in 2014 and armed aggression in eastern Ukraine.

Putting misinformation into the global information space that only through Russian Bolsheviks such countries as Ukraine, Moldova, Kazakhstan, etc. appeared on the political map of the world, the Kremlin deliberately ignores the state-millennial traditions of the peoples of the former Soviet Union, taking advantage of the banal ignorance of history of peoples of ordinary citizens of "civilized" countries and Russian and "Russian-speaking" population of the newly independent states. The purpose of these insinuations – realization of the project to recreate the Russian empire. For this purpose Kremlin willingly uses "fifth column" – Russian or Russified locals in former Soviet republics, the potential reached from assimilation policy of the Russian and Soviet empires. If the number of Russians and "Russian-speaking" population is not enough to fuel separatist sentiment in the country that seeks to get out of Russia's influence, then the impact tool of the Institute of Russian citizenship becomes influent, which is available to all who are against their historical homeland, as it was in Abkhazia and the Tskhinvali region of Georgia, Moldavian Transnistria and Ukrainian Crimea. Then indigenous ethnic group forcibly is displaced from historical homeland, and the Kremlin propaganda machine convinced Russian population that so-called "Novorossia" [3], the northern part of Kazakhstan and others never were part of Ukraine and Kazakhstan respectively, and should be returned to Russia [4].

If the above arguments fail, Russia resorts to a last resort – military intervention. Thus, Transnistria was taken from Moldova as a result of direct involvement on the side of Tiraspol separatist of military of the 14th Army General O. Lebed of the Russian Federation, who during acute phase of the conflict in June 1992, said to the Moldovan authorities: "If they do not stop, he will have breakfast in Transnistria, dine in Chisinau and supper in Bucharest" [5]. With the direct intervention of Russian military units deployed in Georgia, the last lost control of its former autonomies of Abkhazia and South Ossetia in 1992-93.

To destabilize the situation in Ukraine Russian authorities resorted to the use of tools, proven by Stalin's regime during occupation of Central and Eastern Europe after the Second World War. The technology, currently called "hybrid" War, was also used by Russia in order to occupy Ukrainian Donbas and actually copies actions of the USSR in Central and Eastern Europe in the second half of the 1940s. On this, in particular, emphasizes well-known Western researcher of Soviet totalitarianism Ann Appelbom: "I was a very strange feeling ... when I watched the occupation of eastern Ukraine. I saw how it was, they also sent advance units ... of Russian secret service officers in various places. They handed out weapons there, trying to recruit or convert to its cause criminals or other groups of dissatisfied, they immediately engaged in the construction of so-called state ideology, and it was almost the same as done by NKVD in Poland in 1945" [6]. This similarity is not surprising to A. Appelbom, because "it is not so much about the historical parallels as of historical continuity, continuity between the Soviet and current Russian special services" – sums up the researcher [7].

The fact that for Western researchers is becoming a discovery, for Ukrainian historians, who professionally explore the specificity of "establishment" of Soviet power in Ukraine and other former Soviet republics in the 1917-21, Russian occupation of Abkhazia, South Ossetia and part of Ukrainian Donbas are too reminiscent of similar actions of the Russian Bolsheviks in specified period. Unable to capture Ukraine and other national outskirts of the former Russian Empire, with the support of the general population, the Russian Bolsheviks inspired local Communists uprising, sanctified by illegitimate decisions of "popular" government authorities,

and sent detachments of the Red Army in order to help "rebels", after which puppet "national" governments arrived, formed by communist Kremlin. In this way Soviet Russia liquidated independent statehood appeared in the crucible of World War II Ukraine, Georgia, Armenia, Azerbaijan, Belarus, etc. This historical overview gives us reason to believe that the nature and essence of Russian imperialism remained unchanged. Like almost 100 years ago, the war of Russia against Ukraine, according to Ukrainian conflictologist H. Perepelytsia, "held in the form of military occupation (Crimea. – Ed.), and then ... it was the task of implementation of actual military intervention on the Donbas territory" [8].

Of course, not all that relates to tactics of spreading its influence, Russia repeats. For example, a purely Russian invention of post-bipolar era history has become the practice of peacekeeping service by country party of the conflict – the actual initiator and participant in the conflict, under the guise of putting peacekeepers into the conflict zone. The presence of peacekeeping forces of Russia in conflict areas only contributed to "freeze" for an indefinite period situation in Transnistria, Nagorno-Karabakh, former Georgian autonomies of Abkhazia and South Ossetia.

There is also in arsenal of Russian influence in the area of "frozen" conflicts confrontation parties a practice of imposing diplomatic mediation services by Kremlin. "Experience" of Russian mediation in the "5 + 2" in Transnistria or Russian joint chairmanship in the Minsk Group to resolve the conflict in Nagorno-Karabakh, resulting in an imitation of active steps or deliberate braking of the negotiation process, that has brought negotiations to a standstill, convinces us in real intentions of the Kremlin. Moreover, they, as known, consist in maintaining its influence and prevent accession to the European community nations of the former Soviet republics. Successful pro-European Ukraine, Moldova, Georgia – a mortal threat not only for sole power of Putin in Russia, but also for his colleagues from the "club of authoritarian leaders": Lukashenko in Belarus, Nazarbayev in Kazakhstan, Karimov in Uzbekistan, etc. After all, they preserve political and economic backwardness of their countries and delay for an indefinite period liquidation vestiges of Soviet totalitarianism. Denial of this inheritance, as experience has shown in Poland, Czech Republic, Baltic countries, is the key to economic prosperity, democracy and creation common European security space.

References

1. Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі: Монографія / Г.М.Перепелиця. – К.: НІСД, 2003. – 432 с.; Шелест Г.В. Російсько-грузинський конфлікт і його наслідки для енергетики та безпеки в Чорноморсько-Каспійському регіоні / Г.В.Шелест // Central Asia and the Caucasus. Journal of Social and Political Studies. Sweden. – 2009. – №4-5. – С.58-59.
2. Herzig E. The new Caucasus: Armenia, Azerbaijan a. Georgia / E. Herzig. – L.: N.Y.: Pinter, 1999. – 166 p.; Lynch D. Russian peacekeeping strategies in the CIS: The cases of Moldova, Georgia a. Tajikistan / D. Lynch. – L.: Russia a. Eurasia Programme, 2000. – 265 p.; Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве / А.Г. Здравомыслов. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 286 с.; Панарин С. Конфликты в Закавказье: позиции сторон, перспективы урегулирования, возможный вклад России / С.Панарин // Вестник Евразии = Acta Eurasica. – 1999. – №1/2. – С. 113-126.
3. Historical science defines the term "Novorossia" as former territory of the northern Black Sea region, which included the lands of the former Zaporozhian Host and the Crimean Khanate. In the eighteenth century, the Russian Empire included them in its membership. Meanwhile, the Kremlin today and separatists in the Donbas call south-eastern regions of Ukraine as "Novorossia".
4. Восточная Украина и северный Казахстан – следующие мишени Путина? ("The New Republic", США) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20140311/218432356.html>
5. Про технологію "підпалу" конфліктів // День. – 2015, 13 січня. – С. 8.
6. Кремль використовує на Донбасі ті ж методи, що у Східній Європі 70 років тому – Аппельбом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26797079.html>
7. Ibid.
8. Час вимагає визначеності // День. – 2015, 15 січня. – С. 4.

М. Дорошко, д-р іст. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЕТНОПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ-УЧАСНИЦЯХ ПРОГРАМИ "СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО" ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОГО ВПЛИВУ В РЕГІОНІ

В статті аналізуються причини виникнення етнополітичних конфліктів в пострадянських країнах-учасницях програми ЄС "Східне партнерство". Використавши метод історичних аналогій, автор робить висновок, що конфлікти були інспіровані керівництвом колишнього СРСР для збереження Союзної держави. В перетворенні їх на "заморожені" й ескалації нових, на кшталт конфлікту на сході України, вкрай зацікавлена влада Російської Федерації – правонаступниці СРСР. Кремль використовує "заморожені" і нові конфлікти як інструмент розбудови нової Російської імперії.

Ключові слова: "заморожені" конфлікти, пострадянський простір, більшовицький режим, тоталітаризм, війна, окупація, агресія, імперія, європейська інтеграція, "Східне партнерство"

Н. Дорошко, д-р іст. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЕ КОНФЛИКТЫ В ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАНАХ-УЧАСТНИЦАХ ПРОГРАММЫ "ВОСТОЧНОЕ ПАРТНЕРСТВО" КАК ИНСТРУМЕНТ РОССИЙСКОГО ВЛИЯНИЯ В РЕГИОНЕ

В статье анализируются причины этнополитических конфликтов в постсоветских странах-участницах программы ЕС "Восточное партнерство". Используя метод исторических аналогий, автор приходит к выводу о том, что конфликты были инспирированы руководством бывшего СССР для сохранения Союзного государства. В трансформации конфликтов в "замороженные" и эскалации новых, как в случае конфликта на востоке Украины, очень заинтересованы власти Российской Федерации – правопреемницы СССР. Кремль использует "замороженные" и новые конфликты в качестве инструмента построения новой Российской империи.

Ключевые слова: "замороженные" конфликты, постсоветское пространство, большевистский режим, тоталитаризм, война, оккупация, агрессия, империя, европейская интеграция, "Восточное партнерство".

УДК 327.51

В. Головченко, д-р політ. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ГЕОПОЛІТИЧНІ Й БЕЗПЕКОВІ ІНТЕРЕСИ США В СХІДНІЙ АЗІЇ

Основу геополітичних і безпекових інтересів США у Східній Азії складають потреби перешкодити формуванню там потужного стратегічного суперника, зовнішня політика якого суперечила б американським амбіціям на лідерство в постбіполярній системі міжнародних відносин. Потенційну загрозу здійсненню планів Білого Дому на світове домінування може становити лише могутній Китай, тому головний інтерес США у Східній Азії полягає в тому, щоб по можливості не дати йому зрівнятися з Америкою за досягненнями в області високих технологій і новими видами озброєнь. До безпекових пріоритетів США у Східній Азії належать також управління ситуацією на Корейському півострові та зміцнення військово-політичного союзу з Японією.

Ключові слова: зовнішня політика, міжнародні відносини, союз, стратегічне партнерство.

У політології міжнародних відносин ХХІ століття називали "азійським" з огляду на провідну роль Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР) загалом і Східної Азії зокрема в глобальній економіці та зростання ваги регіональних держав, передусім Китаю, у світових політичних процесах. Це обумовлює посилену увагу до Східної Азії чільних міжнародних акторів, в першу чергу США, що тісно пов'язані з регіоном історично, політично й економічно. Вирішення першорядного й найскладнішого для державно-політичної еліти США завдання – відновлення й зміцнення американських позицій у світі – не обмежується стратегічним стримуванням тільки Росії – продовжувача СРСР, як це було щодо останнього за біполярного світу. Реалізація зазначеного глобального завдання сьогодні немислима без проведення Білим Домом активної зовнішньої політики й щодо регіону Східної Азії, тому за збереження й утримання позицій тут Сполучені Штати жорстко боротимуться. Не випадково серед міжнародних пріоритетів США, в контексті ініційованого адміністрацією Б.Обами курсу "повернення в Азію", згаданий регіон посів особливе становище.

Політика США у Східній Азії реалізується за використанням як силових, так і несилових методів, причому до перших слід віднести забезпечення власне американської військової переваги в регіоні, а також зміцнення успадкованих від епохи холодної війни військово-політичних союзів із Республікою Корея, Тайванем і Японією, а до других – спроби Білого Дому сформувати нові регіональні міжнародні інститути, за лідерства в яких Сполучені Штати готові змагатися до кінця.

Досвід і уроки як реалізації, так і модернізації американсько-японських безпекових договорів, американсько-

південнокорейського договору про взаємну оборону та американсько-тайванського договору про взаємодопомогу, за умов перманентного силового тиску з боку КНР і КНДР на військово-політичних союзників США у Східній Азії, є повчальними для незалежної України, що після перемоги "Революції гідності" зазнала неспровокованої збройної агресії з боку Росії. Саме успішний розвиток стратегічного партнерства США з Японією, Республікою Корея і Тайванем є переконливим аргументом на користь набуття Україною ключового для гарантування її національної безпеки статусу військово-політичного союзника США поза межами Північноатлантичного Альянсу.

Основним компонентом силового потенціалу США в Східній Азії на поч. ХХІ ст. залишаються військово-морські й військово-повітряні бази, що простягнулися двома острівними ланцюгами від західного узбережжя Америки через Аляску, Алеутські й Гавайські острови. До "першої острівної гряди" як передової наступальної лінії стосовно КНР у Пентагоні відносять Японію (130 баз США), Тайвань і Філіппіни (2 бази). Але американська військова присутність на цьому рубежі останніми роками починає слабшати під тиском нових об'єктивних і суб'єктивних обставин. Це й збільшення присутності ВМС і ВПС Китаю, і активізація місцевого населення, що стало менш терпимим до присутності американських військ на своїй території й більш лояльним до КНР, і зміна позиції урядів приймаючої сторони.

Коли 30 серпня 2009 р. лівоцентристська Демократична партія Японії на виборах до нижньої палати парламенту здобула переконливу перемогу над фундаментарми військово-політичного союзу зі США – ліберальними демократами, що з невеликою перервою міцно

утримували владу протягом більш, ніж півстоліття, це сталося не в останню чергу завдяки обіцянкам поліпшити взаємини із сусідами у Східній Азії (КНР і КНДР), навіть на шкоду відносинам зі Сполученими Штатами, та змінити Конституцію 1947 р. в сенсі розширення миротворчих повноважень Сил самооборони. А вже 2 червня наступного року лідер демократів – Прем'єр-міністр Японії Хатояма Юкіо подав у відставку, взявши на себе відповідальність за те, що урядом не вдалося вивести американську базу Футемма за межі префектури Окінава, де дислоковано 2/3 із 70 тис. військовослужбовців США, які перебувають на території Японії [1].

Ця політична колізія стала однією з причин виведення з Окінави 9 тис. американських морських піхотинців на бази на підконтрольному США о. Гуам (31 база), Гавайських островах і в Австралії (4 бази). В разі подальшого розвитку такого сценарію військовики США змушені будуть остаточно передислокуватися на "другу острівну грядку" в Океанії – окрім Гуаму й Співдружності Північних Маріанських островів, на Каролінські острови (Федеративні Штати Мікронезії), до Республіки Маршаллових Островів і Соломонових Островів, що розташовані порівняно близько до Східної Азії й водночас – поза тією акваторією, з якої КНР прагне витіснити американський флот.

Але навіть займаючи другу лінію протистояння Китаю й згортаючи свою присутність в районі "першої острівної гряди", США збережуть можливість повітряного й морського патрулювання в Жовтому морі, Східно-Китайському й Південно-Китайському морях. Однак нові завдання зі зміцнення американського впливу в Східній Азії Білому Дому й Пентагону доводиться вирішувати у важчих, порівняно з добою холодної війни, умовах. Взяти хоча б військово-морську стратегію КНР, що почала розроблятися напр. 1980-х рр. і була офіційно проголошена в 1995 р. Вона складається з трьох етапів: протягом першого (2000-2010 рр.) офіційний Пекін мав встановити контроль у межах "першої острівної гряди" ("морська Велика китайська стіна"), на другому етапі (2010-2020 рр.) – взяти під контроль Японське море й акваторію "другої острівної гряди", а на третьому етапі (2020-2050 рр.) – створити потужний океанський флот і покласти край американському військово-морському домінуванню в Тихому та Індійському океанах [2].

Офіційний Вашингтон, як правило, маскує свої дії щодо утримання Східної Азії в сфері свого геополітичного впливу турботою про підтримку регіональної стабільності й безпеки. Але навіть урядові американські зовнішньополітичні документи іноді проливають світло на сутність політики США в Східній Азії. Зокрема, в "Стратегії національної безпеки США" від 17 вересня 2002 р. відверто вказувалося, що "США не допустять досягнення будь-якою країною військового паритету з Америкою. США планують застосовувати військову силу першими, щоб попередити ворожі дії, навіть якщо напад на США в даний момент не готується чи неможливий. США мають намір залишатися єдиною в світі країною, що має право на застосування сили проти загроз раніше, ніж вони цілком сформуються, й не дозволить іншим націям використати випереджувальні удари як виправдання для агресії" [3].

Хоча за своєю наступальною потужністю США перевершують будь-яку іншу регіональну державу, в т. ч. Китай, Японію й Росію, а жодна східноазійська держава не може порівнятися з Америкою за оснащенням своїх збройних сил новітньою високоточною зброєю, низка вагомих чинників істотно ускладнюють владі Сполучених Штатів реалізацію свого зовнішньополітичного курсу.

По-перше, це перманентна стратегічна нестабільність Східної Азії – "метастабільного регіону", за влучним визначенням З.Бжезинського, коли в разі раптової дії зовнішнього чинника в регіоні може початися руйнівна ланцюгова реакція [4, с. 145]. Порушення стабільності в Східній Азії ймовірно внаслідок якісних змін силового потенціалу КНР, Японії чи гіпотетичної об'єднаної Кореї. Адже гонка озброєнь у регіоні не стримується жодними міжнародними структурами, які б гарантували колективну безпеку, узгоджували міжнародні проблеми й підтримували політичне та економічне співробітництво. Крім того, в регіоні час від часу актуалізуються серйозні територіальні претензії одних країн до інших, зберігається болюча історична (національна) пам'ять про колоніальне минуле й загарбницькі імперіалістичні війни. Східна Азія залишається регіоном не тільки динамічного економічного розвитку, але й, передусім, регіоном величезного політичного та стратегічного ризику.

Влада США побоюється, що наростаюче китайсько-японське суперництво за лідерство сприятиме росту напруженості й здатне привести до серйозної дестабілізації ситуації. Та й фактичне набуття КНДР ядерного статусу провокує сусідню Японію на створення в стислі терміни власного ракетно-ядерного потенціалу. Невизначеним бачиться й майбутнє Тайваню, а Японія вже розцінює свою політико-стратегічну залежність від США не як бажаний довгочасний вибір, а швидше як тимчасову необхідність, продиктовану небезпечною невирішеністю корейської проблеми, а також нарощуванням військового потенціалу КНДР. Все це, разом узяті, спрацьовує на посилення напруженості в Східній Азії й ускладнює для американського керівництва проведення потрібної йому політики.

По-друге, успіх американської політики в Східній Азії значною мірою залежить від характеру китайсько-японських відносин, але взаємини в трикутнику США – Японія – Китай ще не набули довшої форми. В разі ж інституціоналізації Сполученими Штатами взаємин з іншими двома "кутами" трикутника, створення прообразу колективного органу із забезпечення безпеки, офіційний Вашингтон міг би розраховувати на здобуття стратегічно важливого східного плацдарму для протистояння й стримування Росії в АТР. Щоправда, успішне вирішення такого завдання ускладнюється для США наростанням китайського й японського націоналізму.

По-третє, курс на збереження Східної Азії в зоні американського геополітичного впливу зазнає тиску з боку регіональних гравців, що не почуваються впевнено в системі міжнародних відносин внаслідок своєї високої стратегічної вразливості. Для всіх прибережних держав західної частини АТР, за винятком Російської Федерації, досить тривожним аспектом їхньої безпеки є забезпечення захисту морських комунікацій, якими вони постачають на свої ринки енергоносії й експортують готову продукцію.

Достатньо заблокувати морськими мінами підходи до Йокогами, Шанхая та Пусана, щоб паралізувати економічну діяльність в країнах регіону, оскільки залізничні шляхи торговельного сполучення не лише непридатні для острівної Японії, а й мало що значать для материкового Китаю чи Республіки Корея, ізольованої демаркаційною лінією вздовж 38-ї паралелі. Крім того, життєво важливим для країн Східної Азії морським шляхом є Малаккська протока, через яку відбувається торговельний обмін усіх регіональних держав із Євросоюзом, а також імпорт близькосхідної нафти і скрапленого природного газу. Але гарантування безпеки проходу протокою є складним завданням навіть для США чи КНР, оскільки там діють численні морські пірати.

По-четверте, реалізація американської політики домінування в Східній Азії ускладнюється гонкою військово-морських озброєнь, що набирає обертів. Як уже зазначалося, КНР зацікавлена в створенні могутніх ВМС, здатних контролювати всю акваторію західної частини Тихого океану й Малаккську протоку, реалізує програму будівництва авіаносного флоту й нарощує потужність підводного, розглядаючи його в якості головного знаряддя морської експансії. Швидкими темпами озброюється і Японія, що з 2001 р. приступила до регулярного патрулювання своїми технічно досконалими силами Малаккської протоки й розширює їхню зону дії завдяки використанню десантного корабля-дока, призначеного для розміщення ударних гелікоптерів і літаків із нерухомим крилом.

По-п'яте, успішному здійсненню політики домінування США у Східній Азії заважає конкурентна боротьба провідних регіональних держав, що прагнуть самостійно контролювати ситуацію в регіоні й зацікавлені мати в ньому власну сферу впливу. США і Японії буде нелегко стримувати амбіції офіційного Пекіна й двох корейських держав у суперництві за "місце під сонцем". Звичайно, в Східній Азії зберігають своє значення й продовжують діяти американсько-японський і американсько-південно-корейський договори безпеки, а США мають у розпорядженні сили швидкого розгортання, що якоюсь мірою підтримують вигідний їм баланс сил. Але потенціалу цих двох структур, безумовно, буде недостатньо в умовах нарощування боротьби за вплив у новій регіональній системі міжнародних відносин.

Адже система безпеки, закладена Сполученими Штатами на початку холодної війни, в XXI ст. навряд чи здатна забезпечити регіональний баланс сил, оскільки не враховує китайський чинник. До того ж відсутність реальних військових перемог коаліційних сил на чолі зі США в Афганістані й Іраку свідчить, що утримати стратегічні позиції в тому чи іншому регіоні набагато важче, аніж повалити неугідний антиамериканський режим.

Професор Стенфордського університету китайсько-го походження В.Ча вже напр. 1990-х рр. дійшов висновку, що оскільки союзницькі відносини США з критичними опорами миру, стабільності й процвітання в АТР – Японією й Південною Кореєю були укладені на початку холодної війни, то після її завершення вони вже не є такими міцними, і ні Японія, ні Республіка Корея, в разі загострення ситуації, не будуть "тягати для США каштани з вогню" [5, р. 122].

Наймолодший в історії Японії прем'єр-міністр Абе Сіндзо, виступаючи перед парламентом країни в січні 2007 р., наголосив, що імперія повинна переглянути свою пацифістську конституцію, посилити власну роль у гарантуванні системи глобальної безпеки й звільнитися від політичних пережитків Другої світової війни. Зауваживши мимохідь про посилення безпекового співробітництва зі США, глава уряду зупинився на патріотичному вихованні японської молоді й підкреслив: "Сьогодні настав час для того, щоб переглянути повоєнний режим і взяти новий старт у XXI століття. Наше завдання – створити Японію, що буде в змозі протистояти викликам прийдешніх літ" [9].

Але ж в умовах загострення внутрішньорегіональної боротьби за вплив Сполученими Штатам доведеться зіткнутися із сильним Китаєм, що всерйоз стурбований посиленням військової присутності США в Східній Азії, в т.ч. за рахунок зміцнення військового союзу з Японією. Керівництво КНР бачить, що США надають військово-політичним альянсам за своєї участі дедалі більш наступального характеру, однак навмисно спрямовує націоналістичні настрої свого суспільства проти Японії,

тимчасово відводячи удар від США [6; 7]. В Пекіні добре усвідомлюють, що надходження іноземних інвестицій і передових технологій, а також доступ китайського експорту на ємний американський ринок (у 2014 р. 16,9 % експорту КНР, що сягнув 2,343 трлн. дол. США, припало на Сполучені Штати [8]) безпосередньо залежать від стабільних і неантагоністичних відносин із заокеанською наддержавою.

Таким чином, на сьогодні детермінантою міжнародно-політичних і економічних процесів у Східній Азії все ж залишається роль США. Плацдармом дієвості впливу й гарантування безпекових інтересів Сполучених Штатів у регіоні є передове базування їхніх збройних сил, представлених Тихоокеанським командуванням (ПАКОМ), а також двосторонні договори безпеки і оборони США зі своїми традиційними союзниками в регіоні – Японією, Тайванем і Південною Кореєю. Все це забезпечує підґрунтя для усунення й попередження виникнення перешкод на шляху поширення американських товарів та інвестицій, й у цілому геополітичного впливу США в регіоні.

А чинником, який виступив каталізатором процесу активізації зовнішньополітичних зусиль США в регіоні, є поступове розширення геополітичного ареалу КНР шляхом проекції військового потенціалу за межі Євразійського материка, в першу чергу, з метою захисту стратегічних інтересів Китаю в прибережних акваторіях Тихого океану. Сполучені Штати змушені продовжувати курс на одночасне стримування й замирення КНР, що швидко нарощує не лише економічний, а й силовий потенціал. Разом із тим Білий Дім дедалі більше залежатиме від військово-політичного партнерства з Японією, але офіційний Токіо шукатиме для себе більш незалежну політичну роль у союзі зі Сполученими Штатами, власну військову й політичну нішу. Офіційний Вашингтон також прагнуче повернути події на Корейському півострові на свою користь таким чином, щоб не створювати в регіоні нового "центру сили" з антиамериканською спрямованістю.

Провідні й найвпливовіші представники правлячої еліти США залишаються прибічниками подальшого нарощування силової складової в американській політиці щодо Східної Азії. Безпосередньо беручи участь в ухваленні рішень, вони відстоюють силові методи досягнення стратегічних цілей США в світі й, виходячи з цього, прагнуть, зокрема, завершити роботи з розгортання систем ПРО ТВД, незалежно від того, хто очолить США після президентських виборів 2016 р.

Список використаних джерел

1. Прем'єр-міністр Японії Юкіо Хатояма подав у відставку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.cri.cn/83/2010/06/02/2s15409.htm>.
2. Новичков Н., Никольский Н. ВМС Китая сегодня и завтра. Ч. 1. Реальны ли претензии Поднебесной на лидерство в мировом океане? / Николай Новичков, Владислав Никольский [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vprk-news.ru/articles/8900>.
3. Стратегия национальной безопасности США 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/5292>.
4. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. Пер. с англ. / Збигнев Бжезинский. – М.: Международные отношения, 2004. – 288 с.
5. Cha V. Alignment Despite Antagonism: The United States – Korea – Japan Security Triangle / Victor D. Cha. – Stanford CA: Stanford University Press, 1999. – 373 p.
6. Cossa, Ralf A. U.S. – Korea – Japan Relations: Building Toward a "Virtual Alliance" / Ralf A. Cossa. – Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 1999. – 210 p.
7. Kim Tae-hyo, Glosseman Brad. The Future Of U.S.-Korea-Japan Relations: Balancing Values And Interests / Tae-hyo Kim, Brad Glosseman. – Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 2004. – 218 p.
8. China. Economy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>.
9. The Associated Press. – 2007, January the 26th.

В. Головченко, д-р політ. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ И ИНТЕРЕСЫ БЕЗОПАСНОСТИ США В ВОСТОЧНОЙ АЗИИ

Основу геополитических интересов и интересов безопасности интересов США в Восточной Азии формируют потребности воспрепятствовать формированию там мощного стратегического соперника, внешняя политика которого противоречила бы американским амбициям на лидерство в постбиполярной системе международных отношений. Потенциальную угрозу осуществлению планов Белого Дома в отношении мировой гегемонии может составлять лишь могущественный Китай, поэтому главный интерес США в Восточной Азии состоит в том, чтобы по возможности не дать ему сравняться с Америкой по достижениям в области высоких технологий и новых видов вооружений. К приоритетам безопасности США в Восточной Азии относятся также управление ситуацией на Корейском полуострове и укрепление военно-политического союза с Японией.

Ключевые слова: внешняя политика, международные отношения, союз, стратегическое партнерство.

V. Holovchenko, Doctor of Political Sciences, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

GEOPOLITICAL AND SECURITY US INTERESTS IN THE EAST ASIA

The basis of the foreign policy interests of the United States in East Asia account for the need to prevent the formation of strong regional strategic rival, which foreign policy would be contrary to U.S. ambitions for leadership in the post-bipolar system of international relations. The potential threat of official Washington's plans for world leadership can only be powerful China that is why the main interest of the U.S. in East Asia is not possible to give the PRC a match with America on macroeconomic indicators, advances in high technology and new types of weapons. By U.S. foreign policy priorities in East Asia are also managing the situation on the Korean peninsula and strengthen political and military alliance with Japan.

Key words: foreign policy, international relations, union, strategic partnership.

УДК 327.51

В. Матвієнко, д-р іст. наук, проф.,
С. Сокур, здобувач

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЛОБІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС НА ПРИКЛАДІ АВСТРІЇ, ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ, НІМЕЧЧИНИ, ФРАНЦІЇ ТА ДАНІЇ

Для сучасних політичних систем країн-членів Європейського Союзу є характерною наявність широкого діалогу між владними органами та суспільством. Надзвичайно важливе місце у цьому діалозі займає лобістська діяльність, яка покликана артикулювати інтереси зацікавлених груп та шляхом впливу на повноважні органи задовольняти інтереси зацікавлених осіб. Найбільш яскраво інституціоналізація лобістської діяльності проявляється в Австрії, Великій Британії, Німеччині, Франції та Данії, хоча й знаходиться вона на різному рівні. За такої ситуації існує необхідність в аналізі рівня інституціоналізації лобістської діяльності в згаданих країнах-членах Європейського Союзу. Відповідно до рівня інституціоналізації країни-члени ЄС розподіляються на країни, де лобістська діяльність є інституціоналізованою, країни із перехідним рівнем інституціоналізації та країни, де існує лише тенденція до інституціоналізації.

Ключові слова: лобіювання, Європейський Союз, Австрія, Велика Британія, Німеччина, Франція, Данія, суб'єкти лобістської діяльності, об'єкти лобістської діяльності.

Дослідження лобістської діяльності на національному рівні здійснювалися як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Серед зарубіжних дослідників варто згадати роботи таких науковців як Д. Коена [1], Ч. Грінвуда [2], Р. Айзінга [3], Р. ван Шенделена [4]. Їх роботи заклали основу дослідження лобістської діяльності в ЄС в цілому. Водночас, не менш успішними в своїх дослідженнях були й вітчизняні дослідники, а саме С. Левенець [5], В. Марченко [6], М. Барішевська [7], Н. Гричина [8], В. Нестерович [9], І. Сікора [10], В. Голишева [11], М. Розумний та В. Холод [12], Ю. Розенфельд [13]. Переважна кількість досліджень на задану тематику здійснювалася у поєднанні з дослідженням наднаціонального рівня Європейського Союзу, тим самим не приділяючи достатньої уваги дослідженню лобізму в країнах-членах ЄС. Таким чином, дослідженню процесу інституціоналізації лобістської діяльності в Австрії, Великій Британії, Німеччині, Франції та Данії великої уваги приділено не було.

Лобістська діяльність в межах Європейського Союзу на національному рівні є поширеним явищем. Суб'єкти лобістської діяльності намагаються завжди мати змогу впливати на рішення, що приймаються на національному рівні. Навіть у випадках коли обов'язкове рішення було прийнято на рівні інституцій ЄС, роз'яснення на національному рівні може мати вирішальне значення та бути бажаною метою для суб'єктів лобістської діяльності. Водночас, для такого лобіювання важливою є наявність норм та правил, що регулювали б лобіювання в кожній окремішній країні-члені ЄС. Таким чином відбувається інсти-

туціоналізація лобіювання та формується певна уявна арена для здійснення легальної лобістської діяльності.

Донедавна в Австрії суб'єкти лобістської діяльності та зацікавлені особи офіційно іменувалися тільки як групи соціального партнерства. Існуванню тісних взаємин з більшістю депутатів та експертних комітетів групи соціального партнерства завдячують десятиліттям тісної співпраці. Залучення груп соціального партнерства до співпраці з Федеральною Радою та Національною Радою закріплені на законодавчому рівні (Секція 40, п 1 Правил та процедур Національної Ради Австрії та секція 33, п.1 Правила та процедури Федеральної Ради Австрії) [14]. Більш того, в процесі підготовки законів має місце атестаційна процедура за участі вищезгаданих груп. Доволі прагматичною є позиція й щодо інших зацікавлених осіб, адже участь в підготовці законів на ранніх етапах можуть брати не тільки встановлені законодавством спеціальні групи, але й всі інші групи шляхом використання політичних зв'язків та звертаючись напряму до парламентарів. Наявність тісної взаємодії пов'язана з неокорпоративістською моделлю існування Австрії, яка є досить поширеною серед традиційно нейтральних та малих країн Європи.

Невід'ємною частиною є Економічна палата Австрії. Загалом, соціальне партнерство є неформальним консультуванням та перемовинами між владою, приватним сектором та представниками суспільства. Інституціоналізація лобістської діяльності у формі соціального партнерства не обмежується питаннями регулювання трудової політики та включає в себе соціальну та економі-

чну сфери [15]. Тому соціальне партнерство вважається характерним прикладом неокорпоративізму, в якому представництво інтересів має широкий спектр дії та відзначається координованістю.

Інститут соціального партнерства є дещо схожим на французьку Економічну та Соціальну Раду, хоча остання не здійснює такого впливу на прийняття рішень, який здійснює перший.

Починаючи з 1 січня 2013 року в Австрії вступив в силу акт, що регулює лобістську діяльність [16], який, водночас, пришвидшив процес інституціоналізації лобіювання. Відповідно до цього акту обов'язковим є реєстрація лобістів при здійсненні їх професійної діяльності. Всі лобісти, які отримують компенсацію за здійснення лобістської діяльності щодо законодавства Австрії та адміністративних політик, як і інші суб'єкти лобістської діяльності, мають надавати про себе інформацію до спеціального реєстру. Реєстр є публічно доступним в мережі Інтернет та ведеться Міністерством юстиції Австрії. Розповсюджена інформація має включати дані щодо імені лобістів, їх клієнтів, з приводу чого конкретно було здійснено лобістську діяльність, вартість лобістського договору та інформацію щодо контактів з державними посадовцями. Також зареєстровані суб'єкти лобістської діяльності мають гарантувати дотримання кодексу поведінки лобістів. Ця інформація розповсюджується у відкритих джерелах інформації та в всесвітній мережі інтернет [17].

Станом на січень 2015 року за три роки з моменту запровадження реєстру в ньому було зареєстровано не більше 300 суб'єктів лобістської діяльності [18]. Публічними є лише категорія "лобістські компанії" та "компанії", а категорія "організації" та "групи інтересів" доступні лише частково. У той же час, за наявною статистикою в Австрії діють понад чотири тисячі суб'єктів лобістської діяльності [17, р. 31].

Сприяє процесу інституціоналізації лобістської діяльності в Австрії не тільки формування нормативно-правовою регуляторною системи, але й потяг до саморегуляції, хоча й не такий явний як у Німеччині. Існують три організації ("Austrian Public Affairs Association", "Austrian Lobbying and Public Affairs Council", "Austrian Public Relations"), що є провідними в країні. Перші дві пропонують суб'єктам лобістської діяльності власні добровільні реєстри лобістів, коли остання у 2012 році опублікувала керівництво з лобіювання.

У Великій Британії, тенденція до інституціоналізації лобіювання почала проявлятися з 1990-х років, коли Палата громад неодноразово висловлювалася про необхідність введення реєстру лобістів. Першим кроком для втілення у життя відбувся 1995 році зі створенням Палатою лордів Реєстру інтересів учасників, в трьох секціях якого відзначалися особисті та фінансові інтереси лордів. Якщо лорд є зацікавленим у певній справі, то йому забороняється висловлюватися та голосувати з цього приводу в парламенті. Реєстр поділив лордів на три категорії: ті, що отримують компенсацію за консалтинг; ті, що мають фінансові або не фінансові інтереси, які мають бути зареєстровані; ті, що здійснюють лобістську діяльність в інтересах третіх осіб. За діями зареєстрованих парламентарів наглядає Комітет з привілеїв.

У 2009 році комітет Палати громад надав рекомендацію щодо впровадження обов'язкової реєстрації суб'єктів лобістської діяльності. Водночас, проявом саморегульованої інституціоналізації стало створення альтернативного добровільного реєстру лобістів трьома найбільшими лобістськими асоціаціями Великої Британії, а саме Інститутом зі зв'язків з громадськістю, Асоціацією професійних політичних консультантів та Асоціацією консультантів з зв'язків з громадськістю. Згодом було

створено Комітет з публічних питань Великої Британії, який заохочував суб'єктів лобістської діяльності зареєструватися та прийняти кодекс поведінки лобістів.

У Великій Британії, як і в багатьох інших європейських країнах, впродовж довгого часу регулятивна система мала певні недоліки, а інституціоналізація лобістської діяльності мала обмежений характер. Наприклад, зареєструватися могли лише ті суб'єкти, що входять до трьох найбільших асоціацій. Ті, хто обрав шлях не реєструватися відповідно до пропозицій Комітету з публічних питань Великої Британії або трьох найбільших асоціацій не мали змогу до останнього часу зареєструватися взагалі. Такі суб'єкти лобістської діяльності як науково-дослідницькі інститути, юридичні та консалтингові компанії в багатьох випадках реєстрацію не здійснювали. За такої ситуації суспільству ставало дуже важко побачити та оцінити реальну картину лобістської діяльності в країні.

Для парламенту Великої Британії характерна певна закритість від зовнішнього оточення, що компенсується готовністю парламентаріїв обговорювати нагальні питання в рамках позапарламентських міжпартійних груп, які створюються представниками приватного сектору. Така можливість встановлення контактів говорить про наявність плюралізму під час процесу інституціоналізації та у відносинах між законодавчим органом Великої Британії та суб'єктами лобістської діяльності. До міжпартійних груп входять члени Палати громад та Палати лордів, що об'єднуються за спільними інтересами та діють у якості суб'єктів лобістської діяльності. Також до них можуть входити не тільки парламентарі, але й відомі особистості, вчені та експерти. Процедурні правила Палати громад встановлюють обов'язковість реєстрації подібних суб'єктів, якщо до їх складу входить більше однієї партії та хоча б одна повноважна особа з Палати громад. Існує важливе обмеження для міжпартійних груп, що полягає у необхідності включення до складу не менше п'яти членів владної партії та не менше п'яти членів опозиційної партії. Обмеження щодо максимальної кількості членів відсутнє. Міжпартійні групи не можуть брати участь в офіційному процесі прийняття рішень та не можуть звітувати у парламенті. Фінансування їх здійснюється за приватних джерел, які встановлюються при реєстрації у реєстрі Комітету зі стандартів та привілеїв Палати громад. Станом на 17 січня 2014 року в реєстрі нарахувалося 131 міжпартійна група орієнтовані на міждержавні відносини та 462 орієнтованих на будь-які питання, починаючи від питань пов'язаних з відеоіграми та закінчуючи пенсійним забезпеченням [19]. За своєю роботою міжпартійні групи при британському парламенті схожі на депутатські об'єднання при Європейському Парламенті.

Прикладом лобістської діяльності шляхом використання у стратегії міжпартійної групи, може слугувати діяльність Міжпартійної фармацевтичної групи, що спонсорувалася всього на всього однією компанією "Лутер Пендрагон" ("Luther Pendragon"), що відповідно до поданих даних здійснювала лише адміністративну підтримку. Цікаво, що згадана компанія стала просто інструментом Асоціації аптечних компаній, що об'єднувала понад 4000 аптек по всій Великій Британії, Королівське фармацевтичне об'єднання Великої Британії, Фармацевтичний комітет щодо проведення перемовин та Національну фармацевтичну асоціацію. Така потужна підтримка та обрана потаємна стратегія надали можливість у 2000 році здійснити в Палаті громад доповідь, що вплинула на відміну обмежень при продажі препаратів контрацепції. З огляду на специфіку предмету обгово-

рень, стратегія була обрана вірно, адже розголос міг надати негативного забарвлення обговорюваній темі.

У 2013 році у Великій Британії було розпочато консультації, а вже у 2014 представлено нове законодавство ("The Transparency of lobbying, Non-Party Campaigning and Trade Union Administration Bill"), що пришвидшило інституціоналізацію лобістської діяльності в країні. Так, на сьогоднішній день в міністерствах Британії діє дворічна заборона на вхід до приміщень для екс-міністрів. Найбільшою мірою нове законодавство спрямоване на обмеження для політичних партій у передвиборний час та на запровадження обов'язкового реєстру суб'єктів лобістської діяльності. Відповідно до закону консультанти-лобісти мають бути зареєстрованими (п.12 закону) та несуть відповідальність за внесення неправдивих чи недостовірних даних. Звіти необхідно надавати один раз в квартал та необхідно зазначити ім'я особи від імені якої здійснюється лобіювання. У випадку юридичних осіб необхідно подавати назву компанії, імена директорів та партнерів, але не співробітників.

За інформацією Альянсу за прозоре лобіювання в Британії налічується близько 4 тисяч професійних лобістів, а обіг сягає 2 мільярдів фунтів стерлінгів [20]. Водночас, за даними недержавної організації "whoslobbying.com" у 2011 році було проведено більше 6,5 тисяч міністерських зустрічей з суб'єктами лобістської діяльності [21].

В Німеччині система представництва інтересів була встановлена ще у 1871 році, але на час двох світових війн система практично не працювала. Прішлий сучасний закон був розроблений у 1951 році і основна мета його полягала у інституціоналізації участі потужних торговельних асоціацій та німецьких професійних спілок у формуванні державної політики країни. Головною цілю спілок та асоціацій були парламент та уряд, відповідно потік експертної інформації був направлений саме на них. На початку 1980-х років стало очевидним, що зростаюча кількість необхідних рішень та їх складність зробила парламентарів та посадовців залежними від суб'єктів лобістської діяльності. Це призвело до виникнення бартерної системи, коли в обмін на інформацію суб'єкти отримували політичну підтримку.

В 1990-х роках виникла нова тенденція в процесі інституціоналізації лобістської діяльності Німеччини. Приватний сектор почав контактувати з рядом парламентарів Німеччини напямку, оминаючи спілки та асоціації [22]. Зрештою, ця тенденція була характерна не тільки для Німеччини, але й для інших країн-членів ЄС. Іншою тенденцією стала участь в політичному процесі суспільства [23]. Реєстрація суб'єктів лобістської діяльності в Німеччині є не обов'язковою. Однією з головних цілей реєстрації є прозоре надання можливості відвідувати державні будівлі в Німеччині. Реєстрація є щорічною для зацікавлених в участі у процесі прийняття рішень Бундестагом та Федеральною владою (Додаток 2 до Правил Процедури Бундестагу). Реєстр містить детальну інформацію про роль та структуру організації чи групи, але він покликає регулювати лише внутрішній аспект взаємодії державних органів з суб'єктами лобістської діяльності та покликає скоріше здійснювати реєстрацію організацій, ніж конкретних осіб. Відповідно до рішення Бундестага від 25 вересня 1979 року зареєстрованими можуть бути лише союзи. Такі структури як корпорації, фонди та публічні установи зареєстровані бути не можуть, адже вони не є союзами відповідно до Регламенту. Першочерговим завданням реєстрації було визначено інформування влади щодо їх інтересів та організаційної структури, а не контроль за діяльністю. При реєстрації союз повинен повідомити свою адресу, назву, контакту інфор-

мацію установи, інформацію щодо керівного складу, кількість членів та сферу діяльності і інтересів.

Головне призначення реєстрації полягає у намаганні зробити прозорим представництво інтересів та зробити доступною інформацію щодо організацій, які здійснюють вплив на прийняття рішень. Представники союзів після реєстрації отримують доступ до Бундестагу, однак Бундестаг має право в односторонньому порядку відмовити в доступі зареєстрованим союзам. Незареєстровані суб'єкти лобістської діяльності також можуть отримати можливість потрапити у Бундестаг за запрошенням окремих комітетів чи депутатів. Загалом, практика використання зовнішніх осіб є нормальною для Бундестагу, адже власні служби не завжди встигають вивчити певну проблематику та надати оцінку відповідного експертного рівня. На практиці експерти та спеціалісти союзів надають оцінку оперативніше. У той же час в Німеччині діє принцип необхідності врахування всіх інтересів при прийнятті політичних рішень. Останній принцип став реальним завдяки рішенням Федеративного конституційного суду від 1992 року, який зобов'язав законодавців діяти на основі фактичних даних, отриманих з достовірних джерел інформації.

Починаючи з 2007 року депутати Бундестагу стали зобов'язані декларувати свою паралельну зайнятість, яка до цього часу декларувалася конфіденційно. Так, суспільству стало відомо про надзвичайну кількість сумісників у Бундестазі. Лідером серед сумісників виявився депутат від ХДС. Р. Гюнер, який впродовж 23 років отримував зарплатню директора Німецького союзу працевлаштування [24]. Іншим прикладом сумісництва, що могло впливати на позицію депутата, можуть служити виплати німецької компанії "Hunzinger AG" депутатові Р. Шарпінгу у 1999 році. Він отримав більше 70 тисяч євро за публікацію своїх мемуарів та декількох доповідей. Окрім цього він отримав близько 30 тисяч євро на купівлю особистих речей [25]. Згадані доходи не були вказані в його декларації і це потягло за собою багато запитань, коли інформація стала публічною.

Щодо Верхньої палати німецького парламенту, Бундесрату, то правила стосовно відвідувань суб'єктами лобістської діяльності відсутні, як і реєстр.

Починаючи з 2009 року у Франції процес інституціоналізації лобістської діяльності виражався у наявності добровільного реєстру суб'єктів лобістської діяльності. Станом на 2011 рік у реєстрі було зареєстровано близько 120 організацій, коли за інформацією незалежних організацій "Трансперенсі Інтернешнл Франс" ("Transparence International France") та "Регард Сітоєн" ("Regards Citoyens") контакти з депутатами мали більше 9 300 організацій [26]. Таке невітшне неспівпадіння може свідчити про недостовірність даних добровільного реєстру.

Варто сказати, що інституціоналізація лобістської діяльності у Франції знаходиться на початковому етапі розвитку. Правила щодо здійснення нагляду за лобістською діяльністю були введені у Національній Асамблеї у липні 2009 року, а у Сенаті у жовтні того ж року. Як в Сенаті, так і в Національній Асамблеї діє Кодекс поведінки лобістів. Задля набуття статусу лобіста необхідно є реєстрація імені, адреси, імені або назва особи в чий інтерес проводиться діяльність та запит на отримання доступу до парламенту. У той же час надання цієї інформації при реєстрації не означає її публічне розкриття. Реєстрація встановлює обов'язок виконувати принципи поведіння, прозорості та етики.

Також суб'єкти лобістської діяльності мають змогу звернутися до Президента Сенату з метою отримання спеціальних посвідчень для роботи в парламентських групах. Задля отримання доступу лише до Зали засідань

існує можливість звернутися до Колегії квесторів. На практиці доступ таким шляхом мають близько двадцяти суб'єктів лобістської діяльності, одним з яких є "Електроенергетична компанія Франції" ("Electricité de France") [27]. Впродовж року Колегія квесторів видає приблизно 20 дозволів, коли кількість виданих дозволів за погодженням Президента Сенату сягає не більше 10. Така мала кількість пояснюється тим, що задля отримання такого дозволу організація має бути дійсно значною і має бути важливою як вже зазначено "Електроенергетична компанія Франції" або "Енергетична та газова компанія Франції" ("GDF Suez"). Ця тенденція є скоріше послабленням, ніж визнанням серйозності ролі суб'єктів лобістської діяльності, адже відповідно до Правил Процедури Сенату Франції (ст.5(6)), утворення будь яких груп з метою захисту приватних інтересів заборонено. За умови отримання дозволу у профільних комітетах та Бюро Національних зборів чи Бюро Сенату можливе створення дослідницьких груп, що складаються з членів парламенту.

Для Франції характерна статична політична культура, відповідно до якої влада діє виходячи з національних інтересів країни. Тенденція до залучення суб'єктів лобістської діяльності часто здійснюється тільки з метою отримання інформації з невеликим урахуванням інтересів суб'єктів лобістської діяльності. У Франції існує тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності, хоча й відбувається вона лише в односторонньому порядку, незважаючи на існування у Франції Економічної та Соціальної Ради, що стала моделлю створення подібного інституту нарівні інституцій ЄС.

У Данії також відсутні правила та норми, що регулюють лобістську діяльність, хоча практика свідчить про визнання тенденції до існування лобістської діяльності. Зацікавлені особи мають змогу формувати спеціальні делегації та подавати прохання або заяви у постійні комітети при парламенті Данії ("Фолькетинг"). При здійсненні зазначених дій імена заявників та організацій, які вони представляють, заносяться в архіви комітетів та при публікації доповідей щодо того чи іншого питання підлягають публікації у офіційному віснику Данії [28].

Відповідно до законодавства Данії суб'єкти лобістської діяльності можуть подавати заяви з проханнями про офіційну присутність у складі делегації, з метою отримання можливості знаходитися на слуханні. Слухання не є зустріччю або дебатами, тому учасники делегації не мають можливості задавати питання членам профільного комітету при Фолькетингу. Як правило, подібні зустрічі тривають не довше 15-20 хвилин та полягають у висловленні позицій доповідачем, що і вважається позицією делегації. Члени профільного комітету можуть уточнювати деталі та задавати питання як доповідачу, так і членам делегації у разі необхідності. Існує практика надіслання не менше півсотні копій матеріалів підготовлених делегацією для профільного комітету з метою завчасної підготовки до зустрічі з останніми.

Загалом, відповідно до Датського законодавства, громадськість має доступ до всіх офіційних документів будь-якого комітету Фолькетингу. Для Данії, як і для Австрії є характерною неокорпоративістська модель інституціоналізації лобістської діяльності, що полягає у тісній взаємодії між зацікавленими групами та у наявності стійких традицій, що створювалися десятиліттями.

Таким чином, в Австрії, Великій Британії, Німеччині, Франції та Данії існує тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності, хоча вони й різняться за рівнем інституціоналізації лобювання. Серед цих країн-членів ЄС за рівнем інституціоналізації лобістської діяльності насамперед виділяються Австрія і Велика Британія, в яких лобістська діяльність є інституціоналізованою в

найбільшій мірі, відіграє помітну роль в системі прийняття рішень та існують інструменти забезпечення прозорості функціонування суб'єктів. В Німеччині та Франції інституціоналізація лобістської діяльності знаходиться на перехідному етапі. В цих країнах участь суб'єктів лобістської діяльності в процесі прийняття рішень є визнаним явищем, що зумовлює спроби врегулювати лобістську діяльність оптимальним чином та здійснювати контроль за транспарентністю лобювання. Данія є країною, де існує лише тенденція до інституціоналізації лобістської діяльності. В Данії інституціоналізація лобістської діяльності знаходиться на початковому етапі становлення, відсутнє законодавче регулювання лобістської діяльності та не спостерігається потяг до саморегуляції суб'єктів лобістської діяльності.

Список використаних джерел

1. Coen D., Richardson J. Lobbying the European Union: Institutions, actors, and issues Oxford University Press Inc., New York 2009 p.351.
2. Greenwood J., Dreger J. The Transparency Register: A European vanguard of strong lobby regulation? [Електронний ресурс] / J.Greenwood, J.Dreger – Режим доступу: <http://www.palgrave-journals.com/iga/journal/v2/n2/full/iga20133a.html>
3. Eising R. Interest groups in EU policy-making [Електронний ресурс] / R. Eising – Режим доступу: <http://www.livingreviews.org/lreg-2008-4>
4. R. van Schendelen More Machiavelli in Brussels: The Art of Lobbying the EU // Amsterdam University Press, 2010 p. 382.
5. Левенець С. В. Лобізм як механізм досягнення групових інтересів: теоретичні засади / С. В. Левенець. // Політологічний вісник. – №54. – С. 403–412.
6. Марченко В.В. Лобізм – методи легального впливу // 36. Наук. Пр. – Х., 2005. – Вип.5. – С. 141-144.
7. Барішевська М.А. Політичний лобізм: сутність та функції у сучасному суспільстві // Науковий вісник. – О., 2008. – № 3(59). – С. 183-191.
8. Гричина Н.А. Лобізм як інститут сучасної демократії: дис.... канд. політ. наук : 23.00.02 / Гричина Наталія Анатоліївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 186 арк.
9. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові аспекти лобювання у правотворчому процесі України: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Нестерович Володимир Федорович; Луганський держ. ун-т внутрішніх справ ім. Е.О.Дідоренка. – Луганськ, 2008. – 212 арк.
10. Сікора І. Лобізм у трикутнику бізнес-уряд-парламент. Практика "тіньового" та цивілізаційного лобювання // Професіонал. – 1998. – №2. – С. 14-17.
11. Голишев В. Парламентські об'єднання: досвід демократичних країн Заходу та України // Людина і політика. – 2003. – №3. – С. 13-19.
12. Лобізм та його інституційні форми. Україна і зарубіжний досвід : [Аналіт. матеріали] / Наук. Т-во "Гуманіт. Колегія"; [Упоряд. : М. Розумний, В. Холод] – К. : УФПР, 2005. – 40 с.
13. Розенфельд Ю.М. Лобізм – політико-правовий інститут демократичної держави // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2004. – вип. 8. – С. 16-25.
14. Rules of Procedure for Parliamentary Investigation Committees [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.parlament.gv.at/ENGL/PERK/RGSES/UAUS/vo_ua02.shtml
15. Ebbinghaus B. Sozialpartnerschaft in Europa: Die Rolle der Tarifparteien in der Fruehverrentungspolitik [Електронний ресурс] / B. Ebbinghaus // Max-Planck-Institut fuer Gesellschaftsforschung. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: http://sofis.gesis.org/sofiwiki/Sozialstaat_und_Sozialpartnerschaft_in_Europa:_die_Rolle_der_Tarifparteien_in_der_Fr%C3%BChverrentungspolitik
16. Lobbying- und Interessenvertretungs- Transparenz-Gesetz [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2012_I_64/BGBLA_2012_I_64.pdf
17. Schickinger J. Lobbying in Austria. A theoretical and empirical examination of lobbying in Austria. [Електронний ресурс] / Jasmin Stephanie Schickinger – Режим доступу до ресурсу: http://www.ti-austria.at/uploads/media/Lobbying_in_Austria_english.pdf
18. "Lobbying" Qualitätsstandards und Verhaltenskodex [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://prva.at/wissen/arbeitskreise/abgeschlossene-arbeitskreise/62-wissen/arbeitskreise/abgeschlossene-arbeitskreise/102-lobbying>
19. Register Of All-Party Groups [Електронний ресурс] / Режим доступу до ресурсу: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm/cmallparty/register/contents.htm>
20. Opening Up Lobbying [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.lobbyingtransparency.org/opening-up-lobbying>
21. Committee on Standards in Public Life, Strengthening Transparency Around Lobbying, [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/336925/2901376_LobbyingStandards_WEB.pdf
22. Lobbyismus heute: Ein Gesamtkonzept [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.transparency.de/fileadmin/pdfs/>

Weitere Termine/Veranstaltungsarchiv/Stein_Haus_Neuland_Bielefeld_14_05_14.pdf.

23. Öffentliche Liste über die Registrierung von Verbänden und deren Vertretern [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bundestag.de/dokumente/lobbyliste/>.

24. Goehner R. Als Lobbyist im Bundestag [Електронний ресурс] // Welt am Sonntag. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.welt.de/print-wams/article120744/Als-Lobbyist-im-Bundestag.html>.

25. Affäre Hunzinger: Scharping wehrt sich gegen neue Vorwürfe [Електронний ресурс] // Die Welt. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.welt.de/print-welt/article410535/Affaere-Hunzinger-Scharping-wehrt-sich-gegen-neue-Vorwuerfe.html>.

26. Répartition par catégorie des organismes auditionnés à l'Assemblée nationale [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.regardscitoyens.org/transparence-france/etude-lobbying/>.

27. Lehmann W. Lobbying in the European Union: Current rules and practices / W. Lehmann, L. Bosche. – Luxembourg: Directorate-General for Research, 2003. – 47 p.

28. The Standing Orders of the Danish Parliament [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.thedanishparliament.dk/Publications/Standing%20Orders%20of%20the%20Folketing/Chapter%2017.aspx>.

Надійшла до редколегії 25.11.15

В. Матвиенко, д-р ист. наук, проф.,

С. Сокур, соискатель

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ ЛОББИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СТРАНАХ-ЧЛЕНАХ ЕС НА ПРИМЕРЕ АВСТРИИ, ВЕЛИКОБРИТАНИИ, ГЕРМАНИИ, ФРАНЦИИ И ДАНИИ

Для современных политических систем стран-членов ЕС характерным является наличие широкого диалога между властью и обществом. Важное место в этом диалоге занимает лоббистская деятельность, которая призвана артикулировать интересы групп и путем влияния на полномочные органы удовлетворить интересы заинтересованных лиц. Наиболее ярко институционализация лоббистской деятельности проявляется в Австрии, Великобритании, Германии, Франции и Дании, хотя и находится там на разном уровне. Таким образом, страны-члены ЕС разделяются на страны, где лоббистская деятельность институционализирована, страны с переходным уровнем институционализации и страны, в которых существует лишь тенденция к институционализации.

Ключевые слова: лоббирование, Европейский Союз, Австрия, Великобритания, Германия, Франция, Дания, субъекты лоббистской деятельности, объекты лоббистской деятельности.

V. Matvienko, Doctor of Historical Sciences, Professor,

S. Sokur, external PhD candidate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INSTITUTIONALIZATION OF LOBBYING IN THE EU COUNTRIES: AUSTRIA, UNITED KINGDOM, GERMANY, FRANCE AND DENMARK

An important characteristic of modern political systems of the EU member states is an existence of a broad dialogue between the authorities and society. An important role in this dialogue plays "lobbying", which aims to articulate the interests of the groups via influencing the authorities to meet the interests of stakeholders. Thus, institutionalization of lobbying activities is clearly evident in Austria, the UK, Germany, France and Denmark. The above countries are divided on the basis of the level of institutionalization into three groups: group of countries with successful institutionalization of lobbying; group of countries with transition level of institutionalization; group of countries with institutionalization tendency.

Key words: lobbying, European Union, Austria, United Kingdom, Germany, France, Denmark, lobbying actors, lobbying objects.

УДК 327(477):351.86

Г. Піскорська, канд. іст. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

БЕЗПЕКОВІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НОВИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ

Розглянуто передумови та причини розробки керівництвом України нової редакції Стратегії національної безпеки. Проаналізовано зміст документа, при цьому особливу увагу приділено оцінці безпекового середовища України, загроз і викликів, що стоять перед країною, а також факторам, які Київ вважає гарантіями безпеки держави. Надані рекомендації щодо врахування Україною позицій та підходів країн Заходу до вирішення проблем забезпечення власної безпеки, а також їх використання при визначенні напрямів української зовнішньої та безпекової політики.

Ключові слова: стратегія національної безпеки України, НАТО, Європейський Союз, США, виклики та загрози національній безпеці, агресія Росії проти України, безпекове середовище, національні інтереси.

Особливістю сучасних конфліктів є перехід локальних конфліктів на наднаціональний рівень. За оцінками багатьох аналітиків, зокрема й Збігнева Бжезінського, світ увійшов у зону турбулентності, коли нестабільність та хаос лише посилюватимуться [1]. На думку політологів, непередбачувана поведінка Російської Федерації, великої ядерної держави, що відмовляється діяти згідно з міжнародним правом і здійснює на свою користь переділ державних кордонів, нанесла руйнівний удар по світовому порядку, що склався після другої світової війни [2–4]. Від Росії походить головна загроза суверенітету та незалежності сусідніх країн. Російсько-український конфлікт не є локальною подією – він має регіональний і глобальний вимір.

Переформатування пострадянського простору силовими методами, що здійснює РФ, викликають термінову необхідність створення нових правил безпеки у світі з поновленням принципів непорушності кордонів та відновленням дієвості засад міжнародного права і функціонування міжнародних організацій. При цьому для України, яка опинилася на зламі глобальної системи безпеки, у найгострішій точці зіткнення інтересів глоба-

льних гравців, оновлення системи безпеки набуває особливого значення.

Зовнішньополітична ситуація України на початку 2000-х років розвивалася на фоні дедалі більш гострої геополітичної конкуренції двох європейських центрів впливу – ЄС і Росії, які реалізують принципово відмінні проекти інтеграції пострадянських держав Східної Європи та Кавказу. ЄС здійснює політику розширення та створення кола держав-партнерів, які б будували свою внутрішню та зовнішню політику на засадах демократичних цінностей, норм і правил. Росія – домагається визнання ЄС (і світом загалом) цих держав як "зони російських привілейованих інтересів", експортування до них своєї державоцентричної та авторитарної ("євразійської") моделі "керованої демократії" і створення під владою єгідо потужного інтеграційного утворення, яке б діяло за її правилами.

На думку українського політолога В.Головченка, потреба вибору – Захід, чи Росія – залишається перманентною загрозою підризу національних інтересів і національної безпеки України [5]. Країни, що перебувають на "кордонах" інтеграційних проектів, зазнають найбільшої

напруженості та небезпеки, є потенційними зонами конфліктів. Україна (в т.ч. в результаті своєї політики "багатовекторності", а насправді – невизначеності власного інтеграційного курсу) дедалі більшою мірою перетворювалася на епіцентр геополітичного протистояння зовнішніх центрів сил. Керівництво РФ свідоме того, що успішна євроінтеграція України – це не лише виклик російському інтеграційному проекту, але й переконливий мобілізаційний приклад для інших пострадянських країн (Молдова, Грузія). Тому його мета полягала в запобіганні будь-якою ціною європейській інтеграції України та підпорядкуванні її власним геополітичним цілям. В березні 2014р. Росія анексувала Крим і згодом розгорнула збройну експансію на Донбасі. Внаслідок російської агресії проти України, окупації Криму та подій на Сході України, система європейської та глобальної безпеки виявилася багато в чому безпорадною й неефективною, поставивши під сумнів можливості подальшого сталого розвитку на континенті.

Російська агресія проти України змусила розвинути країни переглянути свої стратегічні документи у сфері забезпечення національної безпеки. Так, у лютому поточного року нову Стратегію національної безпеки було прийнято в США [6], у листопаді минулого – у Польщі [7], упродовж 2015-2016 років оновлюють відповідний документ ЄС та низка європейських держав [8]. З метою набуття досвіду у створенні нової системи національної безпеки України особливої актуальності набуває вивчення позицій та підходів країн Заходу для вирішення проблем забезпечення власної безпеки.

США будують свою стратегію на основі концепції беззаперечного і тотального домінування (лідерства) з позиції сили, яка ґрунтується на принципах абсолютної переваги у військовій, технологічній, економічній, інформаційній сферах. Окремим пунктом у Стратегії національної безпеки визначено протидію російській агресії. США як світова держава приймають на себе зобов'язання зміцнювати європейську безпеку, в тому числі, шляхом стримування Росії, посилення оборонного компонента, зміцнення енергобезпеки і підтримки розвитку європейських країн – так званих, нових демократій. Вашингтон став ініціатором та інтегратором міжнародної кампанії із захисту України від російської агресії. 11 грудня 2014р. Сенат США ухвалив, а згодом Президент Б.Обама підписав "Акт на підтримку свободи в Україні", який розширює канали співробітництва з Україною, насамперед в безпековій сфері.

Війна на Сході України зі значною ймовірністю може трансформуватися в черговий заморожений конфлікт – джерело нестабільності й загрози для Європи, – плацдарм для подальшої експансії РФ. Отже, пріоритетними напрямками нової стратегії безпеки ЄС є боротьба з тероризмом, стабільність і безпека у сусідніх з Європою південних та східних регіонах та сприяння посиленню можливостей ЄС з протидії елементам гібридної війни; зміцнення співробітництва з НАТО; підвищення країнами-членами ЄС витрат на оборону.

У новій редакції Стратегії національної безпеки Республіки Польща наголошується, що на кордонах з Польщею існує ризик конфліктів регіонального та місцевого характеру, у які країна може бути безпосередньо або опосередковано втягнута. У безпосередній близькості з Польщею має місце висока концентрація військових сил і засобів. Загрози Польщі за несприятливих умов можуть мати як невійськовий, так і військовий характер. В останньому випадку вони можуть прийняти форму кризових та воєнних загроз, тобто збройних конфліктів різного масштабу. Відповідно Польща започаткувала 10-річну програму модернізації армії,

вклавши 40 млрд. доларів. Після виконання цієї програми Польща матиме найпотужніші сухопутні війська в країнах НАТО в Європі.

З огляду на формування нової архітектури континентальної та глобальної системи безпеки, засадничими питаннями для українського політикуму є здатність осмислити ці зміни та сформулювати власні концепції і пропозиції щодо нових моделей міжнародної взаємодії. У Доктрині інформаційної безпеки України (2009 р.) та Стратегії національної безпеки України (2010 р.) загрозами для України визначалися лише певні дії з боку інших держав, але не самі держави [9–10]. Тут, зокрема, визначено і конкретизовано загрози в найважливіших сферах життєдіяльності держави. До зовнішніх загроз віднесено територіальні претензії, зовнішній тиск на політику держави, іноземне втручання у внутрішні справи, зовнішні дії, спрямовані на послаблення економічного суверенітету держави, інформаційні спецоперації проти стабільності у державі та встановлення зовнішнього контролю за її інформаційним простором тощо. До внутрішніх загроз відносять корупцію, організовану злочинність, політичну нестабільність, демографічну деградацію, сепаратизм, слабкість державних інститутів тощо. Спільним недоліком усіх попередніх стратегічних документів у питаннях національної безпеки був їхній відверто декларативний характер, до того ж, російська агресія проти України звела нанівець більшість основоположних принципів, закладених у попередніх концепціях стратегії.

Ще в листопаді 2014 року під час проголошення позачергового послання до Верховної Ради "Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки" Президент представив проект нової редакції Стратегії національної безпеки України, який визначає перелік актуальних для країни загроз і пріоритети державної політики в умовах кардинальних змін безпекового середовища України [11]. У травні 2015 р. прийнято нову редакцію Стратегії національної безпеки України, яка передбачає створення нової системи забезпечення національної безпеки України, що здатна протистояти російській загрозі, яка має довгостроковий характер, і враховує докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України [12].

Зміни стосуються передовсім українсько-російських стосунків, орієнтації на НАТО та необхідності гарантувати безпеку в умовах війни. Оцінки Росії стали жорсткішими. У попередньому документі пильну увагу було присвячено урегулюванню конфліктних питань з РФ, зокрема, пов'язаних із базуванням її флоту на території України, демаркацією кордонів, захистом українського економічного простору. Україна стала об'єктом російської агресії у повному обсязі – частина української території окупована, Росія протискує свої політичні вимоги у напрямку руйнування українського суверенітету (вимоги федералізації, російської мови як другої державної, остаточне закріплення позаблоковості), економічного тиску (підвищує ціни на газ), залякування (російські війська, стягнуті на російсько-українському кордоні).

До того ж нав'язування Україні російських політичних вимог є не менш небезпечним, ніж військова загроза на кордонах. Вимога до Росії відвести війська однозначно сприймається нашими партнерами (НАТО, США, країнами ЄС) як засіб деескалації конфлікту. Натомість нав'язуваний Росією порядок денний з політичними вимогами до України в деяких випадках невірно сприймається як можливий шлях до дипломатичного вирішення ситуації. Новий документ передбачає, що Україна буде домагатися застосування санкцій проти Росії і розглядає відновлення відносин з РФ на рівно-

правних умовах тільки після виведення російських військ з території України й компенсації завданих втрат.

З метою протидії агресії Україна добиватиметься реформування Ради Безпеки ООН, а також активно розбудовуватиме українську армію. Неспроможність міжнародних організацій ухвалювати своєчасні та адекватні рішення для врегулювання кризових ситуацій свідчить про вкрай низьку ефективність існуючих глобальних та регіональних безпекових механізмів та ставить на порядок денний питання про їх реформування і адаптацію до сучасних тенденцій світового розвитку.

Уперше чітко не лише засвідчено відмову від позаблокового статусу, а й названо вектор. Перелічено заходи, яких вживатиме Україна для зближення з НАТО. Зокрема, йдеться про обмін розвідувальною інформацією, адаптацію системи захисту конфіденційної інформації відповідно до стандартів НАТО, унезалежнення виробництва озброєнь на території України, урахування практики країн-членів НАТО в питаннях протидії корупції, особливо у безпековій сфері.

Оновлена Стратегія національної безпеки України має певні методологічні відмінності від попередніх редакцій. Вони спрямовані на максимальне наповнення документа практичним змістом. Як відзначив академік Національної академії наук України, радник Президента України, директор Національного інституту стратегічних досліджень В. Горбулін, вперше за всю історію створення таких документів ця Стратегія містить конкретний варіант програмних дій з точки зору забезпечення стратегії національної безпеки України. За його словами, до розробки проекту Стратегії безпеки було залучено близько 30 провідних наукових установ та організацій. "Ніколи попередні стратегії не завершувались механізмом виконання всією державною структурою управління безпеки країни. У цій же Стратегії останні рядки чітко визначають, що головне керівництво питаннями, пов'язаними з національною безпекою країни, здійснює Президент, консолідацію і контроль виконує РНБО, безпосередню реалізацію програмних завдань виконує Кабінет Міністрів", – зазначив В. Горбулін [13].

На підставі детального аналізу безпекового середовища України були визначені найпотужніші загрози для національної безпеки, які перешкоджають нормальному функціонуванню Української держави і на подолання яких мають спрямовуватися наразі основні зусилля держави. Наслідками військового втручання сусідньої країни, а також новими самостійними загрозами для України є, зокрема, порушення територіальної цілісності, військова присутність РФ у Криму і на Сході України, нарощування військових сил вздовж державного кордону України, втручання РФ у внутрішньополітичні процеси в Україні, інформаційно-психологічна війна РФ проти України, енергетичний "шантаж", тощо.

Попередня стратегія відзначала тільки загрози "заморожених конфліктів" поблизу кордонів України, зокрема у Придністров'ї, а також у Каспійсько-Чорноморському регіоні. Оновлена стратегія фіксує ту очевидну реальність, що частину території України вже окуповано російськими військами, тож документ визначає як пріоритет звільнення цих територій. Такі надскладні проблеми постали перед нашою державою вперше, однак без ліквідації загроз державному суверенітету, інституційного зміцнення Української держави, подолання глибоких системних деформацій неможливо забезпечити подальший розвиток України. Реагування на сучасні виклики та загрози в умовах військової агресії, на думку експертів, потребує формування принципово нової системи національної безпеки [4]. Вона має відповідати масштабам існуючих загроз, бути дієво інтег-

рованою у систему міжнародної та регіональної безпеки як їх невід'ємний складник.

Окрім питань, пов'язаних із безпосередньою агресією Росії проти України, більшість загроз, визначених стратегією-2012, залишилися без змін. Це перш за все високий рівень корупції, неефективна економіка та слабкі міжнародні гарантії безпеки України.

Нова редакція Стратегії національної безпеки України розрахована до 2020 року, тобто на коротший період часу, ніж це передбачено законодавством. Такий підхід зумовлено високим рівнем невизначеності у сфері глобальної безпеки. Стратегічне прогнозування за цих умов істотно ускладнюється, а планування на тривалий період є малоефективним. Отже, пріоритетними завданнями державної політики національної безпеки в оновленій редакції Стратегії національної безпеки України визначено ті, що спрямовані на створення ефективної системи забезпечення національної безпеки і насамперед мають на меті:

- подолання наслідків російської агресії, яка має довгостроковий характер, та забезпечення мирного розвитку Української держави;
- зміцнення Української держави шляхом забезпечення інтересів громадян, суспільства, держави;
- нове зовнішньополітичне позиціонування України у світі, яке з-поміж іншого має забезпечити надійні зовнішні гарантії безпеки України.

Стратегія пропонує підхід, відповідно до якого вбачається за необхідність забезпечувати власними зусиллями готовність держави, її економіки й суспільства до оборони та відбиття зовнішньої агресії в будь-яких формах і проявах, підвищення рівня обороноздатності, нарощування оборони й безпекових спроможностей України, зміцнення здатності країни до самозахисту. Саме Україна має потурбуватися про свою безпеку, не чекаючи на військову допомогу Заходу. На це спрямована нова Стратегія національної безпеки.

У Стратегії особливу увагу приділено відновленню ракетного щита України, але більш детальна інформація, за словами очільника РНБО, є державною таємницею. За словами О. Турчинова, така робота здійснюється без порушень узятих Україною міжнародних зобов'язань і в цьому питанні держава повинна також розраховувати на власний потенціал. У цій ситуації доконаним фактом є те, що Україні треба замислюватися над розміщенням ефективної системи протиракетної оборони для адекватної реакції на можливі загрози ззовні. Треба розуміти, що Україна повинна зайняти чітку позицію в таких питаннях, як система ПРО перед усіма країнами, які зобов'язалися бути гарантами національного суверенітету відповідно до Будапештського меморандуму 1994 року.

У цілому, ключовим пріоритетом є реформування Збройних сил України з метою забезпечення ефективності, мобільності й оснащення сучасним озброєнням, військовою та спеціальною технікою – на основі цього буде спроможність надійно обороняти державу. У Стратегії передбачається посилення контролю за витрачанням державних асигнувань, а також контролю за якістю продукції для потреб армії та оборони. Важливим чинником визначається проведення боротьби з корупцією та реформування неефективної системи державного управління.

Стратегія національної безпеки наголошує на необхідності реформування розвідувальних органів, зокрема, посиленні агентурної й технічної розвідки, створенні сучасної системи аерокосмічної розвідки. На думку керівників країни, важливу роль тут має зіграти об'єднаний Комітет з питань розвідувальної діяльності, на який покладено завдання вдосконалення системи керівницт-

ва, координації, узгодженого функціонування та контроль за діяльністю розвідувальних органів України.

Стратегія національної безпеки України охоплює питання, що стосуються забезпечення інформаційної безпеки, яка залишається найбільш вразливою складовою національної безпеки країни. Водночас інформаційна безпека є важливою самостійною сферою забезпечення національної безпеки, яка характеризує стан захищеності національних інтересів в інформаційній сфері від зовнішніх та внутрішніх загроз і являє собою сукупність інформаційно-психологічної (психофізичної) та інформаційно-технологічної безпеки держави. Унаслідок відсутності дієвої системи забезпечення інформаційної безпеки в національному інформаційному просторі України спостерігається низка негативних явищ, які створюють реальні та потенційні загрози інформаційній безпеці людини і громадянина, суспільства і держави.

Все це відбувається на тлі масованого і агресивного інформаційного наступу російської пропаганди, яка всупереч європейським стандартам у сфері засобів масової інформації розпалює в Україні міжнародну ворожнечу та сепаратистські настрої, посягає на державний суверенітет і територіальну цілісність України. Інформаційну складову "гібридної" війни було введено в дію Російською Федерацією задовго до військової агресії. Агресивного інформаційно-психологічного впливу зазнало не тільки українське суспільство, громадяни країн пострадянського простору, а й, не в останню чергу, населення США, країн ЄС. Інформаційний фронт продовжує відігравати ключову роль у досягненні ряду цілей, яких намагається досягти вище керівництво РФ:

- використовувати важку соціально-економічну ситуацію в Україні розколоту українське суспільство з метою подальшої відмови від процесу євроінтеграції;
- обґрунтувати анексію частини території суверенної держави, нехтуючи міжнародним правом;
- позбавити Україну підтримки цивілізованого світу шляхом розколу політичних еліт Європи та США;
- перенести увагу власних громадян з внутрішніх проблем Росії на "зовнішнього ворога" та виправдати власні злочинні дії необхідністю боротьби із ним.

Телебачення залишається одним із найпотужніших каналів впливу. Оплотом російського іномовлення, без перебільшення, можна назвати одіозний телеканал Russia Today (надалі RT), заснований у 2005 р., що транслюється у більш ніж 100 країнах світу, має 700 млн аудиторію (мовлення здійснюється цілодобово). Телеканали "RT America" та "RT UK" виходять до ефіру з власних студій у Вашингтоні та Лондоні. Громадяни більшості країн світу мають доступ до RT через Інтернет, супутникові та кабельні канали. Крім того, RT викладає власний продукт на YouTube (у 2014 р. кількість переглядів 5 основних каналів – більше 2 млрд). Слід наголосити, що формат каналу RT зробив можливою його активну присутність телевізійному ринку Європи та США.

На жаль, скрутне економічне становище України не сприяє створенню можливостей для ефективної протидії інформаційним загрозам. Зокрема, у США від нашої держави офіційно працює лише один журналіст агенції "Укрінформ" (у Вашингтоні), власних кореспондентів та знімальні групи за кордоном мають декілька приватних телеканалів ("Інтер", "1+1").

Значимість Стратегії в оновленому вигляді залежить від волі керівництва держави забезпечити усі заходи бюджетним асигнуванням. У "Прикінцевих положеннях" Стратегії сказано, що для її реалізації потрібно спрямовувати на "бюджетне фінансування сектору безпеки і оборони не менше 5 відсотків від валового внутрішнього продукту". Для порівняння: донедавна США витрачали до 7% свого ВВП на потреби оборони. Країни НАТО мали б витрачати 2% свого ВВП. В умовах

економічної кризи значно зменшили видатки на оборону: середня цифра по регіону становить 1,1% ВВП, при встановленому НАТО порозі у 2%. Таким чином, на випадок необхідності введення в дію гарантій за статтею V Вашингтонського договору (про колективну оборону), ці країни не забезпечені достатніми мілітарними можливостями. Однак вони можуть завжди розраховувати на систему колективної безпеки альянсу, ключову роль у якій відіграє боездатність Америки.

Зовнішньополітична діяльність України у сфері гарантування національної безпеки держави буде спиратися на політику європейської і євроатлантичної інтеграції та здійснюватися на різних рівнях – глобальному, регіональному, субрегіональному. Зовнішні гарантії безпеки держави забезпечуватимуться шляхом формування мережі союзнитва як з окремими державами та регіональними організаціями й ініціативами (шляхом укладення угод про спільну оборону або військову допомогу), так і з міжнародними безпековими організаціями (шляхом участі у механізмах колективної безпеки).

Сьогодні перед Україною також постало важке завдання стабілізації економіки й подолання кризи на Сході України – усе це має вирішуватися в короткі терміни. Президент України Порошенко в своїй доповіді на засіданні ООН 27 вересня 2015 р. проаналізував наслідки військової агресії Росії проти України [14]. Україна втратила 8 тисячі загиблих та тисячі поранених під час антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях, має півтора мільйона внутрішньо переміщених осіб. Знищено п'яту частину економічного потенціалу. Зовнішня агресія призвела до появи нової форми бідності – миттєвої бідності. Щодня на війні Україна змушена витрачати 5 млн. доларів США.

Крім того, Стратегія включає напрями реформ, передбачені Угодою про асоціацію України та Європейського Союзу, і Стратегію сталого розвитку "Україна-2020". Можна припустити, що при досягненні успіху в проведенні широкомасштабних реформ у державі чутливе питання для української громадськості щодо вступу чи невступу в НАТО може відпасти саме по собі, якщо, наприклад, заяви Президента України щодо виконання всіх необхідних критеріїв для отримання перспективи членства у Євросоюзі у 2020 р. справдяться. Євроатлантичний вибір з перспективою членства в НАТО має надзвичайно важливу зростаючу підтримку в українському суспільстві. Нині кількість українців, що підтримують євроатлантичну інтеграцію вже перевищує 60%. (2013 р. – 16%, 2014 – близько 50%).

В Стратегії проглядається чітка лінія намірів влади до 2020 р. здійснити прорив по всіх фронтах. Очевидним видається те, що подання заявки на отримання членства в НАТО на фоні одночасного отримання перспективи членства у ЄС є найбільш вірогідною перспективою. Саме такою є позиція представників влади.

Євроінтеграційний курс нашої держави – це можливість для виходу України із "сірої зони" безпеки. Внаслідок цього можна передбачати зростання тенденції до певного звуження простору невизначеності, і, відповідно, підвищення рівня регіональної та глобальної стабільності в Європі та в світі. А отримання членства у ЄС та вступ в НАТО стало б дієвою гарантією забезпечення національної безпеки України, оскільки Лісабонський договір, який набув чинності у грудні 2009 р., передбачає колективну відповідальність країн-членів ЄС, обов'язкове надання допомоги всіма можливими засобами країні, яка стала жертвою агресії. Це положення дублює ст. 5 Вашингтонського договору про створення НАТО.

Враховуючи, що у зовнішньому просторі навколо України сформувалися нові тенденції, які є джерелами значних загроз національній безпеці в частині забезпечення захисту державного суверенітету України, її територіальної цілі-

сності, недоторканності державного кордону, все це потребувало осмислення та внесення відповідних змін до ключового документу у сфері національної безпеки і оборони, Стратегії національної безпеки України.

Список використаних джерел

1. Zbigniew Brzezinski, Confronting Russian Chauvinism, <http://www.the-american-interest.com/articles/2014/06/27/confronting-russian-chauvinism/>
2. Україна в системі міжнародної безпеки: Монографія / Національний інститут проблем міжнародної безпеки / За заг. ред. О.С. Власюка. – К.: НІСД, 2009. – 450 с.
3. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України. Аналітична лоповідь / за заг. ред. К. А. Кононенка. – К.: НІСД, 2013. – С. 54.
4. Парахонський Б. О. Актуальні виклики та загрози регіональній безпеці: висновки для України : аналіт. доп. / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська; за заг. ред. К. А. Кононенка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_table/0625_dop.pdf
5. Головченко В. Україна і тенденції розвитку міжнародної обстановки: глобальний контекст // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Міжнародні відносини. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014. – С.9–15.
6. European Council conclusions, 25-26 June 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2015/06/25-26/>

7. Strategia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf>
8. National Security Strategy – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf
9. Доктрина інформаційної безпеки України (2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=514%2F2009>
10. Закон України "Про основи національної безпеки України" (2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>
11. Указ Президента "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>
12. Стратегія національної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/19521.html>
13. Круглий стіл "Стратегія національної безпеки України в умовах радикальних змін внутрішнього і зовнішнього безпекового середовища" // <http://www.niss.gov.ua/articles/1726>. – 2015. – 23.01
14. Полный текст выступления Порошенко на Генассамблее ООН: В результате предательской российской агрессии тысячи людей были убиты – Режим доступу: http://censor.net.ua/news/353793/polnyiy_tekst_vystupleniya_poroshenko_na_genassamblee_onn_v_rezultate_predatel'skoyi_rossiyiskoyi_agressii

Надійшла до редколегії 20.11.15

Г. Пискорская, канд. ист. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПРИОРИТЕТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ НОВЫХ ВЫЗОВОВ И УГРОЗ

Рассматриваются предпосылки и условия разработки руководством Украины новой редакции Стратегии национальной безопасности. Представлен анализ содержания документа, при этом особое внимание уделено оценке среды безопасности Украины, угрозам и вызовам, перед которыми оказалась страна, а также факторам, которые Киев считает гарантиями безопасности государства. Рекомендуются учитывать позиции и подходы стран Запада к обеспечению собственной безопасности при определении направлений украинской внешней политики и политики безопасности.

Ключевые слова: Стратегия национальной безопасности, Украина, НАТО, Европейский Союз, США, вызовы и угрозы национальной безопасности, агрессия России против Украины, среда безопасности, национальные интересы.

G. Piskorska, PhD, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SECURITY PRIORITIES FOR UKRAINE WITHIN THE CONTEXT OF NEW THREATS AND CHALLENGES

Causes and reasons for the new edition of National Security Strategy to be elaborated by Ukraine's authorities, are studied. The contents of the document has been analysed, special attention has been paid to Ukraine's security background, threats and challenges the state is facing and to those factors which are considered to be guarantees of state security. Recommendations are given for Ukraine to consider approaches and positions of Western States concerning their security, and to use them while defining trends of Ukraine's foreign and security policy.

Keywords: national security strategy, Ukraine, NATO, the European Union, the USA, challenges and threats for security strategy, Russia's aggression against Ukraine, security background, national interests.

УДК 327.5:327.7

С. Толстов, канд. іст. наук, доц.

Державна установа "Інститут всесвітньої історії Національної Академії наук України", Київ

ПОЗИЦІЯ США І ЄС ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

В статті розглянуто позиції США і ЄС щодо врегулювання конфлікту на сході України та їх роль у різних переговорних форматах. Окреслено специфіку підходів основних зовнішніх гравців до "мінського процесу" та узгоджених у його межах планів врегулювання конфлікту.

Ключові слова: США, ЄС, конфлікт, врегулювання, перемир'я, нормандський формат, мінський процес, санкції.

Постановка проблеми. З осені 2013 р. українська проблематика стала предметом постійної уваги оглядачів та політичних експертів. Про кризу в Україні та роль у ній зовнішніх факторів написано сотні статей, автори яких дотримуються різних, часом протилежних підходів. Аналіз основних точок зору, висловлених у ході політичних та експертних дискусій, дозволяє окреслити деякі суперечливі й часом парадоксальні узагальнення:

1. Євроатлантична спільнота виявилася не готова до активізації російського ревізіонізму. Більшість політиків та експертів не припускали, що у відповідь на прихід влади в Києві прозахідних політичних угруповань Кремль анексує Крим, спробує розколоти Україну і спровокує серйозний руйнівний конфлікт у Донбасі.

2. Практична політика спростовує суперечки про те, чи є відносний паритет силових потенціалів обов'язково передумовою багатополлярної системи. Як вияви-

лося, для забезпечення багатополлярної силової конфігурації достатньо поліцентричної модальності інтересів основних міжнародних акторів, що дозволяє сконцентрувати ресурси і зусилля окремих впливових держав на пріоритетних напрямках.

3. Суперечлива структура зв'язків в умовах складної взаємозалежності ставить під сумнів ефективність будь-яких міжнародних гарантій безпеки. Насамперед це стосується становища абсолютної більшості держав, що не входять до колективних оборонних союзів, дієвість яких визначається життєво важливими інтересами гомогенних і близьких за рівнем розвитку учасників.

4. За поточних обставин Київ змушений шукати вихід з внутрішньої та зовнішньої кризи з урахуванням позицій США, країн ЄС та Росії. Зовнішній контекст змушує український уряд пристосовуватися до проєктів

врегулювання, запропонованих у рамках переговорів у "нормандському форматі".

5. Перебіг української кризи виявив неадекватність колишніх уявлень про архітектуру європейської безпеки. Питання про те, чи вдасться забезпечити відносно врегулювання української проблеми і чи повернеться Росія до прийняттого для більшості європейців міжнародного порядку, залишається відкритим.

Мета дослідження полягає у визначенні типологічних рис конфлікту на сході України та окресленні позицій США та ЄС стосовно його врегулювання.

Основні результати дослідження. Прошло більше року після підписання в Мінську першого "Протоколу про результати консультацій Тресторонньої контактної групи" (05.09.2014 р.), який передбачав припинення вогню в Донбасі [1]. З тих пір було ухвалено ще два документи, які стосувалися врегулювання конфлікту в східних районах України. Проте ні комплекс домовленостей "Мінськ-1" (протокол від 05.09.2014 р. і меморандум від 20.09.2014 р.), ні документ "Мінськ-2" (Комплекс заходів з виконання Мінських угод від 12.02.2015 р. [2]) не наблизили політичне врегулювання конфлікту, хоча й сприяли локалізації зони бойових дій і встановленню режиму часткового і вельми хиткого перемир'я.

Встановлення відносного перемир'я в Донбасі в вересні-жовтні 2015 р. суттєво вплинуло на зміст переговорів та консультацій з приводу подальшого політичного врегулювання конфлікту на сході України. Втім, базові підходи та інтереси основних гравців не змінилися. Російське керівництво й надалі не визнає Росію безпосереднім учасником конфлікту в Донбасі, хоча й утримує ініціативу щодо управління рівнем його інтенсивності. Таке маніпулювання здійснюється шляхом безпосереднього керівництва діями сепаратистів у Донецьку та Луганську, постачання створеній у Донбасі "гібридній армії" озброєнь, амуніції, боеприпасів та надання дотацій з коштів російського бюджету.

США і країни ЄС теж різною мірою залучені до діалогу і переговорів з врегулювання конфлікту. На загал з часу введення російських військ до Криму в березні 2014 р. мали місце спроби організації переговорів у декількох міжнародних форматах:

- консультації учасників Будапештського меморандуму 1994 р. (США, Велика Британія, Росія, Україна), які виявилися безрезультатними через відмову від участі в них Росії;

- женецькі переговори глав зовнішньополітичних відомств США, ЄС, Росії та України (17.04.2014 р.);

- епізодичні переговори на різних рівнях у "нормандському форматі" (Україна, Франція, Німеччина, Росія);

- постійний механізм переговорів та консультацій у межах Тресторонньої контактної групи (т. зв. "мінський" процес за участю представників України, Росії та ОБСЄ, з залученням делегатів від сепаратистських утворень "ДНР" та "ЛНР").

Як бачимо, майже в усіх цих комбінаціях представникам урядів США і держав ЄС прямо чи опосередковано належала важлива роль. Окрім цього, ситуація в Криму та східних районах України була предметом багатосторонніх переговорів у межах міжнародних організацій, включно з ООН та ОБСЄ.

Аналіз обставин анексії Криму та перебігу конфлікту в Донбасі з точки зору типології міжнародних та локальних конфліктів свідчить про їх складну природу, яка не повною мірою відповідає класичним визначенням. Хоча основний чинник суперечностей переконаливо вказує на двосторонню природу конфлікту і дозволяє тлумачити його як результат загострення російсько-українських суперечностей, втручання Росії мало зуми-

сно прихований характер і було застосовано в недемонстративний спосіб. В ході відокремлення Криму окупація території була здійснена російськими військами без розпізнавальних знаків, під виглядом місцевих "сил самооборони". До того ж, під час підготовки та здійснення анексії українські контингенти в Криму не отримали наказ про надання збройної відсічі. Така тактика, за нею офіційною інформацією, була рекомендована офіційному Києву західними партнерами.

Що стосується самих українських військовослужбовців у Криму, за даними тодішнього заступника начальника Головного командного центру Збройних сил України О.Розмазніна, значна їх частина (бл. 50%) виявила бажання залишитися на півострові або перейшла на бік Росії [3]. Указ в. о. президента України, голови Верховної Ради О.Турчинова про виведення з Криму українських військових підрозділів був підписаний лише 24 березня 2014 р.

Розвиток подій у Донбасі теж свідчив про складну природу конфлікту, який починався як внутрішній, хоча й інтернаціоналізований конфлікт, а згодом набув ознак збройного втручання з боку сусідньої держави. Таким чином, конфлікт у Донбасі можна характеризувати і як збройний конфлікт усередині держави, і як збройний конфлікт (обмежене зіткнення) на державному кордоні [4, с. 30]. На боці сепаратистів у конфлікті виступали воєнізовані формування та збройні контингенти, сформовані з найманців та військовослужбовців сусідньої держави. Значну їх частину склали відставні військові, учасники криміналізованих формувань, добровольці, а також колишні військовослужбовці Збройних сил і працівники органів внутрішніх справ України. Кількість останніх, за різними оцінками, становила від 8 до 17 тис. осіб. За даними Військової прокуратури України, було встановлено особи бл. 5 тис. співробітників правоохоронних органів та 3 тис. військовослужбовців, які перейшли на бік сепаратистів [5]. Загальна чисельність гібридної армії сепаратистів навесні 2015 р. оцінювалася в понад 43 тис. чол., а кількість російських військових у її складі в різний час імовірно складала від 8 до 15 тис. осіб, включаючи військових радників, операторів передових різновидів озброєння та особовий склад фронтових підрозділів [6].

Офіційно Москва не визнавала й не визнає свою причетність до конфлікту в Донбасі. Тому в переговорах довкола врегулювання ситуації в регіоні суттєвого значення набуло визначення безпосередніх учасників або сторін конфлікту, які мають брати участь у переговорах про врегулювання. Оскільки Київ не визнає статус ватажків самопроголошених Донецької та Луганської народних республік як повноважних представників населення регіону, контакти з ними набули опосередкованого характеру і відбувалися або за посередництва Тресторонньої контактної групи в складі представників ОБСЄ, України та Росії, або в рамках її робочих підгруп, де діалог призначених президентом України представників та сепаратистів ДНР/ЛНР проходив у присутності модераторів від ОБСЄ та представників Росії.

З точки зору офіційного Києва, невиконання гарантій безпеки України підписантами Будапештського меморандуму 1994 р. має компенсуватися засобами політичного, дипломатичного та економічного тиску на державу-агресора з метою відновлення докризового стану. В цьому ракурсі виглядає важливим аналіз чинників, які впливають на координацію підходів США та провідних країн ЄС, які беруть участь у переговорах і консультаціях з проблематики врегулювання конфлікту в Донбасі. Не менш важливим видається врахування розбіжностей

в їхніх підходах до низки конфліктних проблем, включаючи конфлікт на сході України та війну в Сирії.

Базовий підхід політичного керівництва України щодо конфлікту в Донбасі та реагування на участь у ньому Росії визначається вимогами до США і ЄС зберегти режим санкцій стосовно РФ аж до виконання умов Мінських угод у повному обсязі. В цьому сенсі показові результати візиту міністра закордонних справ України П.Клімкіна до США в вересні-жовтні 2015 р., в ході якого представники адміністрації США підтвердили необхідність дотримання режиму санкцій проти Росії та їх посилення "в разі порушення мінських домовленостей та продовження російської агресії" [7]. Важливо, що окрім функціонерів Держдепартаменту США до узгодження цих критеріїв була залучена радник президента США з питань національної безпеки С.Райс – найбільш впливова особа адміністрації США в питаннях зовнішньої політики.

Потенційна згода дотримуватися вимоги про збереження санкцій була висловлена і з боку канцлера ФРН А.Меркель, яка публічно визнала виведення найманців з України "наріжним каменем" Мінських угод. В своїх заявах канцлер ФРН наголошувала, що санкції ЄС проти Росії залежатимуть від цілковитого виконання мінських домовленостей [8]. Відтак підтверджено, що будь-яке пом'якшення політики санкцій ЄС проти РФ залежатиме від "повного виконання" комплексу заходів, спрямованих на виконання мінських домовленостей.

Водночас позиція канцлера ФРН А.Меркель та президента Франції Ф.Олланда час від часу зазнає ситуаційних корекцій. А.Меркель та Ф.Олланд фактично визнали продовження терміну дії Мінських угод та необов'язковість чіткого дотримання послідовності виконання плану "Мінськ-2", хоча жодних документів з цього приводу не підписувалося. Інакше кажучи, мова йде про усвідомлення факту, що процес врегулювання розтягується на тривалий період, так само як і термін дії санкцій, ухвалених ЄС щодо Росії в декілька етапів упродовж 2014 р. За словами А.Меркель, "якщо втілення мінських угод триватиме довше, тоді ми й надалі пов'язуватимемо санкції з мінськими угодами" [8].

В якості змістовних ознак виконання положень домовленості Мінськ-2 А.Меркель називає "вихід України" на її зовнішні кордони, а також "стабілізацію в Луганській і Донецькій областях". Тобто, з одного боку А.Меркель визнає деякі кінцеві положення мінських домовленостей, а з іншого – уникає конкретизації умов політичного врегулювання та власного тлумачення перспектив виконання "мирного плану". Така специфіка підходу свідчить про свідомий намір оминати найбільш гострі нюанси, що дозволяє не загострювати напруженість у внутрішньополітичній дискусії з лідерами СДПН – партнером ХДС/ХСС по урядовій коаліції, та з огляду на невдоволення, яке німецький бізнес висловлює з приводу економічних санкцій стосовно Росії.

Показово, що восени 2015 р. європейські посадовці свідомо уникали тлумачення фактів, які вказували на загострення загрози поновлення воєнних дій у Донбасі. Під час візиту до України (09.11.2015 р.) віце-президент Європейської Комісії Ф.Могеріні відзначила прогрес у виконанні мінських домовленостей. Процес відведення озброєння та техніки було названо "значним досягненням спільної роботи Моніторингової місії ОБСЄ, Контактної групи, зустрічі міністрів закордонних справ "нормандського формату" та усієї міжнародної спільноти", яка задіяна в процес мирного врегулювання ситуації на Донбасі. Ф.Могеріні висловила сподівання на "здійснення подальших кроків у рамках виконання взятих на себе усіх без виключення зобов'язань в рамках Мінського процесу – як у безпековому, так й у політичному вимі-

рах, які базуватимуться на українському законодавстві та міжнародних стандартах, яких необхідно дотримуватися" [9]. При цьому Ф.Могеріні відзначила необхідність забезпечення доступу гуманітарних організацій та Моніторингової місії ОБСЄ до всієї території України, включно з зоною під контролем сепаратистів. Тобто з погляду Ф.Могеріні мова насамперед йшла про продовження мирного процесу попри потенційну можливість ескалації воєнного конфлікту.

За підсумками зустрічі міністрів закордонних справ "нормандської четвірки" в Берліні (06.11.2015 р.) були узгоджені лише три суттєвих положення, у тому числі:

1. Забезпечення відведення важких озброєнь обома сторонами до початку грудня.

2. Проведення виборів на контрольованих сепаратистами територіях в 2016 р.

3. Необхідність узгодження точних правил з розмінування в Донбасі, яке має розпочатися до зими 2015-2016 рр.

Попри доволі млявий характер дискусії щодо політичного врегулювання конфлікту, між адміністрацією США та керівництвом ЄС триває діалог довкола української проблематики. В ході телефонної розмови (04.11.2015 р.) віце-президент США Джо.Байден та президент Європейської Комісії Ж.-К.Юнкер узгодили деякі аспекти спільного підходу США та ЄС з українського питання, в тому числі:

– стимулювання прискорення економічних реформ і боротьби з корупцією в Україні;

– підтвердження положення, що санкції проти Росії пов'язані з виконанням нею мінських домовленостей, повинні бути продовжені до повного виконання Мінських угод;

– необхідність диверсифікації джерел постачання енергії до ЄС та повного дотримання стандартів ЄС у сфері конкуренції, що передбачає забезпечення відповідності нового проекту газопроводу "Північний потік-2" вимогам енергетичних директив ЄС.

Зрозуміло, що стратегічний діалог між США та ЄС не вичерпується питаннями України та Сирії й поширюється на інші важливі аспекти міжнародних відносин. Водночас слід зауважити, що в деяких аспектах цей діалог зводиться до формальних декларацій, приміром у питанні про співпрацю ЄС і США в подоланні міграційної кризи в Європі, яка ситуативно обмежується запевненнями з боку уряду США та керівників деяких інших країн G7 у готовності прийняти певну кількість емігрантів із Сирії.

Не менш важливим питанням залишається мотивація політики США і ЄС стосовно Росії. Хоча політика США та окремих країн ЄС визначається на основі поєднання національних інтересів країн, політичних орієнтирів урядових кіл та вимог провідних бізнес-кампаній, у політиці Заходу з українського питання можна визначити певну рівноважну лінію, яка на загал витримується попри невдоволення, висловлене проти антиросійських санкцій з боку бізнесових кіл. Так само час від часу предметом обговорення в інформаційному полі стають внутрішні дискусії, розбіжності в підходах окремих урядів та демарші політичних партій, у тому числі в ФРН, Фінляндії, Греції, Угорщині, Чехії, Словаччині, Італії та ін.

Відстеження дискусії щодо доцільності та мотиваційного виправдання обмежень, запроваджених стосовно російських державних компаній та банків свідчить, що розробка сценарію протидії зовнішньополітичному курсу РФ мала характер концептуально виваженого проекту, розрахованого на поступове фінансове виснаження російської економіки та розхитування позицій правлячого політичного режиму. Слід також враховува-

ти, що сумарний потенціал США та ЄС в десятки разів переважає економічний потенціал Росії.

Активізація російської експансії поставила під пряму загрозу мир і стабільність на периферії євроатлантичних інституцій. З цього були зроблені певні висновки, зокрема – що Заходу не слід очікувати на більшу стриманість у поведінці російського керівництва. Досвід відносин із В.Путіним з початку 2000-х рр. довів, що зростання цін на нафту і звільнення Росії від тягара державного боргу лише стимулювали зростання вимог з боку Москви, а поблажливості ЄС під час грузинсько-російської війни 2008 р. підштовхнула Кремль до анексії Криму в 2014 р.

Дотримуючись обережного підходу, США і ЄС узгоджують свої подальші кроки, спрямовані на поступове економічне послаблення Росії, проте уникають демонстративних заходів, здатних спровокувати Кремль на пряме військове втручання в європейському ареалі, зокрема в країнах Балтії або на Балканах. Зі свого боку Москва активно співпрацює з правонаціоналістичними та ліворадикальними політичними рухами в країнах ЄС, дії яких вочевидь спрямовані на розхитування єдності ЄС.

Позицію адміністрації Б.Обами визначає свідоме небажання сприяти ескаляції воєнних дій у Донбасі будь-яким чином, включаючи постачання Україні сучасних протитанкових та інших високотехнологічних озброєнь. З метою налагодження власного каналу політичних контактів з Москвою, Державний департамент США запровадив прямі консульські помічники Держсекретаря США В.Нуланд з заступником міністра закордонних справ РФ Г.Карасіним.

Позиція ЄС виглядає більш строкатою, оскільки пряму чи опосередковану участь у її формуванні бере велика кількість суб'єктів різного рівня. При цьому, хоча позицію ЄС озвучують функціонери Європейської Ради та Європейської Комісії, які виступають від імені Союзу, головну роль в ухваленні його рішень відіграють урядові кола "великої четвірки" країн ЄС (ФРН, Франція, Велика Британія, Італія) та провідні фінансово-економічні установи.

Хоча застосовані проти РФ європейські санкції мають доволі обмежений характер і лише побічно зачіпають енергетичний сектор (заборона кредитування компаній, які перебувають у державній власності, ембарго на торгівлю зброєю та товарами подвійного призначення, обмеження постачання деяких видів сучасного обладнання), вони все ж доволі суттєво позначилися на стані економіки Росії. Разом із стрімким скороченням цін на нафту, у 2015 р. зовнішні санкції спричинили спад ВВП РФ щонайменше на 3,8-4%. За різними прогнозами, в 2016 р. рецесія в російській економіці триватиме, а скорочення ВВП може становити від 0,6% до 2% [10].

Формальні критерії скасування основного обсягу санкцій пов'язуються з повним виконанням Росією положень, передбачених у "Комплексі заходів з виконання Мінських угод" від 12.02.2015 р. [2]. Неодноразово підтверджена офіційна позиція ЄС полягає в відмові від скасування санкцій аж до виконання Мінських угод у повному обсязі. Ці зобов'язання були вкотре підтверджені в спільній заяві голови Європейської Ради Д.Туска, президента Єврокомісії Ж.-К.Юнкера і прем'єр-міністра Австралії М.Тернбулла 15 листопада 2015 р.

Так само, посилаючись на ігнорування Росією низки вимог Європейська Комісія ухиляється від прямих переговорів з Євразійським економічним союзом та відкладає на невизначений термін поновлення економічних переговорів з РФ щодо вільної торгівлі. За словами єврокомісара з питань торгівлі С.Мальстрьом умови, за яких ЄС зможе розпочати формальні відносини з Євра-

зійським союзом, передбачають реалізацію в повному обсязі Мінських домовленостей, застосування ЗВТ Україна-ЄС, а також, що "Росія не застосовуватиме жодних заходів проти України. Окрім цього в нас є достатньо багато проблем з Росією у СОТ, котрі необхідно вирішувати" [11].

Характеризуючи форми та методи узгодження позицій США і ЄС щодо України доцільно звернути увагу на наступні аспекти:

– Адміністрація США залишається ініціатором і координатором впровадження режиму санкцій проти РФ, які, поряд із суттєвим зменшенням цін на сировину нафту, мають зупинити економічне зростання в РФ, скоротити можливості її воєнного бюджету та модернізації оборонно-промислового комплексу.

– Головними інструментами координації позицій США і ЄС залишаються спільні наради лідерів США та головних функціонерів ЄС, саміти G7 та наради міністрів фінансів за провідної ролі міністра фінансів США Дж.Лью.

– Важливу роль в обмеженні та стримуванні воєнно-політичної експансії з боку РФ відіграли рішення НАТО про нарощування сил швидкого розгортання з 13 до 30 тис. та розміщення передових загонів ударних сил надшвидкого реагування в периферійних країнах на східному фланзі НАТО.

– Схвалення Військовим комітетом НАТО та Північноатлантичною радою рішення про створення міжнародних військових штабів у Литві, Латвії, Естонії, Польщі, Румунії та Болгарії, підпорядкованих командуванню сил союзників у Європі, означає розширення воєнної інфраструктури НАТО в країнах Центральної Східної Європи. На етапі розгортання цих штабів у периферійних країнах на тимчасовій основі розмішуються підрозділи німецьких, норвезьких та голландських військ, які мають гарантувати відповідь на будь-яку можливу загрозу безпеки зі сходу.

Офіційна лінія США і ЄС ґрунтується на необхідності політико-дипломатичного тиску на всі сторони, які можуть вважатися учасниками конфлікту, з метою переконати Росію та сепаратистів утримуватися від воєнних дій, співпрацювати з ОБСЄ в відведенні озброєнь та завершенні обміну полоненими. Водночас у неофіційних оцінках більшості західних політиків присутнє розуміння, що конфлікт у Донбасі важливий не тільки в сенсі впливу на становище в Україні та країнах пострадянського простору, однак і в контексті становлення нового "міжнародного порядку". Такі припущення мотивуються усвідомленням, що в разі слабкої позиції Заходу та перемоги В.Путіна Росія перетвориться на воєнну наддержаву, яка намагатиметься диктувати Європі свої умови та чинитиме тиск на сусідні країни.

З осені 2014 р. між адміністрацією США та лідерами провідних країн ЄС відбувся певний розподіл ролей в українському питанні. Створений за ініціативою А. Меркель і Ф.Олланда "нормандський" переговорний формат перебрав на себе функції постійно діючого механізму моніторингу конфлікту на сході України. З січня 2015 р. саме в цьому форматі обговорювалися основні рішення з приводу умов та способів врегулювання конфлікту в Донбасі. Втім, ефективність "нормандського формату" видається відносно низькою, насамперед через відсутність будь-яких гарантій виконання ухвалених рішень.

Окрім обговорення умов та деталей врегулювання конфлікту, "нормандський формат" переговорів виконує посередницьку роль у контактах між Росією та Україною з метою гармонізації їх підходів, які мають здебільшого взаємовиключний характер.

Попри узгодження загальних рамкових умов врегулювання, в позиціях США та країн ЄС присутні певні

суттєві відмінності. Наприклад позиція, висловлена постійним представником США при ОБСЄ Д.Байером (12.11.2015 р.), висуває на перший план підтримку вимог України щодо проведення місцевих виборів на не контрольованих урядом територіях Донецької та Луганської областей. За його словами, настав час для Росії та сепаратистів, яких вона підтримує, взяти на себе безпосередні зобов'язання щодо проведення місцевих виборів "у повній відповідності з українським законодавством і міжнародними стандартами", включаючи вільну участь у виборах українських політичних партій, громадянського суспільства, ЗМІ, а також спостереження з боку БДІПЛ ОБСЄ. В разі, якщо ці умови не буде виконано, це означатиме "невиконання мінських домовленостей, з якими безпосередньо пов'язані санкції проти Росії" [12]. При цьому Росія, яка підписала Мінські угоди, має "усунути перешкоди для роботи СММ ОБСЄ з метою реалізації домовленостей та здійснення контролю над їх виконанням", а також забезпечити безпечний доступ гуманітарної допомоги до постраждалих від конфлікту районів.

Натомість політичні лідери і керівники МЗС Франції та ФРН більше схильні до компромісів з метою уникнення нових спроб сепаратистів і російських військових відновити воєнні дії в Донбасі. Це зокрема засвідчила нарада лідерів ФРН, Франції, України та Росії в Парижі (02.10.2015 р.). За її підсумками президент Франції Ф.Олланд констатував, що місцеві вибори на невідконтрольованих Києвом територіях Донецької та Луганської областей можуть відбутися в 2016 р., тобто пізніше дати 31 грудня 2015 р., передбаченої для виконання мінських домовленостей. Важливою умовою проведення таких виборів Ф.Олланд назвав ухвалення спеціального закону, який має "набути чинності в день виборів як тимчасовий, та остаточно набуде чинності в день оголошення ОБСЄ результатів, тобто визнання цих виборів" [13]. Додаткові умови стосуються амністії для сепаратистів та надання імунітету всім кандидатам під час передвиборного періоду. В якості останнього і основного етапу виконання мінських домовленостей Ф.Олланд назвав відновлення територіальної цілісності України, включено з "повним контролем над кордоном" і виведення іноземних військ з території.

Коментуючи паризькі домовленості, міністр закордонних справ ФРН Ф.-В.Штайнмайер підтвердив, що закон "про особливий статус" окремих територій Донбасу має набути чинності на попередній основі в день виборів, а якщо ОБСЄ підтвердить проведення виборів належним чином, "закон буде впроваджено на постійній основі" [14].

Утім, слід зауважити, що попри досягнення певних змістовних результатів, таких як укладення додаткових угод про відведення від лінії зіткнення озброєнь калібру понад 100 мм, танків та озброєнь калібру менше 100 мм, рівень напруженості в зоні конфлікту суттєво не зменшився.

На думку багатьох західних коментаторів та оглядачів, специфіка поведінки сепаратистів пояснювалася їх несамостійністю та незацікавленістю в політичному врегулюванні конфлікту. Німецький історик Г.Сімон відзначав, що попри підписання плану дій "Мінськ-2", Росія і сепаратисти не були зацікавлені у встановленні перемир'я, а переговори в Мінську використовувалися ними лише як спосіб поліпшити свої бойові позиції, включаючи підготовку можливого наступу на Маріуполь [15].

Оцінюючи припинення вогню в Донбасі з 01.09.2015 р., формальне рішення про яке було досягнуто в межах Тристоронньої контактної групи, американський історик А.Мотиль стверджував, що ця домовленість повністю підтверджує центральну роль В.Путіна в конфлікті. На

думку А.Мотіля, "сепаратисти перестали стріляти не тому, що їм щось сказали Олланд чи Меркель, а тому, що Путін інструктував їх діяти у такий спосіб" [16]. Інакше кажучи, В.Путін зупинив війну тоді, коли це стало відповідати його планам втручання в конфлікт у Сирії.

Як свідчать результати саміту G20 в Анталії (15-16.11.2015 р.), Росія знайшла спосіб активізувати взаємодію з провідними державами Заходу в протидії "Ісламській державі Іраку і Леванту", яка після терактів у Парижі була визнана лідерами ЄС у якості головної загрози міжнародному миру та стабільності. Й хоча, за свідченням Державного департаменту США, очолювана США міжнародна коаліція, створена для боротьби з ІДІЛ у Сирії та Іраку, не співпрацює з Росією у сфері військового планування, ситуація може змінитися в разі узгодження спільних планів та налагодження координації дій.

Очікувані зміни в стосунках Росії з Францією, США та іншими провідними державами Заходу можуть суттєво позначитися на їх ставленні до конфлікту в Донбасі та загального контексту українсько-російських відносин. Упереджуючи припущення, що участь Росії в війні на Близькому Сході відтіснить українську проблему на периферію світової політики, представники США та ЄС поквапилися висловити запевнення, що ставлення до проблем Сирії та України матиме автономний характер. Провідні функціонери ЄС Ж.-К.Юнкер та Д.Туск підтвердили, що перспектива скасування санкцій проти РФ визначатиметься виконанням Мінських угод. Аналогічні тези були висловлені учасниками Ради ЄС із закордонних справ та радником Держсекретаря США В.Нуланд.

За попередньою інформацією, на саміті в грудні 2015 р. уряди країн-членів ЄС планують продовжити санкції проти Росії ще на півроку. Високопоставлені німецькі чиновники повідомили газеті "Handelsblatt", що канцлер А.Меркель та апарат уряду ФРН підтримують продовження санкцій за відсутності зрушень у бік виконання мінських домовленостей і передачі російсько-українського кордону під міжнародний контроль [17]. Утім, на саміті ЄС обговорюватимуться різні варіанти продовження санкцій, включаючи інерційне продовження "секторального" пакету санкцій на наступні півроку та продовження обмежень на проміжний період у 3-4 місяці. Водночас, за свідченням Єврокомісара з питань розширення та Європейської політики сусідства Й.Хана, ЄС не буде компенсувати Україні втрату російського ринку після запровадження 1 січня 2016 р. ЗВТ з Україною [18].

Висновки. Загальний контекст відносин між США та ЄС позначений низкою суперечливих чинників, які виявляють складну природу взаємодії міжнародних акторів євроатлантичного співтовариства з нагальних питань економіки, політики та безпеки. В умовах загострення міжнародної конкуренції, позначеної посиленням впливу Китаю та інших країн-членів угруповання БРІКС, координація підходів США та провідних країн-членів ЄС до міжнародних проблем, зумовлена намірами зберегти домінуюче становище євроатлантичного співтовариства в світовому політичному та економічному балансі.

Ставлення США та урядів провідних країн ЄС до Росії та російсько-українського конфлікту вимірюється переважно міркуваннями безпеки та намірами протидіяти російській політиці ревізіонізму у пострадянському просторі. З огляду на заходи, які були застосовувані США і країнами ЄС після кримського інциденту, головну роль відігравали підтвердження гарантій безпеки східноєвропейським членам НАТО з боку США та Німеччини, зміцнення військової інфраструктури в країнах Балтії, Польщі та на Балканах, активізація військових навчань, розвиток і модернізація сил швидкого розгортання.

Враховуючи свідоме небажання адміністрації США використовувати проти Росії заходи військового тиску, санкції, які були запроваджені в 2014 р. вважаються головним важелем впливу з метою повернення Москви до дотримання норм міжнародного права та більш стриманої поведінки на міжнародній арені.

США і ЄС підтвердили принципове небажання втягуватися до геополітичних переговорів та розподілу сфер впливу не тільки в умовному євроатлантичному, але і в євразійському просторі. Так само, євроатлантичне співтовариство витримує лінію на ігнорування започаткованого В.Путіним євразійського інтеграційного проекту попри певні натяки з боку А.Меркель та політиків у ряді інших країн ЄС.

Водночас, як свідчать заяви представників Європейської Комісії, вони вважають вимоги Росії щодо внесення коректив до Угоди про асоціацію між ЄС та Україною надмірними й не бачать сенсу ані в продовженні тристоронніх переговорів за участю ЄС, України та Росії, ані в подальшому відкладенні терміну застосування ЗВТ між ЄС та Україною.

Попри узгодження рамкової схеми врегулювання конфлікту в Донбасі, прогрес у цьому напрямку виглядає доволі примарним через розбіжності в інтересах як головних учасників конфлікту (Україна та Росія), так і країн-посередників. Як стверджують окремі російські політологи, політика російського керівництва щодо конфлікту в Донбасі свідчить про намір створити на контрольованій сепаратистами території певний аналог Придністров'я та легалізувати їх статус через проведення місцевих виборів.

У Москві такий сценарій може бути розцінений як привабливий, оскільки він не покладатиме формальну відповідальність за ці території на російську владу, й водночас дозволить зберігати в ній реальний політичний вплив.

Воєнні дії вздовж лінії зіткнення можуть бути використані як чинник подальшого тиску на Київ та країни Заходу з метою прискорення переговорів про скасування чи обмеження санкцій. В якості можливого приводу для розхитування політичної солідарності країн ЄС та розширення повноважень органів влади на територіях, не контрольованих українським урядом, Москва може запропонувати підписання нових угод на кшталт "Мінськ-3".

Список використаних джерел

1. Protocol on the results of consultations of the Trilateral Contact Group, signed in Minsk, 5 September 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/home/123258?download=true>
2. Комплекс мер по выполнению Минских соглашений. 12.02.2015 г. Подписан членами Трёхсторонней контактной группы и лидерами ДНР и ЛНР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.kremlin.ru/ref_notes/4804

С. Толстов, канд. ист. наук, доц.

Государственное учреждение "Институт мировой истории Национальной Академии наук Украины", Киев, Украина

ПОЗИЦИИ США И ЕС ОТНОСИТЕЛЬНО УРЕГУЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТА НА ВОСТОКЕ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены позиции США и ЕС по урегулированию конфликта на востоке Украины и их роль в различных переговорных форматах. Определена специфика подходов основных внешних игроков относительно "минского процесса" и согласованных в его рамках планов урегулирования конфликта.

Ключевые слова: США, ЕС, конфликт, урегулирование, перемирие, нормандский формат, минский процесс, санкции.

S.Tolstov, PhD, Associate Professor

SI "Institute of World History of NAS of Ukraine", Kyiv, Ukraine

POSITIONS OF THE U.S. AND THE EU CONCERNING THE CONFLICT SETTLEMENT IN EASTERN UKRAINE

The article presents an analysis of the United States' and the European Union's positions concerning the conflict resolution in Eastern Ukraine as well as their roles in various negotiating formats. The peculiarities of the main approaches of external actors towards the 'Minsk process' and the framework plans for peaceful reconciliation of the conflict were considered.

Keywords: USA, EU, conflict settlement, ceasefire, "Normandy format", Minsk process, sanctions.

3. Около 50% украинских военных в Крыму перешли на сторону РФ – Минобороны / УНИАН, 24.03.2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/899953-okolo-50-ukrainskih-voennyih-v-krymu-pereshli-na-storonu-rf-minoborony.html>

4. Трансформація національних концепцій безпеки як відповідь на нові глобальні та регіональні виклики і загрози: досвід України та НАТО : зб. міжнар. конф. / за заг. ред. К.А. Кононенка. – К. : НІСД, 2012. – 80 с.

5. Матіос: ГПУ має списки 8 тисяч військових та правоохоронців, які перейшли на сторону сепаратистів / Radio Free Europe/Radio Liberty, 13.08.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/news/27187457.html>

6. Эксперты в США подсчитали количество российских военных и ополченцев в Донбассе / ИА "Росбалт", 05.03.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2015/03/05/1374827.html>

7. Сааков В. МЗС: Україна та США за посилення санкцій щодо Росії при порушеннях Мінська / Deutsche Welle, 17.10.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dw.com/p/1Gpi6>

8. Сааков В. Меркель укотре пов'язала санкції проти Росії з міньськими домовленостями / Deutsche Welle, 23.10.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dw.com/p/1Gtd>

9. Україна залишається високим пріоритетом у зовнішній політиці Європейського Союзу – зустріч Президента з Високим представником ЄС Могеріні / Представництво України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії. 09.11.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/41823-ukrajina-zalishajetsya-visokim-prioritetom-u-zovnishnij-politici-jevropejskogo-sojuzu--zustrich-prezidenta-z-visokim-predstavnikom-jes-mogeringi>

10. МВФ понизил прогноз по экономике России и ждет рецессии в 2016 году / Росбалт, 06.10.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/business/2015/10/06/1448202.html>

11. Сомер И. Еврокомиссар по вопросам торговли: Мы решили, что ЗСТ с Украиной вступит в силу, и Россия должна это принять / УНИАН, 11.11.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/other/1179849-evrokommisar-po-voprosam-torgovli-myi-reshili-chto-zst-s-ukrainoy-vstupit-v-silu-i-rossiya-doljna-eto-prinyat.html>

12. США: час Росії на Донбасі спливає / Укрінформ, 13.11.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1913380-ssha-chas-rosiji-na-donbasi-splivae.html>

13. Мосендз А. Из недоговореного на зустріч "нормандської четвірки" / Інформаційне агентство "Українські Національні Новини", 5 жовтня 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/publication/1507064-iz-nedogovorenogo-na-zustrichi-normandskoyi-chetvirki>

14. Берлін назвав дату начала особого статуса Донбасса / Корреспондент.net, 10 ноября 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3587714-berlyn-nazval-datu-nachala-osoboho-statusa-donbassa>

15. Бушув М. Немецкий эксперт: Сепаратисты и Россия в перемирии не заинтересованы / Deutsche Welle, 17.02.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dw.de/p/1EdQP>

16. Motyl A. Why the Realists Were Wrong About the War in Ukraine / New Atlanticist. November 2, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/why-the-realists-were-wrong-about-the-war-in-ukraine>

17. Berschens R., Brüggmann M., Sigmund T. Geplatze Hoffnung / Handelsblatt. – 09.11.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.handelsblatt.com/my/politik/international/sanktionen-gegen-russland-geplatze-hoffnung/12559218.html?ticket=ST-1784427-mOsqdD14049llrOUKk61-s02lgiacc01.vhb.de>

18. Єврокомісар Ган: ЄС не компенсуватиме Україні втрату російського ринку після введення ЗВТ / Інтерфакс-Україна, 19.11.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/305187.html>

Надійшла до редколегії 20.11.15

УДК 327.100

М. Фесенко, канд. політ. наук, ст. наук. співроб.
Державна установа "Інститут всесвітньої історії НАН України", Київ

ГЛОБАЛЬНЕ СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО ПРОВІДНИХ АКТОРІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

В статті розкривається зміст і сутність феномену стратегічного партнерства. Представлено різні погляди вчених та наукових шкіл щодо теоретико-методологічних засад стратегічного партнерства провідних акторів міжнародної системи на глобальному рівні. Показано, що стратегічне партнерство залишається маловивченим, але терміном, що широко використовується. Аргументовано, що стратегічне партнерство в міжнародних відносинах розуміється як довгострокове взаємовигідне співробітництво рівноправних суб'єктів міжнародних відносин для вирішення найважливіших завдань.

Ключові слова: стратегічне партнерство, міжнародна система, інтеграція, співробітництво, суб'єкти міжнародних відносин, держава, світовий порядок.

Сьогодні характер і зміст інтеграційних процесів у світі потенційно вибудовуються як відносини стратегічного партнерства і союзництва, особливо, в контексті змін геополітичної ситуації в міжнародній системі і розвитку загального комплексу міждержавних відносин у ній. На глобальному рівні інтеграційні процеси з причини перерозподілу світових сил і міжнародного протистояння, що зростає набувають особливого значення. Інтеграція міцно присутня у структурі відносин суб'єктів міжнародних відносин, в ролі яких виступають як окремі суверенні держави, так і різні об'єднання, що складають групи і блоки країн. При цьому складається нестандартна або навіть парадоксальна ситуація, коли політичні суб'єкти інтеграції, з одного боку, заявляють про розбудову та посилення між собою відносин взаємовигідного співробітництва, а з іншого – інтеграція в їх практичних діях лише потенційно може знайти значення відносин стратегічного партнерства і союзництва.

У контексті змін геополітичної ситуації в світі та окремих регіонах, стають політично важливими передумови й умови тих чи інших політичних альянсів, їх явні та приховані наміри й інтереси. На регіональному рівні проблемне поле відносин багатостороннього та двостороннього політичного й економічного зближення в режимі реального часу відчуває серйозний вплив динаміки нормативно-правового та інституційного процесу розвитку взаємодії в рамках регіональних організацій співробітництва. Динаміка їх розвитку, яка має не тільки поступальний, але й часто суперечливий характер, актуалізує проблему вибору державами-учасницями регіональних інтеграційних моделей регіоналізму [1].

Відносини стратегічного партнерства є одним з важливих інструментів зовнішньої політики, який дедалі ширше використовується провідними країнами та інтеграційними об'єднаннями, оскільки дозволяє підвищити результативність їх дій на міжнародній арені. Довгострокове, випробоване часом, партнерство стає гнучким механізмом взаємодії країн, об'єднаних навколо вирішення стратегічних завдань для реалізації власних національних інтересів і підвищення рівня стабільності у світі. Випробовування міцності стратегічних відносин відбувається в умовах поглиблення глобальної й регіональної конкуренції, загострення боротьби за ринки збуту та природні ресурси на тлі наростання негативних тенденцій у міжнародній системі. Перерозподіл міжнародного балансу сил, стрімкий розвиток нових глобальних потуг створюють додаткові виклики для консолідації країн-партнерів і водночас створюють можливості для появи нових конфігурацій міжнародного партнерства [2].

Незважаючи на те, що термін "стратегічне партнерство" регулярно використовують політики і вчені, він не визначений ні в одному з офіційних документів, що ста-

новлять правову базу відносин сторін. Більш того, даний термін недостатньо вивчений науковим співтовариством, хоча часто використовується у наукових статтях. Слід зазначити, які риси відносин даний термін має на увазі. Стратегічне партнерство залишається маловивченим, але терміном, що широко використовується. Враховуючи той факт, що феномен стратегічного партнерства близький за значенням до феномену міжнародної регіональної інтеграції, вчені використовують термінологію і логіку таких інтеграційних теорій як теорія комунікації К. Дойча, неофункціоналізм Е. Хааса, міждержавний підхід до інтеграції С. Хофмана. Значна увага стратегічному партнерству як феномену приділяється у працях таких західних дослідників, як Б. Лідделл Харт, В. Муррей та М. Гріслі, Дж. М. Колінз. Серед представників російської політологічної думки необхідно виокремити таких вчених, як В. Ананічук, А. Володимирів, Т. Мозель, П. Циганков. Серед українських вчених виокремлюються такі дослідники, як І. Жовква, Е. Лисицин, Г. Перепилиця, О. Разумков, А. Козирев, Б. Тарасюк, І. Погорська, Є. Макаренко, С. Толстов, В. Шамраєва, Л. Чекаленко.

Серед зарубіжних дослідників стратегічного аналізу та планування в глобальній політиці слід виокремити Д. В. Дрезнера [3], М. Флорнея, Ш. Брімлея [4], А. Фрідберга [5], С. Гантінгтона [6]. Стратегічному аналізу та плануванню серед російських авторів присвячені наукові праці А. А. Кокошина [7], Е. Н. Ожиганова [8], О. Г. Столетова [9], Д. Е. Слізовського. Вивченню впливу внутрішнього науково-експертного співтовариства на формування зовнішньої політики держави присвячені дослідження І. А. Істоміна [10], Д. А. Ланко [11], Дж. Курланчика [12]. Звернення до даних досліджень дозволило скласти уявлення про основні етапи стратегічного планування на міжнародно-політичному рівні.

У числі зарубіжних дослідників міжнародно-політичних стратегій слід назвати роботи Дж. Модельського, Дж. Ная, Н. Дж. Спайкмена [13], 36. Бжезінського [14], Р. Хааса, Дж. Айкенбері [15], Е. Нордлінгера [16], Б. Позена, А. Роса [17], Р. Арта [18], А. Гольштейна [19], Р. У. Міда [20], Е. Бацевіча [21], М. Уорнера [22], Дж. Стівенсона [23], Х. Брандса [24], Г. Гарта [25], Р. Кагана [26], М. Младеновича [27], А. А. Плащинського [28] та інших. Серед російських дослідників феномена стратегій стосовно міжнародної та глобальної політики слід назвати Е. Я. Баталова [29], А. В. Радчука [30], А. Д. Богатурова [31], С. А. Сідоркіна [32], Т. А. Шаклейну [33], С. М. Рогова [34], В. А. Кременюка [35], О. А. Тимофєєва [36], А. В. Манойло [37], Е. О. Савченко [38]. Аналіз робіт даних дослідників дозволив автору скласти уявлення про існуючі типології міжнародно-політичних стратегій. Було встановлено, що міжнарод-

но-політичні стратегії можуть класифікуватися за рівнем реалізації, по цілях, по інструментальному оснащенню.

Глобальні стратегії, реалізовані акторами світової політики і міжнародних відносин, на думку російського дослідника Столетова О. Г., представляють собою певні "метастратегії". В рамках таких метастратегій інструментальні стратегії, до яких можна віднести так звані стратегії-засоби, цілком можуть реалізовуватися. Інструментальний характер стратегій такого роду може проявлятися по-різному. Тим не менш, в реальній політиці у співвідношенні з метастратегіями (глобальною стратегією) стратегії нижчого порядку виступають як тактичні дії [9, с. 31].

У метастратегії закладений основний задум, в рамках якого відбувається рефлексивне співвідношення глобальних цілей даного міжнародно-політичного актора, а також тих ресурсів та інструментів, якими володіє дана держава. На рівні ж стратегій нижчого порядку відбувається визначення більш приватних ресурсів і конструювання нових більш точкових інструментів, спрямованих на вирішення певних локальних завдань. Ще одна характерна риса глобальних стратегій полягає в тому, що останні можуть реалізовуватися в будь-якій точці земної кулі, яка представляє певне значення для фундаментальних національних інтересів держави. Тобто, глобальні стратегії – це стратегії планетарного рівня. У змістовному плані в ідеалі глобальна стратегія повинна враховувати всі основні виміри сучасної глобальної політики: геополітичне, дипломатичне, інформаційне, технологічне, економічне, кібернетичне, військове, наукове, освітнє тощо. На практиці далеко не завжди стратегія міжнародно-політичного актора є всебічно розвинена. Важливою особливістю глобальних стратегій, яку нам хотілося б підкреслити, є те, що дані стратегії спрямовані на утвердження певного світо порядку [9, с. 31].

Стратегії у світовій політиці реалізуються не абстрактними, а цілком конкретними міжнародними акторами. У зв'язку з цим відбувається адаптація загальних принципів стратегії до ресурсів, інструментів і цілям конкретної держави на певному історичному етапі її існування. У цьому плані представляється можливим вести мову про стратегію США в період президентства Б. Обами, стратегії Китаю в період головування Сі Цзіньпіна тощо.

Політологічний аналіз глобальної стратегії передбачає визначення стратегічного суб'єкта, здатного реалізовувати стратегію глобального охоплення. Зауважимо, що проблема визначення суб'єктів, що здійснюють вироблення та реалізацію глобальних стратегій, незважаючи на велику кількість наукових дискусій з цього приводу сьогодні залишається не вирішеною. Однак, наразі констатуємо активізацію вчених щодо наукового вирішення цього питання. Одні групи дослідників доводять наявність "глобального керуючого класу", сформованого в планетарному масштабі і який приймає важливі рішення стратегічного масштабу. Інші дослідники визнають існування глобальних еліт, однак, розглядають існуючі формати комунікації цих еліт не "як інститути глобального прийняття стратегічних рішень, але як своєрідні майданчики узгодження позицій з певних тактичних питань" [9, с. 31].

При визначенні суб'єкта, що реалізовуватиме стратегію на глобальному рівні, базуємося на напрацюваннях провідних наукових дисциплін – міжнародні відносини та світова політика. Реалістський підхід, спираючись на методологію рівневого аналізу, виходить з того, що ключовим міжнародним актором, здатним реалізувати глобальну стратегію, сьогодні продовжує зали-

шатися держава. У даному випадку мається на увазі не будь-яка держава, а держава, що володіє статусом великої держави. Насправді в сучасній міжнародній системі кількість таких держав, у разі якщо їх розглядати як автономних акторів, надзвичайно мало. В цілому зазначимо, що еволюція глобальних стратегій пов'язана з еволюцією суб'єктів глобальної політики, які їх здійснюють. Сучасні держави являють собою утворення, які істотно транснаціоналізовані. Багато з них трансформуються в транснаціоналізовані "країни-системи", які найактивнішим чином включені в наднаціональні процеси в економічній, інформаційній, фінансовій, соціальній, військовій та інших сферах [9, с. 32].

Крім впливових держав, на сучасному етапі в глобальній політиці істотну роль починають відігравати міждержавні об'єднання. Переважно йдеться про ті міждержавні об'єднання, які включають в свій склад провідні держави сучасного світу. У сучасному світі міжнародні об'єднання представлені міжнародними організаціями, а також міжнародними клубами. Такі клуби (наприклад, БРІКС, G-20) не володіють повним набором атрибутів, характерних для міжнародних організацій. У той же час їм властиві певна внутрішня стійкість, динаміка розвитку, спільні міжнародно-політичні дії. Деякі міжнародні клуби, такі, наприклад, як БРІКС вже сформували на своїй основі постійно діючі фінансово-економічні інститути, тим самим зробивши крок у бік свого перетворення в організацію [9, с. 32].

В цілому, під стратегічним партнерством в міжнародних відносинах розуміємо довгострокове взаємовигідне співробітництво рівноправних суб'єктів міжнародних відносин для вирішення важливих завдань. Для реалізації стратегічного партнерства необхідні такі умови, як: існування принципово важливих цілей, досягнення яких можливе лише при серйозній координації зусиль сторін у довгостроковій перспективі; єдине розуміння цілей і принципів розвитку стратегічного партнерства сторонами; існування актуальної правової бази партнерства, де закріплені зміст співробітництва і механізми його реалізації; існування усталених інституційних механізмів, за допомогою яких стратегічне партнерство реалізується; спільні цілі повинні переважати над розбіжностями, якщо такі є; збіг парадигми цінностей суспільно-політичного процесу обох сторін. Перешкоджати стратегічному партнерству можуть наступні фактори: різниця в підходах до будови політичної системи; негативні історичні стереотипи сприйняття партнера [39].

Сьогодні міжнародна регіональна інтеграція є однією з видів стратегічного партнерства, яка здійснюється через наднаціональну координацію. Стратегічне партнерство між регіонально близькими суб'єктами міжнародних відносин має дві загальні довгострокові цілі – вирішення економічних проблем за допомогою взаємовигідного співробітництва та запобігання геополітичних проблем за допомогою поєднання конкурентних переваг на світовій арені [39].

На думку української вченої В. Шамраєвої проблема визначення сутності компонентів стратегічного партнерства містить чимало нерозв'язаних моментів. Це пояснюється тим, що зовнішньополітичне партнерство, як і зовнішньополітична діяльність є багатограним та багатоплановим явищем, через що визначення поняття "стратегічне партнерство буде неповним". Слід також мати на увазі той факт, що сучасний світ змінюється дуже швидко, з'являються нові сфери і напрямки міждержавної взаємодії, які доповнюють зміст стратегічного партнерства.

Ця обставина також породжує низку протиріч відносно сутності стратегічного партнерства [40, с. 164].

На думку російської дослідниці О. Самойлової стратегічне партнерство – нова форма міждержавних політичних відносин, викликана необхідністю переходу від простої координації поточної політики до визначення перспективних і довгострокових напрямків співпраці. Партнерство полегшує вирішення економічних проблем співпраці, тому що базується на принципах добровільності, взаємовигідності, солідарної відповідальності і консенсусу у прийнятті рішень [4, с. 5].

На переконання української вченої Л. Чекаленко "стратегічне партнерство, є вищою сходинкою співробітництва порівняно зі звичайними відносинами. Зумовлена конкретними інтересами сторін, така співпраця стає можливою між тими партнерами, які не мають взаємних територіальних претензій, натомість наявна взаємна прихильність принципам територіальної недоторканності і непорушності кордонів. Це відносини партнерів, які мають схожі цінності і спільне коріння, національні інтереси, які визнають очевидність і необхідність тенденції динамічного зростання двостороннього товарообороту, поглиблення співпраці" [42, с. 201-202].

Держава, яка здійснює стратегічне партнерство з іншими суб'єктами міжнародного права, передбачає реалізацію своїх намірів, спираючись на широку підтримку партнера як у зовнішній, так і у внутрішньополітичній площині. Отже, стратегічне партнерство означає жорстку реалізацію взятих на себе зобов'язань, відповідальність за партнера. У характеристиці стратегічного партнерства не можемо погодитись із визначенням цього поняття лише як узгодження дій між державами на міжнародній арені. Стратегічне партнерство на двосторонньому рівні є основою для розвитку такого ж партнерства на багатосторонньому, що в результаті сприяє процесу формування стабільних союзів стратегічних партнерів, тобто союзів держав. Одним із прикладів такого партнерства, на нашу думку, можна розглядати НАТО і ЄС. Як свідчить практика, на союзах держав вибудовується система регіональної і врешті-решт глобальної безпеки. Переконалим прикладом стратегічного партнерства можуть слугувати відносини США із Західною Європою, де більшість західноєвропейців поки що не хочуть виводу американських військових із регіону [42, с. 201-202].

Для більшого розуміння термін "стратегічне партнерство" необхідно проаналізувати з точки зору значення назв слів. Слово "стратегія" має грецьке коріння і походить від латинського слова "strategia", що означає "майстерне керівництво" або "майстерне управління". Спочатку слово "стратегія" прийшло з військової сфери і передбачало, насамперед, вмиле керівництво військами протягом тривалого періоду часу, іншими словами, довгострокове планування військових дій. З плином часу термін "стратегія" перекочував з військової області в політику, тому що в політиці для досягнення успіху також потрібно провести розрахунок на тривалий період. В цьому контексті відомий вислів Карла фон Клаузевіца "війна є продовження політики іншими, насильницькими засобами" [43, с. 228] добре ілюструє зв'язок між професією політика і військового – обидва повинні бути хорошими стратегами, володіти вмінням передбачати події, планувати дії завчасно.

Глумачний словник Ожегова дає кілька сучасних значень терміну "стратегія": "стратегія – це мистецтво керівництва громадською, політичною боротьбою", а також більш загальне визначення: "мистецтво планування керівництва, заснованого на правильних і дале-

косяжних прогнозах" [44, с. 19]. Мабуть, головний акцент можна поставити на те, що стратегія припускає планування на довгий період.

Термін "партнерство" в найзагальнішому сенсі можна визначити як "відносини між індивідами або групами, що характеризуються взаємним співробітництвом і відповідальністю для досягнення будь-якої мети" [45, с. 97]. Таке формулювання припускає, що сторони ведуть взаємовигідні відносини і несуть відповідальність за те, щоб їх вирішення узгоджувалися з інтересами партнера. Якщо поєднати визначення, дані вище, і перенести їх в область міжнародних відносин, то складається таке визначення стратегічного партнерства: довгострокове співробітництво на міжнародному рівні по великій кількості питань з метою отримання максимальних вигод для себе і партнера [46, с. 118-119].

Термін "стратегічне партнерство" часто фігурує в риторичі політиків багатьох держав. Цей термін використовується політиками тоді, коли потрібно підкреслити особливу значущість відносин або моменту, проте у кожному конкретному випадку політики мають на увазі під даним терміном різну ступінь пропрацьованості відносин та порядок денний. Основними критеріями стратегічного партнерства є: – взаємна зацікавленість партнерів у співпраці і велика кількість сфер для співпраці; принципово важливі стратегічні цілі, досягнення яких можливе лише при серйозній координації зусиль сторін; – довгостроковий характер відносин; правова база партнерства, де закріплено зміст співробітництва і механізми його реалізації; – існування усталених механізмів, за допомогою яких реалізується стратегічне партнерство; – здатність сторін враховувати інтереси один одного, йти на компроміси, підтримувати партнера, навіть якщо в цьому немає очевидної вигоди; – взаємна відмова від дискримінаційних та ультимативних дій щодо партнера; – загальні цінності, що лежать в основі політичної системи партнерів; – ефективність, яка має виражатися в тому, що результати партнерства повинні зачіпати не тільки політичні еліти, але й суспільство в цілому, стосуватися життя пересічних громадян [46, с. 118-119].

Безумовно, наведеними вище принципами список чинників, що впливають на стратегічне партнерство, не вичерпується. До нього, наприклад, також може віднести наявність спільного ворога. Відомо, що завжди легше об'єднуватися проти когось. В даному випадку стратегічне партнерство у військовій сфері стає синонімом терміна "військовий альянс", а інтересом, що підштовхує до зближення, є перемога в конфлікті зі спільним ворогом. В цілому в рамках нормативного підходу автором виявлено основні принципи для визначення підходу до цього терміну. З урахуванням такого підходу термін "стратегічне партнерство" можна трактувати як реалізацію довгострокової концепції співпраці, яка розроблена, щоб спільними зусиллями врахувати і реалізувати різноманітні інтереси обох сторін [46, с. 118-119].

Узагальнення міжнародного досвіду, позицій експертів і парламентаріїв дозволяє сформулювати умови і принципи встановлення відносин стратегічного партнерства. По-перше, це наявність принципово важливих для країн-партнерів стратегічних цілей, досягнення яких в рамках звичайної співпраці неможливо, але може бути здійснене лише шляхом виведення відносин на рівень стратегічного партнерства. Такими цілями можуть бути: забезпечення господарського комплексу життєво важливими ресурсами (енергетичними, товарами, фінансовими); забезпечення надійного і безпечного доступу до життєво важливих регіонів; спільне ви-

рішення проблем безпеки (протидія злочинності, нелегальній міграції, контрабанді зброї і наркотиків, агресивному сепаратизму, тероризму). По-друге, наявність спільних поглядів і підходів щодо ключових проблем міжнародної політики, глобального та регіонального розвитку. Стратегічне партнерство передбачає поглиблений розвиток міждержавних контактів як правило не в одній, а в декількох важливих сферах [47].

Суттю стратегічного партнерства є наявність такої міждержавної взаємодії, яка дозволяє партнерам, об'єднавши зусилля, досягти життєво важливих внутрішніх і зовнішньополітичних цілей. Стратегічна взаємодія – комплексна, вона охоплює кілька важливих сфер співробітництва і носить довгостроковий характер. Надійність стратегічного партнерства визначається взаємною готовністю сторін враховувати інтереси один одного, наявністю дієвих механізмів реалізації співробітництва, дисциплінованістю партнерських відносин.

Серед ключових сфер стратегічного партнерства України можна виділити наступні – економічна, енергетична, сфера політики і сфера безпеки (військова). Ознаками важливості партнерства в економічній сфері можуть бути: значна частина країни-партнера в експорті / імпорті товарів і послуг, обсяг інвестицій, наявність великих спільних проектів у пріоритетних для країни галузях. Важливою є і структура торгівлі. Навряд чи можна вважати стратегічним партнером країну, в імпорті з якою (навіть при значному обсязі) переважає звичайний ширшжиток, який може виготовлятися і в Україні. Але якщо країна навіть у невеликих обсягах постачає нам новітні технології, сучасне обладнання – вона може бути віднесена до наших стратегічних партнерів. Важливий момент – можливість країни-партнера впливати на прийняття міжнародними організаціями (МВФ, Світовий банк, ЄБРР, ЄС) вигідних для України рішень [47].

Значимість партнерства в енергетичній сфері визначають: істотна частина країни партнера в експорті / імпорті енергоносіїв і послуг, обсяги інвестицій і кредитів, що спрямовуються на розвиток українського ПЕК, участь у великих міжнародних енергетичних проектах, можливість отримання нових технологій. При цьому враховується і необхідність диверсифікації джерел постачання енергоносіїв в Україну. Рівень важливості контактів у політичній сфері визначається в тому числі: можливостями держави-партнера істотно сприяти просуванню інтересів України на міжнародній арені, ставленням до України як до стратегічного партнера, рівнем розвитку співробітництва в контексті регіональної інтеграції. У військовій сфері стратегічне партнерство передбачає: надання Україні адекватної військової допомоги в разі агресії, або реальне сприяння зміцненню обороноздатності країни і створення умов, за яких Україна могла б власними силами локалізувати можливий військовий конфлікт [47].

Сьогодні між провідними державами існують розбіжності щодо конкретних шляхів вирішення проблем міжнародної безпеки, хоча з ключових питань досягається домовленість про співпрацю або стратегічне партнерство. "Від того, яким шляхом піде розвиток міжнародних взаємин по шляху співпраці або відродження загроз взаємного суперництва, залежить доля не лише окремої країни, а й світу в цілому. Деідеологізація міжнародних відносин, пріоритет національних інтересів, розвиток відносин між економічно розвиненими і країнами, що розвиваються, науково-технічна революція, інтернаціоналізація виробництва, можливість ядерного омніцида, небезпека екологічної катастрофи, невиріше-

ність проблем третього світу сприяли зростанню інтеграційних процесів у науково-технічній та економічній сферах, розширенню зв'язків між не тільки урядовими, а й неурядовими організаціями".

Глобальність проблем національної та міжнародної безпеки стала причиною початку процесу демократизації, гуманізації та демілітаризації міжнародних відносин, готовності до компромісів на переговорах, народженню нового політичного мислення. І хоча поділ народів за національно-державними, геополітичними, цивілізаційними, релігійними та іншими ознаками зберігається, зростає розуміння взаємозв'язку і взаємозалежності процесів у світі, необхідності пошуку нових способів вирішення загальносвітових проблем.

Рубіж 1990-х рр. став періодом ентропії, нестабільності (а, отже, зростання конфліктності), формування нових центрів і прилеглих до них периферій. Для Заходу не стало вже спільного ворога СРСР, який служив об'єднуючим фактором у Східній Європі та на території колишнього СРСР. Через розпад політичних, ідеологічних і економічних структур, зростання націоналізму, територіальних претензій та релігійної нетерпимості зросла кількість воєнних конфліктів (Югославія, Грузія, Нагірний Карабах, Таджикистан, Молдова, з 2014 року Україна). У цих умовах відносна стійкість зберегла тільки євроатлантична цивілізація, очолювана Сполученими Штатами, що дозволило їм диктувати свої умови всьому світовому співтовариству. Початок ХХІ ст. це, з одного боку, хаотичність міжнародних відносин, які розвиваються як протипава тенденції до раціоналізації і впорядкованості, а з іншого раціональність, виявляється в прагненні Сполучених Штатів регулювати міжнародні відносини, керуючись власними уявленнями та інтересами [48].

На думку українського вченого І. Жовки, проблема встановлення закономірностей виникнення та розвитку специфічного інструмента зовнішньої політики України – стратегічного партнерства є доволі комплексною та багатовимірною. Динаміка загального об'єкту дослідження – зовнішньої політики України в умовах розвитку постбіполярної міжнародної системи створює потребу в надійних і адекватних засобах відображення основних тенденцій та закономірностей такої динаміки. У той же час існує потреба у виробленні концептуальних підходів до осмислення стратегічного партнерства, які б поєднали у собі теоретичне визначення, критерії та параметри стратегічного партнерства, а також основні принципи використання цього інструменту у дипломатичній практиці України [49].

На переконання І. Жовки, стратегічне партнерство – це особливий інструмент зовнішньої політики держави, використовуючи який вона узгоджує свої дії на міжнародній арені з іншими державами; взаємодія у використанні цього інструмента та збіг стратегічних національних інтересів двох чи більше держав у декількох сферах призводять до виникнення між ними особливого виду міждержавного співробітництва. У постбіполярній міжнародній системі стратегічне партнерство як особливий вид міждержавного співробітництва займає дедалі важливіше місце порівняно з іншими видами співробітництва, які засновані на об'єднанні проти спільного ворога або базуються лише на одній з вказаних сфер співробітництва [49].

Аналіз емпіричного досвіду існуючих відносин стратегічного партнерства між державами світу дозволяє виділити чотири основних моделі відносин стратегічного партнерства: – "представницьке стратегічне партнерство" – держава, яка є центром сили, встановлює

відносини партнерства у тому чи іншому регіоні з державою чи державами, які належним чином зможуть представляти та забезпечувати інтереси цього центру сили; – "стратегічне партнерство проти спільної загрози" – дві чи більше держави об'єднуються проти спільного ворога або спільної загрози, причому після зникнення або зменшення загрози партнерство продовжує функціонувати; – "тактичне партнерство заради стратегічних результатів" – партнерство держав, які намагаються приховати свої основні стратегічні інтереси шляхом акцентування уваги на другорядних тактичних інтересах як основі для партнерства; – "асиметричне стратегічне партнерство" – партнерство держав, які мають великий історичний досвід взаємовідносин та знаходяться в одному геополітичному регіоні, причому та зі сторін, яка в результаті історичного розвитку відносин досягла більше переваг виступає домінуючою у відносинах партнерства [49].

У своєму становленні як одного з основних інструментів зовнішньої політики України стратегічне партнерство пройшло три основних етапи: – на першому етапі (перша половина 1990-х років) у внутрішньополітичних актах України закладались підвалини використання цього інструмента в дипломатичній практиці України; – на другому етапі (друга половина 1990-х років) спостерігалось активне проголошення стратегічних партнерів (кількість яких, за різними оцінками, сягнула 20 держав); – на третьому етапі (після 2000 року) відбувалась опосередкована верифікація відносин стратегічного партнерства, коли результати практичної дипломатичної діяльності засвідчували належність тієї чи іншої держави до категорії стратегічних партнерів України [49].

Таким чином, фундаментальні міжнародно-політичні тенденції, що проявляють себе в кризі існуючої моделі глобалізації, зміні глобального міжнародно-політичного балансу, інформаційної революції та розвитку високих технологій, деградації існуючих міжнародно-правових режимів, еволюції неурядового інструментарію міжнародно-політичного впливу, підвищенні значення наукового та експертного знання в міжнародній політиці, розвитку інформаційних технологій і військових технологій, подальше загострення глобальних проблем і формування запиту на досягнення нової якості безпеки міжнародного співтовариства, сприяють еволюції глобальних стратегій лідерства на сучасному етапі. В рамках цієї еволюції відбувається трансформація ресурсів, інструментів і цілей глобальних стратегій. За таких умов виникають передумови формування стратегії лідерства якісно нового типу – стратегії "розумної сили" [9, с 32].

Отже, в результаті аналізу наукової літератури нами було встановлено, що існує досить велика кількість різновидів міжнародно-політичних стратегій, в рамках яких стратегії класифікуються за визначеними критеріями. Були визначені основні відмінні риси, характерні для глобальних стратегій. В узагальненому вигляді ці характеристики глобальних стратегій полягають у тому, що вони мають планетарне охоплення, тобто здійснюються стосовно всього міжнародного співтовариства. Реалізація глобальних стратегій відбувається на значних часових відрізках і охоплює всі основні виміри глобальної політики (геополітичні, дипломатичні, інформаційні, економічні, кібернетичні, військові, науково-освітні і т.д.). Глобальні стратегії мають у своїй основі певне перспективне бачення майбутнього світопорядку і спрямовані на його затвердження. В якості дійсних чи потенційних акторів глобальних стратегій ми розглядаємо сучасні провідні держави і міждержавні об'єднання.

Еволюція глобальних стратегій міжнародних акторів у світовій політиці відбувається під впливом різних факторів. До найбільш істотних факторів, що впливає на еволюцію владних стратегій на довгих історичних проміжках слід віднести систему принципів, що лежать в основі міжнародного порядку та міжнародного права, розвиток техніки і технологій, що використовуються в транснаціональній взаємодії, ступінь гостроти глобальних викликів і загроз, рівень складності прийнятих міжнародно-політичних рішень і потребу їх у інтелектуальному забезпеченні. Реалізовувати або претендувати на реалізацію повномасштабних глобальних стратегій в даний час може обмежена кількість держав. Міжнародні об'єднання здатні реалізовувати глобальні стратегії лише фрагментарно, в тій мірі, в якій на рівні об'єднань сформований механізм внутрішньої координації з відповідних питань глобальної політики.

Список використаних джерел

1. Баров С. А. Политические проблемы интеграции в центральной Азии : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пол. наук : спец. 23.00.04 "Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития" / С. А. Баров. – М., 2013.
2. Парахонський Б., Яворська Г. Стратегічне партнерство України. Аналітична записка – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/600/>
3. Drezner D. W. Avoiding Trivia : The Role of Strategic Planning in American Foreign Policy // *Brookings Institution Press*. – May 5, 2009. – 190 p.
4. Floumoy M., Brimley S. Strategic Planning for National Security / M. Floumoy, S. Brimley // *Joint Force Quarterly*. – № 41 (2nd quarter 2006). – P. 126-138.
5. Friedberg A. Strengthening U.S. Strategic Planning // *The Washington Quarterly*. – №31 (Winter 2007-08). – P. 96-112.
6. Huntington S. Strategic Planning and the Political Process // *Foreign Affairs*. – Vol. 38. – No. 2 (Jan., 1960). – P. 285-299.
7. Кокошин А. А. О стратегическом планировании в политике / А. А. Кокошин. – М. : КомКнига, 2007. – 220 с.
8. Ожиганов Э. Н., Слизовский Д. Е. Теория и практика политического и стратегического анализа // Учеб. пособие. – М. : РУДН, 2008. – 148 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://web-local.rudn.ru/web-local/uem/iop_pdf/211-Ozhiganov.pdf
9. Столетов О. Г. Стратегия "разумной силы" в политике глобального лидерства : диссертация на соискание ученой степени канд. полит. наук : спец. 23.00.04 "Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития" / О. Г. Столетов. М., 2014. – С.31. – 254 с.
10. Истомин И. А. Научное обеспечение внешней политики США : дисс. к.полит. н. / И. А. Истомин. – Москва, 2012. – 244 с.
11. Ланко Д. А. Региональный поход в формировании внешней политики и принятии внешнеполитических решений : сравнительный анализ российского и американского опыта : дисс. д.полит.н. / Д. А. Ланко. – Санкт-Петербург, 2011. – 399 с.
12. Kurlantzick J. Charm Offensive : How China's Soft Power is transforming the World / J. Kurlantzick // *Yale University Press*. – May 27, 2008. – 320 p.
13. Spykman N. J. America's Strategy in World Politics : The United States and the Balance of Power / N. J. Spykman // *Harcourt, Brace and Comp*, 1942. – 500 p.
14. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и ее геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М. : Междунар. отношения, 1998. – 254 с.
15. Ikenberry G. J. America's Imperial Ambition / G. J. Ikenberry // *Foreign affairs*. – Vol.81. – Number 5. – September/October, 2002. – P. 44 – 60. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www-rohan.sdsu.edu/~r-gibson/ikenberry.pdf>
16. Nordlinger E. A. Isolationism Reconfigured : American Foreign Policy for a New Century / E. A. Nordlinger // *Princeton : Princeton University Press*. 1995.
17. Posen B. R., Ross A. L. Competing Visions for US. Grand Strategy / Posen B. R., Ross A. L. // *International Security*. – Vol. 21. – No. 3. (Winter, 1996-1997). – P. 5-53.
18. Art R. America's Grand Strategy and World Politics / R. Art // *Routledge*, 2008. – 408 p.
19. Goldstein A. Rising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security / A. Goldstein / *Stanford: Stanford University Press*, 2005. – 288 p.
20. Mead W. R. Power, Terror, Peace, and War: America's Grand Strategy in a World at Risk / Mead W. R. // *Vintage*. – June 14, 2005. – 256 p.
21. Bacevich A. J. American Empire : The Realities and Consequences of U.S. Diplomacy // *Harvard University Press*, 2002 – 302 p.

22. Warner M. A. New strategy for the new geopolitics // Public Interest. – Issue 153. – Fall 2003. – 94 p.
23. Stevenson J. Counter-terrorism : Containment and Beyond. – Routledge, 2005. – 120 p.
24. Brands H. Grand strategy and American policy // Scholars Strategy Networks, April, 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scholarsstrategynetwork.org/sites/default/files/ssn_key_findings_brands_on_grand_strategy.pdf.
25. Hart G. The Fourth Power : A Grand Strategy for the United States in the Twenty-First Century // Oxford University Press. – August 11, 2005. – 200 p.
26. Каран Р. Сила и слабость // Отечественные записки. – 2003. – №6. – С. 69-97. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/2003/6/sila-i-slabost> (дата обращения: 10.11.2014).
27. Младенович М. Военная стратегия в международных отношениях // "Свободная мысль – XXI : теоретический и политический журнал". – 2012. – №3/4. – С.5 – 14. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intelros.ru/pdf/svobodnay_misl/3-4-2012/01.pdf
28. Плащинский А. А. США на пути к мировому лидерству: итоги и уроки для нового столетия / А. А. Плащинский // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – №3. – С. 61-67. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29203/1/2002_3_JILIR_plashchinsky_r.pdf
29. Баталов Э. Я. Мировое развитие и мировой порядок. Анализ современных американских концепций. – М.: Росспэн 2005. – 376 с.
30. Радчук А. В. Большая ядерная игра в XXI веке: разоружение или война? // Индекс безопасности. / А. В. Радчук. – 2010. – №1 (92). – Т.16. – С.21 – 48.
31. Богатуров А. Д. "Стратегия разравнивания" в международных отношениях и внешней политике США / А. Д. Богатуров // Мировая экономика и международные отношения. – №2, 2001. – С. 20-29.
32. Сидоркин, С.А. Геополитические стратегии России и США. Сравнительный анализ: 1989-2009 гг. [Текст]: дисс.... канд. полит. наук: 23.00.04 / С.А. Сидоркин. – Москва, 2009. – 203 с.
33. Шаклеина Т. А. Мировой порядок в XXI веке. Эволюция глобальной стратегии США (2001-2011) / Т. А. Шаклеина // Вестник Московского Университета. Серия: Международные отношения и мировая политика. Серия 25. – 2011. – №3. – С. 35-58.
34. Рогов С. М. Американское лидерство в многополярном мире. Основы "Стратегии национальной безопасности" администрации Обамы [Електронний ресурс] / С. М. Рогов // Центр Азия. – 14.06.2010. – Режим доступу: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1276462800>.
35. Кременюк В. А. Внешняя политика президента Б. Обамы : поиски выхода из кризиса / В. А. Кременюк // США-Канада. Экономика, политика, культура. – 2011. – №6. – июнь. – С.3-20. – 91.190.232.206:8080/period11/SCHA.../SHA-KANADA_11_06.doc
36. Timofeyev O. A. The United States : seeking a new strategy in the Asia-Pacific Region [Електронний ресурс] / О. А. Timofeyev // Far eastern affairs. – No. 3, 2013. – Режим доступу: http://www.eastviewpress.com/Files/FEA_FROM_THE_ARCHIVES_No_3_2013.pdf (дата обращения: 16.11.2014).
37. Манойло А.В. Роль стратегий управляемого хаоса в формировании нового миропорядка // Право и политика. / А.В. Манойло – 2014. – №5. – С. 638 – 651.
38. Савченко Евгений Олегович. Имперский характер внешней политики США : диссертация... кандидата политических наук : 23.00.04 / Савченко Евгений Олегович; [Место защиты: Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова]. – Москва, 2010. – 229 с.: ил. РГБ ОД, 61 10-23/204.
39. Новиков И. А. Отношения России и Европейского союза: проблемы и факторы развития стратегического партнерства : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. полит. наук : спец. 23.00.04 "Политические проблемы международных отношений глобального и регионального развития [Електронний ресурс] / И. А. Новиков. – Санкт-Петербург, 2011. – Режим доступу: <http://www.dissercat.com/content/otnosheniya-rossii-i-evropeiskogo-soyuza-problemy-i-factory-razvitiya-strategicheskogo-partn>
40. Шамраева В. М. Стратегічне партнерство як інструмент зовнішньої політики держави (історіографія проблеми) / В. М. Шамраєва. // Державне будівництво. – 2012. – № 1. – С. 154-164. – С. 164.
41. Самойлова Е. С. Экономическое сотрудничество России с Китаем в XXI веке : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. экономич. наук: спец. 08.00.14 – "Мировая экономика" / Е.С. Самойлова. – Москва, 2011. – 22 с.
42. Чекаленко Л. Зовнішня політика України [Текст] : підручник для студентів
43. вищих навчальних закладів / Л.Д.Чекаленко. – К. : Либідь, 2006. – С. 201-202.
44. Клаузевиц, К. фон. О войне : в 2 т. / К. фон Клаузевиц. – Т. I. – М. : Римис, 2009. – 336 с.
45. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Оникс, 2008. – 736 с.
46. The American Heritage Dictionary of the English Language. – 4th ed. – N. Y. : Houghton Mifflin Company, 2000. – 2112 p.
47. Новиков И. А. Стратегическое партнерство как феномен международной политики (анализ отношений Россия – Евросоюз) / И. А. Новиков // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 4 : История. Регионоведение. Международные отношения. – Выпуск № 1, 2010. – С.118-119. – С.117-124.
48. Пашков М. Реалии и перспективы стратегического партнерства [Електронний ресурс] / Михайло Пашков / Центр Розумкова. – 02.12.2000. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=104
49. Солянова М. В. Американские концепции полицентричного мира – [Електронний ресурс] / М. В. Солянова // Россия и Америка в XXI веке. – №1, 2011. – Режим доступу : <http://www.rusus.ru/?act=read&id=232>
50. Жовква І. І. Стратегічне партнерство у зовнішній політиці України : дисертація на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спеціальність 23.00.04. "Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку" [Електронний ресурс] / І. І. Жовква – Режим доступу: <http://mydisser.com/ru/catalog/view/247/251/12428.html>

Надійшла до редколегії 07.11.15

М. Фесенко, канд. полит. наук, ст. науч. сотр.

Государственное учреждение "Институт всемирной истории НАН Украины", Киев, Украина

ГЛОБАЛЬНОЕ СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПАРТНЕРСТВО ВЕДУЩИХ АКТОРОВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

В статье раскрывается содержание и сущность феномена стратегического партнерства. Представлены различные взгляды ученых и научных школ относительно теоретико-методологических основ стратегического партнерства ведущих акторов международной системы на глобальном уровне. Показано, что стратегическое партнерство остается малоизученным, но термином, который широко используется. Аргументировано, что стратегическое партнерство в международных отношениях понимается как долгосрочное взаимовыгодное сотрудничество равноправных субъектов международных отношений для решения важнейших задач.

Ключевые слова: стратегическое партнерство, международная система, интеграция, сотрудничество, субъекты международных отношений, государство, мировой порядок.

M. Fesenko, PhD in Politics, Senior Research Fellow

SI "Institute of World History of NAS of Ukraine", Kyiv, Ukraine

GLOBAL STRATEGIC PARTNERSHIP OF THE LEADING ACTORS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL DIMENSION

The article reveals the meaning and essence of the phenomenon of strategic partnership. Presents different views of scientists and scientific schools on theoretical and methodological foundations of strategic partnership between the leading actors of the international system at the global level are presented. It is shown that the strategic partnership remains little known, but a term that is widely used. It is argued that the strategic partnership in international relations is understood as a long-term mutually beneficial cooperation of equal subjects of international relations to solve major problems.

Keywords: strategic partnership, international system integration, cooperation in international relations, state, world order.

ПЕРЕДУМОВИ ГАРАНТУВАННЯ МИРУ В КРАЇНАХ ПСА У СВІТЛІ НОВИХ ТЕОРЕТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ

У статті розглядаються фактори гарантування миру в країнах ПСА у світлі нових теоретичних концепцій. Аналіз частоти конфліктів у період з 1950р. по 2001р. дає підстави вважати, що ефективність управління країнами АСЕАН безпекових питань в ПСА напряму залежить від економічних показників цих країн.

Ключові слова: АСЕАН, геоэкономика, геополітика, Південно-Східна Азія (ПСА), "капіталістична траєкторія", воєнізовані міждержавні суперечки, політика економічної лібералізації.

"Я б сказав всім потенційним агресорам земної кулі: Якщо ви хочете отримувати прибуток, якщо ви хочете, що б світ був ваш, не витрачайте енергію на даремні військові заходи, наслідуйте приклад Японії та Німеччини після II світової війни і будьте агресивні економічно"
Керівник Bank of America Л.Лендборє

У наш час найбільш масштабні трансформації глобальної міжнародної системи і світової геополітичної конфігурації спричиняються діями економічних факторів. Передусім це встановлення контролю з боку провідних ТНК світу за енергетичними ресурсами планети й нафтовим ринком, економічне піднесення в Китаї, Індії, Бразилії та інших країнах неоіндустріального й постіндустріального типу суспільної модернізації, розвиток східноазійського регіоналізму з подальшою його інституціалізацією тощо. Отже, використання природних і людських ресурсів світу набагато ефективніше забезпечується фінансово-економічними та інформаційно-комунікаційними засобами, ніж встановленням військово-політичного контролю за відповідними державами та територіями.

Зменшення міжнародно-політичної вагомості традиційних геополітичних факторів стає очевиднішим у зіставленні з роллю світової економіки, що зростає як у міжнародних відносинах узагалі, так і в структуроутворенні багатополісності зокрема. Економічні контури сучасного світу перестали збігатися з геополітичними, рівень впливу геополітичних факторів знижується, а економічних – зростає. Ці обставини кардинально відрізняють геополітику нового століття від геополітики всіх попередніх, що дозволяє зробити висновок про те, що на зміну геополітики приходить геоэкономика, яка стає рушійною силою глобального розвитку [1].

Звичайно, для розуміння основ геополітики слід враховувати кілька основних факторів, які дають основу для геостратегічного планування і прогнозування. У першу чергу політологи враховують глобалізаційні виклики ХХІ століття: тероризм, який із внутрішнього давно перетворився не просто у міжнародний, але й у так званий "мережевий", зброя масового ураження, діяльність наркоторговців, етнічну та релігійну злочинність, процеси масової міграції, локальні конфлікти, які виходять за межі однієї країни, поширюючи осередки нестабільності на цілі регіони. Будь-який вплив на соціально-економічну систему країни може призвести до краху глобальних політичної і економічної систем [2].

Увага до вивчення зазначених процесів та тенденцій частково приділялася вітчизняними та зарубіжними фахівцями. Зокрема, теоретичні аспекти трансформації глобальної міжнародної системи висвітлені в роботах С.О.Шергіна, К.Грищенка; розвиток регіональних відносин в ПСА у світлі нових теоретичних концепцій розглянено в роботах М.Комарницького; концепції колективної безпеки в ПСА описував у своїх роботах О.В.Коломієць, О.В.Шевчук.

Сара Ітон [3] та Річард Стаббс [4] зосереджували свою увагу, з одного боку, на дискусії між реалістами та неореалістами, а з іншого – досліджували конструктивістські підходи. Ці теоретики намагаються визначити основні відмінності "Чи АСЕАН – могутня структура?", а також окреслити чіткі та суттєві відмінності у їхніх інтерпретаціях ефективності/неефективності ролі АСЕАН на напрямку вирішення безпекових питань.

Гро Катсумата також застосовує конструктивістський підхід при оцінюванні стратегічної ролі Регіонального форуму АСЕАН. Він критикує реалістичний та неоліберальний підходи до розуміння причин утворення форуму і подає свою аргументацію зацікавленості членів АСЕАН у створенні системи співробітництва з питань безпеки в Південній Азії [5].

Особливої уваги заслуговує праця Chienwu (Alex) Hsueh "ASEAN and Southeast Asian peace: nation building, economic performance, and ASEAN's security management" опублікована в липні 2015р. в Оксфордському університеті. В роботі автор розглядає фактори, які обумовили державне будівництво та економічний розвиток країн ПСА після завершення Другої світової війни. Одночасно автор піднімає питання, який найбільш вагомий аргумент гарантує мирта безпеку серед країн АСЕАН.

Подальший розгляд теми вимагає при цьому як узагальнення наявного наукового доробку, так і спеціальний розгляд окремих її вимірів для застосування елементів азійської матриці до вирішення аналогічних проблем в Україні.

Дослідження з питань гарантування регіональної безпеки в ПСА виділяють три точки зору: одні наголошують на успішному регулюванні безпекових питань АСЕАН, інші сумніваються в ефективності цієї регіональної організації, а треті дослідження стверджують, що це досягається за допомогою "траєкторії капіталістичний світ" [7]. В роботі "ASEAN and Southeast Asian peace: nation building, economic performance, and ASEAN's security management" автор спростовує аргументи на користь "траєкторії капіталістичний світ" і вибудовує власну теорію, стверджуючи що ефект умиротворення АСЕАН слід розуміти умовно, оскільки основну роль відіграють економічні показники країн ПСА. Протягом багатьох десятиліть державне будівництво та економічне зростання були основними цілями країн ПСА. Коли лідери не в змозі були підтримувати хороші економічні показники, вони, як правило, наголошували на проблемах державного будівництва, таким чином провокуючи територіальні суперечки, забезпечуючи легітимність правлячої коаліції та одночасно ставлячи

під загрозу врегулювання питань безпеки через механізми АСЕАН. Емпіричний аналіз розгортання збройних міждержавних конфліктів з 1950 р. по 2001 р. підтвердили аргументи Chienwu (Alex) Hsueh [6].

Країни ПСА притримувалися мирної міжнародної політики з моменту закінчення Другої світової війни. Хоча були деякі внутрішні конфлікти і міждержавні війни протягом 60-70-х рр. XX століття. Є думка серед академічного кола, що регіон ПСА в цілому був дуже мирним регіоном з моменту закінчення китайсько-в'єтнамської війни в 1979 році, а це в свою чергу свідчить про відсутність міждержавного насильства і досить низького рівня смертності. Тим не менш, незважаючи на це, вчені зробили загальні висновки, що регіон став спокійною гаванню і цей феномен мирного співіснування залишається загадкою. Основні теорії міжнародних відносин мають різні пояснення цього феномену, оскільки всі вони мають свої обмеження.

Наукова література розглядає принаймні три конкуруючі точки зору, які пояснюють, яким чином нинішня мирна ситуація може бути досягнута. По-перше, ліберальна теорія наголошує на мирний заспокоїливий ефект демократії, взаємозалежності та допомогі міжурядових організацій [8,9]. По-друге, конструктивістська теорія світу підкреслює успішне врегулювання питань безпеки країнами АСЕАН, на основі спільних принципів ідентичності, інтересів, цінностей і норм, які є формуючими основами добре функціонуючого співтовариства безпеки в рамках процесу соціального будівництва [10,11,12]. По-третє, мир в країнах ПСА досягається шляхом "капіталістичної траєкторії" мирного співіснування, з моменту прийняття політики економічної лібералізації, що є передумовою економічного розвитку та сильним стримуючим фактором безконфліктного співіснування. Країни ПСА, які прийняли за основу політику економічної лібералізації, як правило, роблять все, щоб уникнути залучення у воєнізовані конфлікти один з одним, щоб досягти найбільш важливої мети – економічного розвитку. На думку Тана є декілька демократичних спільних факторів в регіоні: низький ступінь взаємозалежності між цими країнами і міждержавний конфлікт може статися між країнами членами АСЕАН лише із-за проблем на шляху "капіталістичної траєкторії", а це означає, що в ПСА мир підтримується ні ліберальною ні конструктивістською теорією врегулювання питань безпеки [7].

Пояснення миру в ПСА на основі "капіталістичної траєкторії"

Наукові роботи вказують, що забезпечення "капіталістичної траєкторії" в державному будівництві і врегулювання питань безпеки країнами АСЕАН є найбільш важливими причинами із-за яких країни ПСА утримуються від участі у воєнізованих конфліктах.

Після дослідження воєнізованих міждержавних конфліктів серед всіх 10 країн ПСА Тан прийшов до висновку, що ні конструктивістська теорія, яка наголошує на врегулюванні конфліктів АСЕАН через консенсус, ні ліберальна теорія, яка вказує на заспокоїливий вплив демократії і економічної залежності не можуть гарантувати мир в ПСА. Натомість, він стверджує, що розвиток національної економіки шляхом ліберальної "капіталістичної траєкторії" значно впливає на формування безпеки в ПСА, тому відмова хоча б одного із лідерів країн ПСА від траєкторії сприяння національному багатству може поставити під загрозу правлячий режим. Якщо лідери країн ПСА надають перевагу ліберальному капіталістичному підходу в напрямку економічного розвитку, успіх ліберального капіталістичного розвитку буде залежати від стабільної, відкритої та привабливої економіки і ринку, як наслідок, лідери країн ПСА будуть менш схильні діяти агресивно, оскільки це боляче відобразиться на капіталістичній стратегії розвитку держави.

На підтримку свого аргументу, Тан використовує емпіричні докази, щоб продемонструвати, що мир в ПСА у період з 1950 р. по 2000 р. не може бути пояснено лише демократією, економічною взаємозалежністю, або врегулювання кризових явищ через механізми АСЕАН. В таблицях 1,2 продемонстровано, що в ПСА демократичні чинники відігравали невелике значення, економічна взаємозалежність, як правило, на дуже низькому рівні, та існує ще 11 із 85 територіальних претензій між країнами членами АСЕАН (як показано в таблиці 3). Таким чином, Тан стверджує, що повинен бути ще один фактор, який гарантує мир в ПСА. Цим фактором на думку Тана є капіталістичний шлях розвитку, який гарантує для країн ПСА мир, якщо вони взяли на озброєння політику економічної лібералізації.

Однак після ретельного вивчення емпіричних доказів Тана, які наведені в таблиці 2, Chienwu (Alex) Hsueh знайшов два факти, які спростовують аргументи на користь "капіталістичної траєкторії" як такої, що може гарантувати мир в ПСА. По-перше, країни які прийняли між собою двосторонню політику економічної лібералізації не мають значного впливу на забезпечення миру в регіоні. Наступний спростований факт полягає в тому, чи прийняття політики економічної лібералізації стримує країну на застосування сили, на що прямо вказує капіталістична теорія миру. Chienwu (Alex) Hsueh порівнюючи таблиці воєнізованих міждержавних суперечок до і після прийняття країнами політики економічної лібералізації прийшов до висновку, що серед загального числа комбінацій десяти країн ПСА, лише 4 із 10 прийняли політику економічної лібералізації.

Таблиця 1. Воєнізовані міждержавні суперечки (ВМС) між країнами ПСА до і після прийняття спільної політики економічної лібералізації (СПЕЛ)

Двостороння політика економічної лібералізації	Рік прийняття	Кількість конфліктів перед прийняттям СПЕЛ	Кількість конфліктів після прийняття СПЕЛ
Таїланд-Малайзія	1963	0	0
Таїланд-Сінгапур	1965	0	0
Таїланд-Філіппіни	1989	0	0
Таїланд-Індонезія	1971	0	0
Малайзія-Сінгапур	1965	0	1 (1992р.)
Малайзія-Філіппіни	1989	5 (1968, 1979, 1980, 1985, 1988)	0
Малайзія-Індонезія	1971	3 (1963, 1964, 1965)	0
Сінгапур-Філіппіни	1989	0	0
Сінгапур-Індонезія	1971	0	0
Філіппіни-Індонезія	1989	0	0

Застереження: Серед 10 країн ПСА, 5 країн (Бруней, Камбоджа, Лаос, М'янма, В'єтнам), не прийняли політику економічної лібералізації в період з 1950р. по 2001 р.

Таблиця 2. Унікальні воєнізовані міждержавні суперечки (ВМС) країн ПСА, які прийняли політику економічної лібералізації в період 1950-2001 рр.

Країна	Загальна кількість ВМС в період з 1950 р. по 2001 р.	Рік прийняття політики економічної лібералізації	Кількість ВМС перед та після прийняття політики економічної лібералізації
Індонезія	4	1971	1/3
Малайзія	10	1963	0/10
Філіппіни	9	1989	7/2
Сінгапур	1	1965	0/1
Таїланд	51	1950	0/51

Крім того, серед 10 країн ПСА, які прийняли політику економічної лібералізації, лише 2 з них, а саме "Малайзія – Філіппіни" і "Малайзія – Індонезія" пережили воєнізовані міждержавні суперечки перш ніж обидві країни прийняли таку політику, а воєнізований конфлікт між Малайзією та Індонезією був вирішений задовго до того, як вони прийняли таку політику. Щоб бути більш конкретним, серед усіх країн ПСА у період з 1950 р. по 2001 р., з моменту прийняття політики економічної лібералізації, спостерігався лише 1 випадок, коли мав місце воєнізований міждержавний конфлікт, це між Малайзією та Сінгапуром у 1992 році.

Іншими словами, в той час як більшість країн, які прийняли спільну політику економічної лібералізації ніколи не мали жодних воєнізованих міждержавних суперечок або вирішили конфлікт перш ніж прийняти її, тому заспокійливий вплив "капіталістичної траєкторії" на безпеку регіону може бути переоцінено [6].

Роль АСЕАН на шляху гарантування миру

Серед наукових кіл відбуваються дискусії на предмет ефективності АСЕАН на шляху вирішення безпекових питань та чи ця регіональна організація має ефект умиротворення. Опоненти критикують організацію із-за слабкої інституціоналізації і нездатності у забезпеченні заходів з управління безпекових питань, в той час як прихильники наголошують на її важливості у розвитку соціалізації в регіоні, завдяки чому вирішуються конфліктні ситуації через консенсус. Як противники, так і прихильники можуть знайти емпіричні докази на підтримку своїх суперечливих тез: в той час як останні наводили дані на користь того, що АСЕАН стримує конфлікти в регіоні з точки зору частоти конфліктів, числа загиблих в результаті бойових дій і припинення конфлікту [10,12], опоненти продемонстрували, що із-за невдалої координації воєнізований конфлікт мав місце між членами АСЕАН [13,14] і, що АСЕАН не має досить вагомого заспокійливого ефекту в регіоні [7]. Ці два суперечливі погляди припускають, що механізм АСЕАН на шляху управління безпекових питань іноді працює, але іноді не працює, тому для правильного розуміння АСЕАН потрібно дослідити це питання та з'ясувати передумови ефективності міждержавного узгодження та обмеження конфліктних ситуацій. Тому, щоб пояснити мир в ПСА, важливо з'ясувати фактори, які підтримують ефективність АСЕАН в області колективного управління безпеки.

Різні погляди в теорії міжнародних відносин по-різному пояснюють еволюцію і занижені можливості АСЕАН в стабілізації регіону в якості "міжнародного режиму". Реалісти притримуються думки, що переважання зовнішньої політики окремої країни скомпенсувало колективні дії АСЕАН з самого початку [15,16]. Тим не менш, реалістична теорія не пояснює, чому іноді окремі країни схильні діяти колективно, але в інших випадках у меншій мірі [10,11], особливо коли немає чіткої відносної динамічної потужності в регіоні, якщо АСЕАН є тільки відображенням політики влади, як стверджують реалісти [17,18].

Ліберали, які діють з позиції функціонального підходу передбачають, що процес інституціоналізації АСЕАН значно збільшився з моменту її заснування [19,20]. Тим не менш, ліберальні теорії не в змозі пояснити, чому ефект "поглиблення" не має місця в АСЕАН, як це ми бачимо на прикладі Європейського союзу[21]. Більше того, це впливає на ставлення вітчизняних коаліцій в кожній країні чи дотримуватися колективного рішення АСЕАН чи ні, а від так ліберали не в змозі відповісти на це питання [22,23].

Пояснення конструктивістів про роль АСЕАН є найбільш прийнятним, так воно наголошує на унікальності концепту азійської "ідеальної сили" до якої належать ідентичність і суспільні ціннісні норми [10, 12, 13, 24, 25, 26]. Роблячи наголос на соціальне будівництво через консенсус на основі спільних інтересів, цінностей і норм, АСЕАН забезпечує регіональний мир шляхом побудови "співтовариства безпеки" [27,28], яке заохочує до мирного співіснування за допомогою соціалізації, а не санкцій або примусу.

Проте аргументи на користь "співтовариства безпеки" не дають нам ясні і послідовні відповіді на питання про наступні загадки АСЕАН: чому в старих членів АСЕАН, таких як Філіппіни і Таїланд, було більше бойових дій і смертей після того як вони приєдналися до АСЕАН, а в інших країнах ПСА конфлікти навпаки зменшились; чому Індонезія і Філіппіни пережили більше конфліктів після того як вони приєдналися до АСЕАН [29]; чому воєнізовані міждержавні суперечки мали місце між країнами АСЕАН [26]; чому, після 1996р. принцип невтручання у внутрішні справи країн АСЕАН не завжди спрацював[12]; чому фінансова криза 1997 року значною мірою скомпрометована керівництво АСЕАН[30]. Відповідаючи на ці питання Chienwu (Alex) Hsueh стверджував, що докази конструктивістів в напрямку ефективності "співтовариства безпеки АСЕАН" не є ефективними, а умовними і управління безпекою залежить від інших факторів.

Chienwu (Alex) Hsueh відзначав, що стримуючим фактором конфліктності серед країн АСЕАН є економічні показники. З моменту отримання незалежності країнами ПСА від своїх колонізаторів після закінчення Другої світової війни, завдяки спеціальним історичним і соціально-економічним передумовам, **державне будівництво і економічне зростання було найбільш важливою ціллю їх лідерів і правлячих коаліцій.**

Коли лідери країн ПСА в змозі підтримувати хороші економічні показники, вони, таким чином, забезпечують свою легітимність та подальше політичне виживання. Одночасно, якщо лідери не в змозі підтримувати економічне зростання, багатообіцяюче майбутнє, вони вдаються до питань державного будівництва, щоб відвернути власну внутрішню аудиторію від проблем в середині країни і переформатовують увагу на агресивні зовнішні дії, такі як: претензії на право власності на спірну територію з сусідніми країнами або наголошують на пріоритетності певної етнічної групи, тим самим ставлячи під загрозу здатність АСЕАН в досягненні консенсусу, збільшуючи ймовірність конфлікту.

Чому державне будівництво та економічне зростання є найбільш важливою стурбованістю лідерів країн ПСА, але не інші питання? В таблиці №3 наведені умовні фактори, у яких знаходилися країни ПСА на момент отримання незалежності після Другої світової війни. Виділяють чотири унікальних передумови, які поясню-

ють, чому державне будівництво та економічне зростання є найбільш важливими цілями країн ПСА: **великий досвід колонізації, різноманітність внутрішніх етнічних груп, спрага після виходу з убогості, територіальні суперечки пов'язані з географічною передісторією.**

Таблиця 3

Країна ПСА	Країна колонізатор	Етнічні групи	Релігії	Рік отримання незалежності	ВВП на душу населення в період з 1950 р. по 2000 р.	Територіальні суперечки в межах регіону ПСА
Бруней	Великобританія, Японія	Малайці 65,7%; китайці 10,3%; корінне населення 3,4%; інші народності 20,6%	Офіційна релігія – іслам 78,8%; християнство 8,7%; буддизм 7,8%; інші корінні вірування 4,7	1984	17358,00\$ (в 1984 р.) 19022,00\$ (в 2000 р.)	Так, з Малайзією та В'єтнамом
Камбоджа	Франція, Японія	Камбоджійці 90%; в'єтнамці 5%; китайці 1%; інші 4%	Офіційна релігія – буддизм 96,9%; іслам 1,9%; християнство 0,4%; інші 0,8%	1953	1680,00\$ (в 1953 р.) 2042,00 (в 2000 р.)	Так, з Таїландом та В'єтнамом
Індонезія	Нідерланди, Японія	Яванці 40,1%; суданці 15,5%; малайці 3,7%; Batak 3,6%; Madurese 3%; Betawi 2,9%; Minangkabau 2,7%; Buginese 2,7%; Bantenese 2%; Banjarese 1,7%; Balinese 1,7%; Acehese 1,4%, Dayak 1,4%; Sasak 1,3%; китайці 1,2%; інші 15%	Офіційна релігія – іслам 87,2%; християнство 7%; Римокатолики 2,9%; індуїзм 1,7%; інші 0,9%	1945	936,00\$ (в 1950 р.) 3642,00\$ (в 2000 р.)	Так, з Малайзією та Філіппінами
Лаос	Франція, Японія	Лао 55%; Khmou 11%; Hmong 8%; інші народності (біля 100 етнічних меншин) 26%	Буддизм 67%; християнство 1,5%; інші релігії 31,5%	1954	1730,00\$ (в 1954) 1367,00\$ (в 2000)	Так, Таїландом
Малайзія	Португалія, Великобританія, Японія	Малайці 50,1%; китайці 22,6%; корінне населення 11,8%; індійці 6,7%; інші народності 0,7%, не громадяни 8,2%	Офіційна релігія – іслам 61,3%; буддизм 19,8%; християнство 9,2%; індуїзм 6,3%; конфуціанство та інші релігії	1957	1971,00\$ (в 1954 р.) 9919,00\$ (в 2000 р.)	Так, Сінгапуром, Індонезією, Філіппінами, В'єтнамом
М'янма	Великобританія, Японія	Burman 68%; Shan 9%; Karen 7%; Rakhine 4%; китайці 3%; індійці 2%; Mon 2%, інші 5%	Буддизм 89%, християнство 4%; іслам 4%; інші	1948	309,00\$ (в 1950 р.) 829,00\$ (в 2000 р.)	Так, з Таїландом
Філіппіни	Іспанія, США, Японія	Тагальці 28,1%; кебуанці 13,1%; Ilocano 9%; Bisaya/Binisaya 7,6%; Hiligaynon Ilonggo 7,5%; Bikol 6%; Waray 3,4%; інші 25,3%	Католицизм 82,9%; іслам 5%; інші	1946	1343,00\$ (в 1950 р.) 3425,00\$ (в 2000 р.)	Так, з Індонезією, Малайзією, В'єтнамом
Сінгапур	Великобританія, Японія	Китайці 74,2%; малайці 13,3%; індійці 9,2%; інші 3,3%	Буддизм 33,9%; іслам 14,3%; даосизм 11,3%; католицизм 7,1%; індуїзм 5,2%; інші християнські релігії 11%; інші релігії	1965	3086,00\$ (в 1965 р.) 27186,00\$ (в 2000 р.)	Так, з Малайзією

Закінчення табл. 3

Країна ПСА	Країна колонізатор	Етнічні групи	Релігії	Рік отримання незалежності	ВВП на душу населення в період з 1950 р. по 2000 р.	Територіальні суперечки в межах регіону ПСА
Таїланд	Не було офіційних колонізаторів, але здійснювався контроль із боку Великобританії, Франції та Японії	Тайці 95,9%; бірманці 2%; інші 1,3%	Офіційна релігія – буддизм 93,6%; іслам 4,9%; християнство 1,2%; інші релігії 0,3%	1932	837,00\$ (в 1953 р.) 6857,00\$ (в 2000 р.)	Так, з Лаосом, Камбоджею, М'янмою
В'єтнам	Франція, Японія	В'єтнамці 85,7%; тайці 1,9%; Thai 1,8%; Muong 1,5%; Khmer 1,5%; Mong 1,2%; Nung 1,1%; інші 5,3%	Буддизм 9,3%; католицизм 6,7%; Хоа Нео 1,5%; Cao Dai 1,1%, протестанти 0,5%, мусульмани 0,1%, інші не визначені 80,8%	1945	1162,00\$ (в 1954 р.) 1812,00\$ (в 2000 р.) – в Північному В'єтнамі; 814,00\$ (в 1954 р.) 988,00\$ (в 1975 р.) – в Південному В'єтнамі	Так, з Малайзією, Філіппінами, Камбоджею

З моменту отримання незалежності після Другої світової війни в країнах ПСА ці чотири передумови були основою для внутрішньої коаліції, на яких будувалася політика державного будівництва та економічного розвитку. Враховуючи, що більшість країн ПСА є неконсолідованими демократіями, що означає, що легітимність правлячої коаліції багато в чому залежала від того, чи зможуть вони вирішити свої внутрішні проблеми, що є важливою необхідністю для лідерів країн ПСА, щоб реалізувати вище названі дві цілі, а відтак вижити політично.

На відміну від інших регіонів світу, майже всі країни ПСА були колонізовані європейцями в 19 столітті, за виключенням Таїланду. Тим не менш, хоча номінально Таїланд був незалежною країною в той час, але насправді він був штучно створеною буферною зоною під контролем англійців (зі сторони Індії) та французів (зі сторони Індокитаї). Будучи довгий час колонізованими західними імперіалістичними державами, а потім окупованими Японією під час Другої світової війни, населення ПСА було нерівномірно розділено по етнічній приналежності, проживало в злиднях і жадало власної етнічної автономії. Крім того, різноманітність внутрішніх етнічних груп помножене на велику кількість різних релігій ускладнювало зусилля уряду цих країн в напрямку державного будівництва та ідентичності. Західні колонізатори і Японія обрали певні етнічні групи і призначили їх лідерами своїх маріонеткових режимів, з метою полегшення їх панування в цих країнах, а це в свою чергу додатково посилювало ворожість між правлячими етнічними групами і тими над ким вони управляли. Поряд з цим, правлячі етнічні групи скориставшись своєю владою, експропріювали багатства країни, що зробило суспільство ще більш нерівномірним і розшарованим.

Як ми бачимо в таблиці №3, у 1950-ті роки, коли більшість країн стали незалежними, ВВП на душу населення становило менше 2000 \$, в той час як ВВП у США на душу населення становив 10000\$. Крім того, той факт, що статки були сконцентровані серед правлячих груп, додатково нагнітало ситуацію. Як наслідок, у момент отримання незалежності від західних і японських колонізаторів країни ПСА зіткнулися із величезними труднощами державного будівництва та убогістю.

Враховуючи ці умови, єдиним виходом для лідерів країн ПСА для стабілізації правлячої коаліції було домогтися росту економічних показників. Тільки таким чином лідери могли поліпшити віру в них серед різних вітчизняних етнічних груп у їх недемократичних політичних режимах. Якщо лідери не були в змозі зробити це, то їх управління країною незабаром могло опинитися в небезпеці. Хорошим прикладом є фінансова криза 1997 року, яка призвела до швидкої зміни уряду та про-

веденню реформ в багатьох тривалих недемократичних режимах країн ПСА.

У Таїланді об'єднаний уряд було замінено Демократичною партією і також прийнята нова Конституція в тому ж році, що віщувало серію переворотів, які тривають донині; в Індонезії уряд Сухарто, який був при владі протягом 32 років, повалили після заворушень в травні 1998р., в яких більш ніж тисяча китайських індонезійців були вбиті, тому що корінні індонезійці вважали, що вони забрали в них велику частину національного багатства; в Малайзії, Прем'єр-міністр Махатхир Мохамад, який керував країною протягом 17 років, розпочав боротьбу за владу з його заступником і Міністром фінансів Анваром Ібрагімом, щоб залишитися при владі. У країнах ПСА, де "крихіткі" політичні режими все ще перебувають у пошуках рівноваги, економічний спад примушує лідерів шукати вихід з кризи легітимності. Ще одна група передумов, яка впливає на розрахунки лідерів країн ПСА, це коли спад економіки супроводжується внутрішніми етнічними конфліктами і міждержавними територіальними суперечками. Погані економічні показники дають лідерам більше стимулів вдаватися до провокацій внутрішніх та міжнародних спорів з метою підтримки їх правлячої легітимності.

Тому, Chienwu (Alex) Hsueh вважав, що для розуміння ефективності управління безпекових питань в регіоні ПСА, потрібно брати до уваги державне будівництво та економічні показники, що є найважливішою метою урядів цих країн. Тобто, ефективність управління безпекових питань в країнах АСЕАН обумовлюється балансом між цими двома факторами.

Коли лідери здатні підтримувати зростання власних економік, то вони готові діяти в рамках АСЕАН досягаючи консенсус з різних питань; але, якщо лідери не в змозі підтримувати зростання економічних показників, внутрішній тиск від власних правлячих коаліцій і їх політичних конкурентів дає їм сильний стимул вдаватися до питань державного будівництва для підтримки правлячої легітимності, а відтак ставиться від загрози шляху АСЕАН в напрямку досягнення консенсусу.

Вище зазначені аргументи, дають підстави для Chienwu (Alex) Hsueh підтвердити свою гіпотезу: ефективність управління країнами АСЕАН безпекових питань в ПСА напряму залежить від економічних показників цих країн [6].

Мета даного дослідження була спрямована на вирішення дискусій про те, що є основою для забезпечення миру в ПСА. В наукових колах існує три основні конкуруючі думки. Ліберальна теорія гарантування миру не є головною причиною забезпечення миру в регіоні, враховуючи низьку ступінь взаємозалежності між країнами та низький ступінь демократії. Більшість вчених вказу-

ють на успіх АСЕАН в управлінні безпекових питань та спільну ідентичність країн, які є ключем стабільності в регіоні. Однак, емпіричні дані показують, що однозначної спільності серед країн членів АСЕАН по спірних питаннях немає. Нарешті, аргументи Тана на користь "капіталістичної траєкторії" не дають нам однозначних доказів гарантування та розуміння природи регіонального миру, та відповідно немає однозначних доказів того, що якщо країни затвердили політику економічної лібералізації, то вони не були схильні до конфлікту. Chienwu (Alex) Hsueh переглянувши наукові матеріали своїх попередників, стверджував що для правильного розуміння країн АСЕАН ми повинні враховувати характерні особливості цих країн. Беручи до уваги специфічні історичні та соціально-економічні передумови, які спонукали лідерів цих країн робити наголос на державному будівництві та економічному розвитку, відповідно управління безпекових питань в ПСА на пряму залежить від економічних показників країн цього регіону.

Список використаних джерел

1. Шергін С.О. Політологія міжнародних відносин: навч. посіб. / С.О.Шергін. – К.: Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. – 141 с.
2. Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики: зб. Тез доповідей (24 квітня 2014 року, м. Київ) / за заг. ред. М.А.Кулініча, Н.О.Татаренко, В.Г.Ціватого. – К.:ДАУ при МЗС України, 2014. – 3с.
3. Eaton, Sarah. Is ASEAN powerful? Neo-realist versus constructivist approaches to power in Southeast Asia // The Pacific Review, 2006. Vol. 19(2). P. 135–155.
4. Stubbs, Richard. ASEAN Plus Three: Emerging East Asian Regionalism? // Asian Survey, 2002. Vol. XLII. No 3. P. 441–448.
5. Katsumata, Hiro. Correspondence: ASEAN, Regional Integration, and State Sovereignty // International Security, 2008. Vol. 33(2). P. 182–188.
6. Chienwu (Alex) Hsueh ASEAN and Southeast Asian peace: nation building, economic performance, and ASEAN's security management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irap.oxfordjournals.org/> at RMIT University Library on July 6, 2015.
7. Tang C.M. Southeast Asian peace revisited: a capitalist trajectory // International Relations of the Asia-Pacific, 2012 12(3), P.389–417.
8. Oneal, J.R. and Russett, B. The kantian peace: the pacific benefits of democracy, interdependence, and international organizations 1885-1992 // World Politics, 1999. – 52(1), P.1–37.
9. Goldsmith B.E. A liberal peace in Asia? // Journal of Peace Research, 2007. – 44(1), P.5–27.

10. Acharya, A. (2001) Constructing a Security Community in Southeast Asia: ASEAN and the Problem of Regional Order. London; New York: Routledge, 2001.
11. Acharya, A. (2004) How ideas spread: whose norms matter? Norm localization and institutional change in Asian Regionalism // International Organization, 2004. – 58(2), P.239–275.
12. Kivimäki, T. The long peace of ASEAN // Journal of Peace Research, 2001. – 38(1), P. 5–25.
13. Kohno M. East Asia and international relations theory // International Relations of the Asia-Pacific, 2014. – 14(1), P.179–190.
14. Leifer, M. ASEAN and the Security of South-East Asia. London, New York: Routledge, 1989.
15. Rüländ, J. and Jetschke, A. 40 years of ASEAN: perspectives, performance and lessons for change // The Pacific Review, 2008. – 21(4), P.397–409.
16. Jones, D.M. and Smith, M.L.R. (2007) Making process, not progress: ASEAN and the evolving East Asian regional order // International Security, 2007. – 32(1), P.148–184.
17. Gilpin, R. War and Change in World Politics. 1st edn. Cambridge University Press, 1981.
18. Mearsheimer, J.J. The false promise of international institutions // International Security, 1994-1995. – 19(3), P.5–49.
19. Mitrany D. The functional approach to world organization // International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944), 1948. – 24(3), P.350–363.
20. Keohane, R.O. After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984.
21. Johnston, A.I. What (If Anything) does East Asia tell us about International Relations Theory? // Annual Review of Political Science, 2012. – 15(1), P.53–78.
22. Tønnesson, S. What is it that best explains the East Asian Peace Since 1979? A call for a research agenda // Asian Perspective, 2009. – 33(1), P.111–136.
23. Acharya, A. The Making of Southeast Asia: International Relations of a Region. Ithaca, New York: Cornell University Press, 2013.
24. Narine, S. Forty years of ASEAN: a historical review // The Pacific Review, 2008. – 21(4), P.411–429.
25. Stubbs, R. The ASEAN alternative? Ideas, institutions and the challenge to "global" governance // The Pacific Review, 2008. – 21(4), P.451–468.
26. Tan, S.S. Rescuing constructivism from the constructivists: a critical reading of constructivist interventions in Southeast Asian security // The Pacific Review, 2006. – 19(2), P.239–260.
27. Deutsch, K.W. Security communities in International Politics and Foreign Policy. New York, NY: Free Press, 1961.
28. Adler, E. and Barnett, M.N. Security communities in theoretical perspective in Security Communities. Cambridge, NY: Cambridge University Press, 1998.
29. Kivimäki T. East Asian relative peace and the ASEAN Way // International Relations of the Asia-Pacific, 2011. – 11(1), P.57–85.
30. Solingen E. Southeast Asia in a new era: domestic coalitions from crisis to recovery // Asian Survey, 2004. – 44(2), P.189–212.

Надійшла до редколегії 01.12.15

И. Крупеня, асп.

Дипломатическая академия Украины при Министерстве иностранных дел Украины, Киев, Украина

ПРЕДПОСЫЛКИ ГАРАНТИРОВАНИЯ МИРА В СТРАНАХ ЮВА В СВЕТЕ НОВЫХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЙ

В статье рассматриваются факторы обеспечения мира в странах ЮВА в свете новых теоретических концепций. Анализ частоты конфликтов в период с 1950г. по 2001г. дает основания считать, что эффективность управления странами АСЕАН вопросами безопасности в ЮВА напрямую зависит от экономических показателей этих стран.

Ключевые слова: АСЕАН, геоэкономика, геополитика, Юго-Восточная Азия (ЮВА), "капиталистическая траектория", военизированные межгосударственные споры, политика экономической либерализации.

I. Krupenya, Ph. D. Student

Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PREMISES OF THE PEACE GUARANTEEING IN THE COUNTRIES OF SOUTHEAST ASIA IN THE LIGHT OF NEW THEORETICAL CONCEPTS

The article considers factors that guarantee the peace in the countries of Southeast Asia in the light of new theoretical concepts. The analysis of the frequency of conflicts in the period from 1950 to 2001 suggests that the effectiveness of management by ASEAN security issues in Southeast Asia depends on the economic performance of these countries.

Key words: ASEAN, geoconomics, geopolitics, South East Asia (SEA), "the capitalist trajectory", militarized interstate disputes, the policy of economic liberalization.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 339.982:339.56:339.727.2:32.019.5

О. Чугаєв, канд. екон. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ІМІДЖУ КИТАЮ У КРАЇНАХ СВІТУ

М'яка сила та імідж країни є багатокомпонентним явищем, яке може бути пов'язаним з характером її зовнішньо-економічних зв'язків. Метою статті є визначення ролі економічних складових м'якої сили Китаю та оцінка впливу міжнародних торговельних, інвестиційних та іміджевих зв'язків основних економічних і політичних центрів світу (США, ЄС, Китай, Росія) на імідж Китаю у країнах світу. Регресійно-кореляційний аналіз дозволив встановити характер та величину впливу відповідних факторів. Побудовані статичні та динамічні регресійні моделі для визначення факторів впливу на загальний імідж Китаю та його динаміку.

Ключові слова: економічна сила, м'яка сила, міжнародний імідж країни, Китай, міжнародні економічні відносини.

Актуальність теми дослідження. Китай є одним з провідних економічних центрів світу. Поряд з об'єктивною складовою його економічна сила визначається також суб'єктивним сприйняттям людей світу, яке характеризується поняттям м'яка сила або імідж країни (ці поняття тісно пов'язані та часто ототожнюються). На імідж країни впливають багато економічних і позаекономічних факторів, у тому числі торговельні та інвестиційні зв'язки країни та її конкурентів.

Аналіз останніх публікацій. Ряд дослідників виділяють фактори економічної складової м'якої сили країн. Т.А. Баранова та С.А. Нікіпелова виділяють як інструменти м'якої сили та іміджу країни: власне економічні, культурні, туристичний, інвестиційний та науково-освітній потенціал [1]. Як зазначає О.М. Тищенко-Тишковець, активна складова економічної м'якої сили включає, зокрема, популяризацію економічних досягнень, допомогу країнам, що розвиваються [2]. Базуючись на підході М.Г.Капітоненко, зазначимо, що економічна складова м'якої сили залежить від здатності розповсюджувати власну економічну ідеологію; участі у створенні та підтримці міжнародних економічних режимів, норм та організацій, що сприяють такому розповсюдженню; привабливості країни для міжнародної економічної імміграції; експорту культурної продукції (фільми, музика, книжки); кількості іноземних студентів, туристів, видатних економістів [3].

К.Уїтні та Д.Шамбо у 2008 р. провели дослідження м'якої сили основних впливових країн Східної Азії (Китай, Японія та Республіка Корея) та США на основі опитування громадськості цього регіону. Були розглянуті п'ять аспектів м'якої сили: безпосередньо економічна, пов'язані з економікою (людський капітал, культура) та неекономічні (дипломатична репутація та політична система).

За шкалою від 0 до 1, економічна сила Китаю оцінюється як 0,52-0,57 у США, Японії та Республіці Корея та 0,70-0,73 у Індонезії та В'єтнамі [4, с. 35]. У економічній м'якій силі у регіоні Китай поступався США та Японії, але трохи випередив Республіку Корею за критеріями сприймаємої економічної важливості для інших країн, міжнародної конкурентоспроможності та економічного впливу у Азії. Проте імідж Китаю має посередні оцінки за критеріями підприємницького духу та суперечливі оцінки щодо якості китайських товарів [4, с. 7-8, 16].

76% опитаних у В'єтнамі та 68% в Індонезії вважають, що китайські компанії роблять позитивний внесок у розвиток їх країн. У Республіці Корея ця цифра становить 53%, Японії 51%, а у США лише 41%. Між США та Китаєм також трапляються непоодинокі торговельні суперечки. Американці занепокоєні торговельним дефіцитом з Китаєм, аутсорсингом робочих місць, а також вважають, що здатність Китаю надавати можливостей

для американської робочої сили є низькою. США більше цінують економічні відносини з ЄС та Японією ніж з Китаєм. Проте американці помірно високо оцінюють міжнародну конкурентоспроможність Китаю, його провідні транснаціональні компанії, підприємницький дух. А 53% японців підтримують двосторонню торговельну інтеграцію з Китаєм [4, с.24, 29].

Китай також посідає третє місце за м'якою силою людського капіталу. Зокрема, він випередив Республіку Корею за критерієм наука і технології. Американці оцінюють відносно високо досягнення Китаю у науці та техніці, помірно високо рівень освіти населення Китаю. Проте Китай має низькі рейтинги як місце, де надають переваги у навчанні дітей мешканці інших країн [4, с. 9, 17, 25].

Культурна продукція Китаю не настільки успішно проникає у масову культуру сусідніх країн. Переважна більшість мешканців Японії, Республіки Корея та більшість у Індонезії не дивляться або рідко дивляться китайське кіно та телебачення. Значна частина населення часто дивиться їх лише у В'єтнамі. Ймовірною причиною називається, як правило, доступність цієї продукції лише китайською мовою, тому вона має вплив переважно на китайську діаспору. Американці помірно високо оцінюють привабливість Китаю як місця для туризму [4, с. 17, 25].

У дослідженні Pew Research Center аналізується ставлення до економічного зростання Китаю. Погляди на економічне зростання Китаю різняться. У 2011 р. найкраще ставлення до економічного зростання Китаю було у Кенії (85% опитаних оцінили це позитивно), Пакистані (79%), Палестині (66%), Йорданії (66%), Індонезії (62%), найгірше – у Туреччині (13%), Індії (29%), Польщі (32%), США, Росії, Україні (37%). При цьому країни сприймають економічне зростання Китаю помітно краще, ніж його військове посилення [5, с.7].

В.В. Федоров та Д.В. Поліканов зазначають, що завдяки зростанню економічної потужності Китаю та протидії диктату США за останнє десятиліття 28% росіян змінили свою думку про Китай на кращу. Якщо 56% бачили у Китаї союзника та партнера, то ворога – лише 4% [6].

Е. Дабагян вказує, що в цілому по світу вплив економічного підйому Китаю виявився позитивним для країн-виробників енергії, сировини та сільськогосподарських продуктів, але вдарив по країнах, які експортують промислові вироби внаслідок цінової конкуренції. Розширення зв'язків з Китаєм призводить до зростання імпорту споживчих товарів для малозабезпечених верств населення. У той же час 60% експорту до США – це експорт промислової продукції. Наприклад за останні декілька років відбулося зменшення частки легкої промисловості у Бразилії на 3%, Колумбії на 2%. У Ла-

тинській Америці поступово зростала кількість недоволених товарною структурою торгівлі з Китаєм. Навіть, якщо розглядати інвестиції всередину країни є занепокоєння щодо екологічних наслідків інвестицій з Китаю та порушення трудового законодавства [7].

Лю Цзайци зазначає, що перевага у м'якій силі країн Заходу над Китаєм пояснюють наявністю практично всеохоплюючої розвинутої системи соціального забезпечення, що базується на розвинутій економіці [8].

Проте в існуючих дослідженнях часто не вистачає якісних оцінок впливу факторів, особливо з числа об'єктивних показників міжнародних економічних відносин.

Постановка задачі. Мета статті полягає у визначенні ролі економічних складових м'якої сили Китаю та оцінці впливу міжнародних торговельних, інвестиційних та іміджевих зв'язків основних економічних і політичних центрів світу (США, ЄС, Китай, Росія) на імідж Китаю у країнах світу.

Результати дослідження автора. Наше дослідження проведене за даними по 43 країнах з різних континентів. Показники іміджу Китаю або іншого центру сили розраховані нами як частка позитивних відповідей респондентів у певній країні на запитання про ставлення до відповідного центру сили; експорт, імпорт і накопичені прямі іноземні інвестиції – як частка у ВВП відповідної країни. Всі показники взяті у частках одиниці. Показники динаміки розраховані як різниця між поточним і базовим значенням показника. Як поточні дані використані дані за 2013 р. (за відсутності даних – за найближчий до нього рік). Базовий період – це 2007 р. (або найближчий).

Ми розглядаємо як залежну змінну ставлення до Китаю, а міжнародні економічні показники та інші показники іміджу – як незалежні змінні. Проте це не виключає

наявність обернених причинно-наслідкових зв'язків. У жодному випадку ми також не розглядаємо статичні показники як залежні від динамічних. Джерела даних: для показників іміджу [9], для ВВП [10], експорту та імпорту [11], прямих іноземних інвестицій [12; 13; 14].

Внаслідок відсутності даних МВФ з прямих іноземних інвестицій з Китаю вони розраховані нами непрямим шляхом як вартість найбільших інвестиційних угод (більше 100 млн дол.). Дані щодо зовнішньої торгівлі Китаю взяті трьома способами: лише для континентального Китаю; для континентального Китаю разом з Гонконгом і Макао; для континентального Китаю разом з Гонконгом, Макао і Тайванем. Нас цікавитиме той зі способів, який дає найбільшу кореляцію із залежною змінною.

За допомогою кореляційного аналізу нами виявлені такі ймовірні закономірності (в дужках коефіцієнти кореляції, рівень значущості < 0,1).

Імідж Китаю у певній країні позитивно корелює з: (більшим) урахуванням інтересів країни з боку Китаю (0,67); інвестиціями з Китаю (0,41); (кращим) ставленням до американського стилю бізнесу (0,40); ставленням до Росії (0,37); імпортом з Китаю, включаючи Гонконг і Макао (0,29); і негативно з впливовістю США у країні (-0,50) та членством у ЄС (-0,31).

На покращання ставлення до Китаю позитивно впливали: покращання ставлення до американського стилю бізнесу (0,41), краще ставлення до Китаю (0,35), покращання ставлення до США (0,34), покращання ставлення до Росії (0,33); і негативно: посилення бачення США економічним лідером світу (-0,46).

В результаті проведення регресійного аналізу побудована модель для розрахунку статичного показника ставлення до Китаю в певній країні (в дужках – рівень значущості для коефіцієнтів регресії, згідно t-критерію).

$$FavCh = 0,520 + 0,491IntCh - 0,469InflUS + 0,515FavRu, \quad (1)$$

(0,0006) (0,000032) (0,0052) (0,022)

де FavCh – ставлення до Китаю; IntCh – урахування з боку Китаю інтересів країни; InflUS – впливовість США у країні; FavRu – ставлення до Росії.

Інші фактори виключені внаслідок незначущості t-статистики. Жодний фактор не був виключений з міркувань уникнення мультиколінеарності. Коефіцієнт детермінації моделі 0,66 значущий (p=0,00000). Серійна кореляція становить 0,011. Статистика Дарбіна-Уотсона 1,819. Суттєвої нелінійності впливу факторів і гетероскедастичності не спостерігається. Розподіл залишків близький до нормального.

З моделі ми бачимо, що в певній країні збільшення частки людей, що вважають Китай країною, яка враховує інтереси їх країни, на 1 п.п. (процентний пункт) у довгостроковій перспективі супроводжується збільшенням частки людей, що позитивно ставляться до Китаю, на 0,5 п.п.; збільшення частки тих, хто добре ставиться до Росії на 1 п.п. – також на 0,5 п.п.; збільшення частки тих, хто вважає, що США впливові у їх країні, на 1 п.п. – навпаки зменшує на 0,47 п.п.

Альтернативна модель, яка включає інвестиційні зв'язки як фактор має вигляд:

$$FavCh = 0,462 + 3,58InvCh, \quad (2)$$

(0,000000) (0,019)

де InvCh – інвестиції з Китаю;

Коефіцієнт детермінації моделі 0,17 значущий (p=0,019). Серійна кореляція становить -0,29. Статистика Дарбіна-Уотсона 2,242. Розподіл залишків близький до нормального. Проте спостерігається нелінійність впливу і гетероскедастичність. Тому логарифмічна модель дає кращі результати:

$$FavCh = 0,899 + 0,743\ln(InvCh), \quad (3)$$

(0,000000) (0,00011)

Коефіцієнт детермінації моделі 0,40 значущий (p=0,0001). Серійна кореляція становить -0,10. Статистика Дарбіна-Уотсона 2,087. Суттєвої нелінійності впливу факторів і гетероскедастичності не спостерігається. Розподіл залишків близький до нормального.

Найкращі же результати з практичної точки зору дає модель:

$$FavCh = 0,923 + 0,363IntCh - 0,436InflUS + 0,0417\ln(InvCh), \quad (4)$$

(0,000012) (0,008) (0,021) (0,016)

Коефіцієнт детермінації моделі 0,67 значущий ($p=0,00001$). Серійна кореляція становить 0,013. Статистика Дарбіна-Уотсона 1,662. Суттєвої нелінійності впливу факторів і гетероскедастичності не спостерігається. Розподіл залишків близький до нормального.

З моделі ми бачимо, що в певній країні збільшення частки людей, що вважають Китай країною, яка враховує інтереси їх країни, на 1 п.п. (процентний пункт) у довгостроковій перспективі супроводжується збільшенням частки людей, що позитивно ставляться до Китаю, на 0,36 п.п.; збільшення частки тих, хто вважає, що

США впливові у їх країні, на 1 п.п. – навпаки зменшує на 0,44 п.п. З формули (2) ми бачимо, що збільшення відношення інвестицій з Китаю до ВВП приймаючої країни на 1 п.п. збільшує в середньому частку людей з позитивним ставленням до Китаю на 3,6 п.п. Але оскільки залежність нелінійна, то найбільший ефект досягається при збільшенні інвестицій у країнах, де їх мало. При досягненні певного рівня насиченості інвестиціями з Китаю подальше їх збільшення дає мінімальний позитивний ефект для іміджу Китаю. Логарифмічна залежність показана на рис 1.

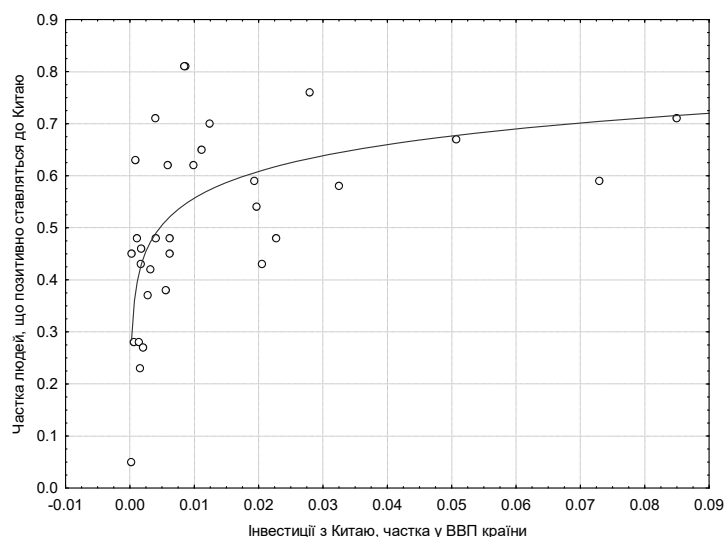

Рис. 1. Залежність ставлення до Китаю від частки інвестицій з Китаю у ВВП країни.

Динаміку зміни ставлення до Китаю можна розрахувати за такою моделлю:

$$FavChGr = -0,116 + 0,192FavCh - 0,480LeadUSGr, \quad (5)$$

(0,027) (0,045) (0,052)

де FavChGr – покращання ставлення до Китаю; LeadUSGr – посилення бачення США економічним лідером світу.

Коефіцієнт детермінації моделі 0,35 значущий ($p=0,013$). Серійна кореляція становить -0,15. Статистика Дарбіна-Уотсона 2,269. Суттєвої нелінійності впливу факторів і гетероскедастичності не спостерігається (за винятком невеликої у випадку фактора ставлення до Китаю). Розподіл залишків близький до нормального.

З моделі ми бачимо, що в певній країні зменшення частки людей, що вважають США економічним лідером світу на 1 п.п. збільшує частку людей, що позитивно ставляться до Китаю, на майже 0,5 п.п. А кожний додатковий 1 п.п. стартової частки людей, що позитивно ставляться до Китаю, прискорює зростання цієї частки на 0,2 п.п. Тобто покращання ставлення до Китаю відбувається більшою мірою там, де воно вже було відносно кращим.

Висновки. Таким чином, економічні явища є важливою складовою іміджу країн. Дослідники вказують імідж Китаю покращують його міжнародна конкурентоспроможність, наука і технології, привабливість для туризму. Суперечливий вплив здійснює економічне зростання та якість товарів Китаю, діяльність його компаній та торговельні зв'язки, система освіти. Продукція масової культури здійснює відносно малий вклад у покращання іміджу Китаю.

За нашими розрахунками, і в довгостроковій і короткостроковій перспективі на імідж Китаю позитивно впливає краще ставлення в певній країні до американського стилю бізнесу. Покращання ставлення до Китаю також корелювало у досліджений період з покращанням ставлення до США та Росії. Також імідж Китаю покращувався швидше там, де він вже був кращим до цього. Приналежність країни до ЄС негативно корелює з іміджем Китаю, але в динаміці кореляція майже нульова. Ставлення до Китаю також краще там, де люди вважають, що Китай діє в інтересах їх країни.

Бачення впливовості США, в тому числі економічної, негативно корелює зі ставленням до Китаю. Тобто по мірі втрачання статусу США як економічного лідера імідж Китаю покращувався, що свідчить на користь того, що м'яка сила, це не тільки м'якість, але й все ж таки статус лідера. З іншого боку, вплив бачення економічним лідером самого Китаю суперечливий, якщо розглядати статичні і динамічні показники. Ймовірно діють два протилежні ефекти: м'яка сила альтернативного лідера компенсується побоюванням зростанням потужного конкурента, особливо в сфері торгівлі товарами.

Помітно сприяють кращому іміджу Китаю інвестиції з Китаю, при цьому їх гранична ефективність за цим критерієм спадаюча. З одного боку, судячи за статичними показниками, імпорт з Китаю також покращує імідж Китаю, але кореляція за динамічними показниками статистично незначуща і має негативний знак. Експорт до Китаю ніяким чином не впливає на імідж Китаю. Гіпотетично це може бути пов'язано із структурою експорту: Китай зацікавлений в імпорті сировини та продукції харчування, що консервує існуючу виробничу структуру країн-експортерів. Торгівля та інвестиційні зв'язки країн

з іншими політичними та економічними центрами практично не впливали на імідж Китаю в цих країнах.

Подальші дослідження можуть враховувати вплив факторів на імідж інших країн та перевірити стійкість виявлених закономірностей у часі.

Список використаних джерел

1. Баранова Т.А., Никипелова С.А. Современное образование как инструмент "мягкой силы" / Т.А. Баранова, С.А. Никипелова // Образовательная доминанта в политических коммуникациях: сборник научных статей / Под общей редакцией академика РАЕН Колобова О.А. – Н.Н.: ФГБОУ ВПО "Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского", 2012. – 145 с. – С.3-10.
2. Тищенко-Тишковець О.М. Практичні й теоретичні передумови виникнення публічної дипломатії як форми "м'якої сили" у системі зовнішньої політики держави / О.М. Тищенко-Тишковець // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 94 (Ч.I). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2010. – С.107–113.
3. Капітоненко М.Г. "М'яка сила" у сучасній світовій політиці: теоретичні аспекти / М.Г. Капітоненко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. – Вип. 94 (Ч.II). – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 2010. – С.20–29.
4. Whitney C. B., Shambaugh D. Soft Power in Asia: Results of a 2008 Multinational Survey of Public Opinion / Christopher B. Whitney, David Shambaugh. Chicago, IL: The Chicago Council on Global Affairs, 2009. – 42 p.

5. China Seen Overtaking U.S. as Global Superpower: 23-Nation Pew Global Attitudes Survey. – Washington, D.C.: Pew Research Center, July 13, 2011. – 158 p.

6. Федоров В.В., Поликанов Д.В. Общественное мнение о внешней политике современной России // Полития. – 2005. – № 1. – С.22-39

7. Дабагян Э. Китайский прорыв в Латинскую Америку / Э. Дабагян // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – №10. – С.84-91.

8. Лю Цзайци. "Мягкая сила" в стратегии развития Китая / Лю Цзайци // Полис. – 2009. – №4. – С. 149-155.

9. The Pew Research Center's Global Attitudes Project [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.pewglobal.org>

10. World Economic Outlook Databases [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=28>

11. UNCTAD Statistics [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://unctad.org/en/Pages/Statistics.aspx>. – Title from the screen.

12. Coordinated Direct Investment Survey (CDIS) [Electronic Resource]. – Mode of Access: <http://cdis.imf.org/>

13. Eurostat [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

14. The China Global Investment Tracker [Electronic Resource] – The American Enterprise Institute and the Heritage Foundation. – Mode of Access: http://thf_media.s3.amazonaws.com/2014/xls/China-Global-Investment-Tracker-2014.xls

Надійшла до редколегії 24.02.15

А. Чугаев, канд. экон. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ИМИДЖА КИТАЯ В СТРАНАХ МИРА

Мягкая сила и имидж страны являются многокомпонентным явлением, которое может быть связано с характером ее внешнеэкономических связей. Целью статьи является определение роли экономических составляющих мягкой силы Китая и оценка влияния международных торговых, инвестиционных и имиджевых связей основных экономических и политических центров мира (США, ЕС, Китай, Россия) на имидж Китая в странах мира. Регрессионно-корреляционный анализ позволил установить характер и величину влияния соответствующих факторов. Построены статистические и динамические регрессионные модели для определения факторов влияния на общий имидж Китая и его динамику.

Ключевые слова: экономическая сила, мягкая сила, международный имидж страны, Китай, международные экономические отношения.

O. Chugaiev, PhD, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL ECONOMIC FACTORS OF CHINA'S IMAGE IN COUNTRIES OF THE WORLD

Soft power and image of a country is a complex phenomenon, which can depend on the specifics of its foreign economic links. The article aims to determine the role of economic components of the China's soft power and to evaluate the effect of international trade, investment, and image links of main economic and political centers of the world (the U.S., EU, China, and Russia) on the image of China in various countries. We used regression and correlation analysis to determine the effect of the factors. Several static and dynamic regressions were made to estimate the influence of factors on the general image of China and its components.

Key words: economic power, soft power, image of a country, China, international economic relations.

УДК330.341.1: 399.9

Н. Рилач, канд. экон. наук, наук. співроб.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ІННОВАЦІЙНИЙ СОЮЗ В ГЛОБАЛЬНИХ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

В статті досліджено питання інтеграції країн в рамках інноваційного союзу на прикладі сучасного етапу політики ЄС у сфері інновацій. Проаналізовано механізм реалізації Європейського інноваційного союзу в умовах глобалізації інноваційної діяльності.

Ключові слова: Європейський інноваційний союз, інноваційна діяльність, глобальна інноваційна система.

Глобалізація світової економіки виводить інноваційні процеси на планетарний рівень. В останні роки чітко прослідковується, що глобальною стає не тільки комерціалізація, а й усі попередні стадії інноваційного процесу. Наразі мова йде про глобальну парадигму інноваційного розвитку, яка описує характер процесів розробки, впровадження та комерціалізації інновацій на світовому рівні та з новими якісними характеристиками.

Відкриття новітніх технологій, досягнення законів природи, застосування нових засобів виробництва не мають, за своїм характером, національних меж. Пізнання та вивчення в певній країні, вони не залишаються належними цій державі, вченим, що їх відкрили, а поступово, різними шляхами розповсюджуються по всьому світу.

Це свідчить про те, що науково-технічні знання слугують основою глобалізації інноваційної сфери.

На сьогодні інноваційні аспекти розвитку Європейського Союзу є темою для досліджень багатьох вітчизняних вчених, серед яких Шнирков О.І., Сіденко В.Р., Геець В.М., Андрощук Г.О., Макогон Ю. та багато інших. Проте, питання сучасного етапу об'єднання країн-членів ЄС у інноваційний союз, що передбачається ініціативою "Європа- 2020", а також його місце в глобальних інноваційних процесах, не вивчені в достатній мірі. Об'єднання національних суб'єктів інноваційної діяльності до інноваційного союзу дозволяє реалізувати інтереси держави, підвищити конкурентоспроможність її національної інноваційної системи, забезпечує розви-

ток та поглиблення міжнародного науково-технологічного та інноваційного співробітництва, що і обумовлює актуальність даної статті.

Таким чином, ефективне впровадження результатів інноваційної діяльності значною мірою стає можливим за умови тісної взаємодії національних потенціалів, ресурсів країн, які об'єднуються до інноваційного союзу, спільного розв'язання завдань економічного розвитку на глобальному рівні. Використання досягнень "інформаційної економіки" відкриває нові можливості у сфері проведення спільних досліджень на всіх рівнях, застосування міжнародних програм, які інтегрують у процес досліджень та реалізації винаходів університети, науково-дослідні центри та промислові фірми різних країн. Наукові співтовариства промислово-розвинених держав і країн, що розвиваються, дедалі більше орієнтуються на проведення спільних НДДКР.

На сьогодні можна виділити наступні характерні риси глобальних інноваційних процесів: [7;10]

1. Збільшення наукоємності ВВП в розвинутих країнах, а також в країнах, що розвиваються.

2. Зростання активності державних структур на різних стадіях інноваційного процесу.

3. Поглиблення та ускладнення процесів інтернаціоналізації НДДКР.

4. Посилення позицій США, ЄС, країн БРІК в глобальному інноваційному середовищі, збільшення ролі регіональних інноваційних систем.

5. В розвинутих країнах, держава, створивши економічне та правове середовище для функціонування НІС, передає свою роль крупному бізнесу, в т.ч. ТНК, які, збільшуючи попит на високотехнологічну продукцію, самі фінансують витрати на його створення, перетворюючись таким чином на основну рушійну силу інноваційної активності в глобальній економіці.

6. Створення технологій всередині ТНК стає невід'ємною частиною бізнес-процесів. Все частіше департаменти з досліджень та розробок компаній витрачають більше коштів на впровадження розробок у виробництво, ніж ВНЗ та НДІ. При цьому, традиційні дослідні структури все більше залучаються до інноваційної діяльності корпорацій.

Існує глобальна міграція центрів промислового виробництва, як основного сучасного споживача інноваційної продукції, і, як наслідок, переміщення центрів НДДКР. Основною рушійною силою при цьому виступають ТНК.

Створення глобальних інноваційних мереж, які впливають на національну й регіональні інноваційні системи та являють собою "вузли", які пов'язують регіональні і національні інноваційні системи по всьому світі і, відповідно, різні структурні елементи науково-технологічної діяльності: інноваційні підприємства, університети, науково-дослідні інститути, дослідників, урядові заклади. Саме за допомогою інноваційних мереж ТНК прагнуть максимізувати передачу інновацій та знань, які знаходяться в НІС. Крім того, співробітництво в рамках інноваційних мереж допомагає становленню тісних взаємозв'язків з споживачами інноваційної продукції, впровадження її на найбільш перспективні ринки.

Основні детермінанти функціонування інноваційного союзу втілюються в таких формах як дослідження, розробка і використання інновацій та технологій у глобальному масштабі; диверсифікація міжнародних ринків технологій, яким властиві висока інтенсивність розвитку і значний ступінь монополізації; міжнародне науково-технологічне співробітництво, при якому використання досягнень "інформаційної економіки" відкриває нові можливості у сфері проведення спільних досліджень на всіх рівнях; виникнення та виробництво технологій у глобальному масштабі, формування глобального варті-

сного ланцюга. Крім цього, створення інноваційного союзу пов'язане з інноваційними процесами структури національної інноваційної системи (НІС) в національних економіках, оскільки поширення і глибина інноваційних перетворень у реальному секторі економіки, розвиток всіх структурних елементів НІС держави, визначають її конкурентоспроможність, тобто, зумовлюють здатність країни залучатися до процесу інтернаціоналізації та глобалізації інноваційної діяльності. При розробці НІС обов'язково враховуються тенденції процесу глобалізації інноваційної сфери, створюються потужні інноваційні інституції з розвинутою технологічно-інноваційною і освітньою мережею, які спроможні трансформувати результати глобалізації в національних інтересах. Для ефективного використання міжнародних потоків знань, технологій, інновацій країна повинна мати здатність досліджувати і впроваджувати науково-дослідні здобутки інших держав світу.

Інтеграція до інноваційного союзу можлива на наступних рівнях:

- мікроекономічному, де інтегрування здійснюється переважно шляхом прямих зв'язків підприємств, установ і організацій, що беруть участь в інноваційній діяльності та окремих дослідників, інноваторів;

- мезоекономічному, який передбачає інтегрування на рівні окремих галузей економіки та/або на рівні окремих регіонів країн, що інтегруються, а також у рамках інноваційних виробничих мереж;

- макроекономічному, на якому національні інноваційні системи інтегруються задля реалізації міжнародних інтеграційних проектів, програм, угод і домовленостей у галузі інноваційної діяльності;

- мегаекономічному, де відбувається інтегрування на рівні регіонів світу або між такими регіонами із створенням наднаціональних інноваційних систем та систем управління ними [3; 5; 7].

Серед основних цілей створення інноваційного союзу можна виділити: [5] збільшення ефективності інноваційної діяльності в рамках інноваційного об'єднання, а також підвищення конкурентоспроможності та захист інтересів суб'єктів інноваційної діяльності; країни, що інтегруються, мають впроваджувати таку національну інноваційну політику, яка відповідає спільній інноваційній політиці, розробленій на наднаціональному рівні в ході інтеграції.

Практичний механізм вищезазначених теоретичних засад об'єднання країн у інноваційний союз знаходить своє втілення в сучасній політиці економічного розвитку Європейського Союзу (ЄС), в якому розвиток процесів міжнародної інтеграції, стимулювання інноваційного розвитку усе більше переходить на наднаціональний рівень. На сьогодні в ЄС, спираючись на підтримку державних інститутів, фінансових і виробничих структур, формується пан'європейська інноваційна система, що складається з національних інноваційних систем країн-членів, створює нову культуру бізнесу, посилює коопераційні зв'язки між підприємницькими асоціаціями та громадськими структурами.

У 2000 р. була прийнята Лісабонська стратегія, яка ознаменувала перехід до нового етапу інноваційної політики. Стратегія встановила за мету до 2010 р. створити у ЄС конкурентоспроможну і динамічну, засновану на науці, економіку, яка буде спроможна до сталого розвитку, збільшення і покращення робочих місць, підвищення соціальної єдності. Створення економіки нового типу було орієнтовано на використання нових знань та їх втілення в інноваціях, що, за задумом, і має забезпечувати зростання, зайнятість і вирішення екологічних проблем. Увага до науки та інновацій як головної рушійної сили Лісабонської стратегії змусила встановити нові пріоритети у сфері науково-технічного розвитку,

зміцнення єдиного внутрішнього ринку ЄС, реформування ринку праці, модернізації інфраструктури, забезпечення прогресу людського капіталу, стимулювання конкуренції (заснованої на рівних можливостях) та ін. [2].

Уже у 2006 р. країнам ЄС-25 вдалося значно поліпшити виконання Лісабонської стратегії. При цьому важливу роль відігравала Сьома рамкова програма ЄС із наукових досліджень і технологічного розвитку на 2007–2013 рр. Крім того, Європейською комісією у 2007 р. було опубліковано Зелену книгу "Європейська область досліджень: нові перспективи" [10] у якій затверджено шість пріоритетних напрямів розвитку Європейського дослідницького простору:

- спільне використання знань (відкритий доступ для дослідників до результатів інших наукових досліджень), насамперед прикладних досліджень комерційного спрямування;

- розвиток державної інфраструктури наукових досліджень світового рівня (поліпшення законодавчих умов для збільшення обсягів інвестицій);

- зміцнення державних дослідницьких інституцій (збільшення фінансування, автономії, поліпшення законодавчо-нормативних норм співпраці із приватним сектором);

- оптимізація європейських програм дослідження та пріоритетів (спрощеність нормативних правил і процедур систем фінансування досліджень ЄС, гармонізація національних програм фінансування тощо);

- відкритість світу: міжнародна співпраця (формування єдиних пріоритетів досліджень для всіх країн ЄС і поліпшення умов співпраці для дослідників із країн, не членів ЄС).

- становлення єдиного європейського ринку праці для дослідників із різних країн (покращення умов для збільшення мобільності дослідницького потенціалу).

Розглядаючи останні ініціативи, що лягли в основу порядку денного Європейського дослідницького простору до 2020 р., варто звернути увагу на заходи зі скасування бар'єрів для руху наукових кадрів і кар'єрного зростання, розвиток унікальних пан'європейських дослідницьких установ й інфраструктур, трансферт технологій, заохочення до міжнародної співпраці в науково-технічній сфері [8]. У 2000 р. було ухвалено рішення про формування так званої "п'ятої свободи" (однієї зі складових загальноєвропейського ринку) – Європейського наукового простору, у якому дослідники, знання та технології могли б безперешкодно переміщуватися. Йдеться про інституційні новації, наприклад, про створення Європейської дослідницької ради та Європейського технологічного інституту, на базі яких планується сформувати європейське наукове й інноваційне співтовариство світового рівня. Крім того, були прийняті заходи зі збільшення скоординованості науково-дослідних ініціатив і програм усередині ЄС. Із цією метою були запуснені в дію Європейські технологічні платформи, на базі яких промисловці й інші учасники формують свої довготермінові наукові пріоритети та стратегічне бачення науково-дослідних завдань, що вирішуються в інтересах бізнесу. Спільні технологічні ініціативи, що створюються в деяких ключових, стратегічно важливих сферах, об'єднують приватний і державний сектори для реалізації стратегічних планів на практиці. Роботу над координацією науково-дослідного порядку денного також проводять на рівнях країн ЄС і регіонів Європи в межах схеми "ERA-Net" [9].

Виклики сучасності, наслідки світової фінансової кризи та недоліки інноваційної політики ЄС були враховані в розробці нової стратегії розвитку ЄС "Європа 2020: стратегія розумного, стійкого й всеосяжного зростання", схваленої в червні 2010 року в Брюсселі, яка

передбачає досягнення високих темпів інтелектуального, стійкого та всебічного зростання економіки, що повинно забезпечити Європі провідне становище в конкурентній боротьбі на міжнародному ринку [11;12].

Нова стратегія розвитку ЄС базується на таких пріоритетах: [6].

- інтелектуальне (smart) зростання (розвиток економіки, що базується на знаннях та інноваціях);

- стале (sustainable) зростання (просування вперед до більш ресурсоефективної, екологічно чистої та конкурентоспроможнішої економіки);

- соціально інтегроване (inclusive) зростання (сприяння високого рівня зайнятості в економіці, що забезпечує соціальну і територіальну згуртованість).

Пріоритетною ініціативою "Європи 2020" передбачається створення "Інноваційного Союзу" – переорієнтації науково-технологічної та інноваційної політики на вирішення основних проблем людства, таких як зміна клімату, енерго- та ресурсоефективність, охорона здоров'я та демографічні зміни.

Встановлені основні цілі функціонування "Інноваційного Союзу":

1. Завершення створення Європейського наукового простору, розробка програм стратегічних досліджень, які фокусувалися б на проблемах енергетичної безпеки, транспорту, кліматичних змін, ефективному використанні ресурсів, охороні здоров'я та старіння населення, екологічно нешкідливих методах виробництва та управління земельними ресурсами.

2. Покращення рамкових умов для інноваційного бізнесу (створення єдиного патенту ЄС, модернізація основ для авторських прав та товарних знаків, покращення доступу до охорони інтелектуальної власності і прискорення впровадження стандартів сумісності, розширення доступу до капіталу та ефективне використання політики стимулювання попиту).

3. Запровадження "Європейських партнерств в інноваційній сфері" між ЄС та національними рівнями з метою прискорення розвитку та розміщення технологій, які необхідні для вирішення нагальних проблем. Це передбачає: – розвиток "біоекономіки до 2020 року", ключових технологій, які здатні сформувати промислове майбутнє Європи, технологій, що дозволять людям похилого віку жити незалежно і бути активною частиною суспільства; – зміцнення та подальша розробка інструментів ЄС для сприяння інноваціям (структурні фонди, фонд розвитку сільської місцевості, рамкові програми для науково-дослідної діяльності, Програма розвитку інновацій (CIP), Стратегічний план енергетичних технологій (План SET) тощо; – розвиток партнерських відносин в галузі обміну знань і зміцнення зв'язків між освітою, господарською діяльністю, дослідженнями та інноваціями, надання підтримки малим інноваційним фірмам.

4. Реформування систем національної науково-дослідної та інноваційної діяльності, зміцнення співпраці між університетами, зв'язків між науковою та господарською діяльністю, реалізація спільних програм та посилення транскордонного співробітництва, забезпечення розповсюдженню технологій по всій території ЄС.

5. Забезпечення достатньої кількості фахівців з природничих, математичних та технічних наук, зосередити шкільні програми на розвитку творчого потенціалу, інноваційних технологіях та підприємництві.

6. Оцінка пріоритетності витрат коштів на знання, використання податкових пільг та інших фінансових інструментів для заохочення припливу інвестицій в науково-технологічну сферу.

Задачами "Інноваційного Союзу" є: [13;14;15;16]

1. Створення робочих місць для всіх, особливо для молоді, підвищення рівня зайнятості населення у віці 20-64 років від сучасних 69% до не менш 75%.

2. Вихід з економічної кризи, досягнення рівня інвестицій в НДДКР до 3% ВВП.

3. Підвищення конкурентоспроможності європейських компаній на світовому ринку.

4. Знаходження відповіді на виклики, пов'язані з старінням населення.

5. Боротьба з глобальним потеплінням, зниження викидів парникових газів до 20% у порівнянні з рівнем 1990 р., збільшення частки відновлюваної енергії в енергоспоживанні до 20%, збільшення енергоефективності до 20%.

6. Розвиток "зеленого" транспорту.

Для оцінки показників інноваційного розвитку країн – членів Інноваційного союзу ЄС використовуються наступні інструменти: [2]

1) тренди інновацій у Європі (the TrendChart on Innovation in Europe) – поширення успішних прикладів інноваційної політики;

2) Європейське інноваційне табло (the European Innovation Scoreboard) – щорічні дані про стан науки, техніки, інноваційну активність компаній та інноваційне середовище;

3) спеціальні дослідження конкретних аспектів інноваційної політики, включаючи ставлення компаній до нововведень – Іннобарометр (the Innobarometer);

4) діяльність електронної служби інформації ЄС з НДДКР та інноваційної політики CORDIS, у рамках якої надаються також відомості про можливості використання результатів робіт із проектів ЄС (Technology Marketplace). Усі ці інформаційні заходи виходять за рамки програм НДДКР, що фінансуються з фондів ЄС, і охоплюють всю інноваційну діяльність країн Західної і Центральної Європи.

Інноваційна діяльність в країнах ЄС охоплює всі фази інноваційного циклу, при тому, що інструменти, які застосовуються для цього, істотно відрізняються в окремих його ланках. Так, у галузі фундаментальних досліджень широко застосовуються прямі дії (безпосереднє фінансування науково-дослідних центрів або програм ЄС). У сфері впровадження досягнень НТП використовують непрямі форми впливу (підтримка діяльності венчурного підприємництва, сприяння реалізації міжфірмової програми Еврика). Завдяки істотним перетворенням організації інноваційної діяльності, в ЄС сформувався особливий тип взаємодії ТНК, малого і середнього бізнесу та державних й інтеграційних інститутів. ТНК виконують роль ініціатора та головного учасника найважливіших науково-технічних програм ЄС, таких як Еврика, Брайт, Рейс. Малі та середні фірми використовують підтримку з боку національних держав і структур ЄС, а також спираються на процеси інтернаціоналізації венчурного капіталу. З іншого боку, найважливішою рисою європейської науково-технічної співпраці є його прикладна спрямованість, реалізована в різних формах. Нові технологічні й технічні рішення, реалізовані в наукомісткій ринковій продукції, дедалі частіше створюються не на національному, а на європейському, а іноді й глобальному міжнародному рівні. Малі і середні інноваційні підприємства загалом, розглядаються на рівні ЄС і в країнах – членах співтовариства як одна із форм проміжної інфраструктури між державним науково-дослідним сектором і великими промисловими фірмами, їх підтримка є одним із напрямів державної інноваційної політики в усіх країнах ЄС. Політика в державному секторі передбачає підтримку як фундаментальних досліджень, так і прикладних із потенційним комерційним застосуванням. Сюди входять законодавство, податкова політика, розмір і характер розподілу бюджетних коштів, у тому числі на проведення робіт із пріоритетних напрямів, формування і підтримка інфраструктури, кадрове забезпечення. Пи-

тома вага і роль тих чи інших інструментів в окремих країнах відрізняються. Найбільш яскраво характеризує науково-технічну політику тієї чи іншої країни державне фінансування науково-технічної діяльності, його порядок й обсяги. Основний науково-технічний потенціал у країнах ЄС є національним надбанням, хоча обсяги (у фінансовому вимірі) робіт, оплачуваних державою, не перевищують 50 %. [1].

В таких умовах в ЄС відбулась еволюція концепції інновацій – від лінійної моделі, вихідним положенням якої є науково-дослідна або дослідно-конструкторська розробка, до системної моделі, згідно з якою інновація складається зі складних взаємодій між індивідами, організаціями та їхнім операційним середовищем. Головним наслідком еволюції концепції інновацій у ЄС став перехід від предметного розуміння інновацій до розуміння інновацій як системного процесу, що охоплює не тільки діяльність розробників нових продуктів і технологій, промислових підприємств, які їх упроваджують у виробництво, але і діяльність суб'єктів інноваційної інфраструктури.

Складність змісту інноваційної політики та високі вимоги до її якості зумовили необхідність створення і постійного удосконалення адміністративного механізму її реалізації. Розробку інноваційної політики ЄС та координацію її реалізації у відповідності до своїх прерогатив виконують: Європейська рада, Європейський парламент, Єврокомісія (у тому числі окремі Генеральні Директорати), Європейський інвестиційний банк, Комітет регіонів, Економічний і соціальний комітет. У процес розробки і реалізації окремих заходів інноваційної політики залучено додаткові інституції ЄС та спеціальні установи, наприклад: Європейське статистичне агентство (Eurostat); Європейське патентне відомство (EPO); Комітет з наукових і технологічних досліджень (CREST); Європейський інститут інновацій і технологій (EIT); Об'єднаний дослідницький центр (JRC); Європейська науково-технологічна асамблея (ESTA); Консультаційний комітет промислових досліджень і розробок (IRDAC) та ін. [2].

Одним із ключових механізмів реалізації програми "Європа – 2020" є рамкові програми, до сфери яких входять фундаментальні дослідження й доконкурентні технологічні розробки (pre-competitive research). Тобто, сфера дії рамкових програм лежить між фундаментальною наукою й комерційними розробками, що являють собою сполучну ланку в ланцюгу НДДКР. Рамкова програма "Горизонт 2020" зосередить фінансування на різних, взаємодоповнюючих пріоритетах ЄС. Ці пріоритети відповідають пріоритетам, визначеним у програмі "Європа 2020" та Інноваційним Союзом. "Горизонт 2020" – нова програма ЄС з досліджень та інновацій. Вона триватиме з 2014 до 2020 року. Горизонт 2020 є фінансовим інструментом реалізації ініціативи Інноваційного союзу, "Європа 2020" з метою зміцнення конкурентоспроможності Європи у глобальному вимірі, її економічне зростання та створення нових робочих місць. "Горизонт 2020" об'єднує всі існуючі програми ЄС з фінансування досліджень та інновацій "Рамкову програму з досліджень та інноваційного розвитку" (РП), "Рамкову програму конкурентоспроможності та інновацій" (CIP) та Європейський інститут інновацій та технологій (EIT).

Крім того, програма ЄС має нові риси, у порівнянні з попередніми, зокрема:

- спрощення структури програми, розробці одного набору правил, скорочення бюрократичної тяганини завдяки простій схемі відшкодування витрат, запровадження єдиного підходу для учасників тощо із загальною метою зменшити середній термін на видачу гранту до 100 днів;

- взаємодія досліджень та інновацій завдяки забезпеченню фінансування від ідеї до виходу на ринок;

- збільшення підтримки інновацій та діяльності, наближеної до ринку, що веде до прямого економічного стимулювання;

- зосередження на розвитку бізнес можливостей, що пов'язані з суспільними викликами;

- надання більших можливостей новим учасникам та молодим перспективним науковцям для просування своїх ідей та одержання фінансування [4].

Таким чином, метою створення "Інноваційного Союзу" є перетворення ЄС на лідера з наукових досліджень, зміни структури взаємодії державного та приватного секторів за допомогою створення інноваційних партнерств, створення внутрішнього ринку для патентів, венчурного капіталу, інновацій, розвиток стандартів для швидкого впровадження ідей на ринок.

Список використаних джерел

1. Андрощук Г.О. Інноваційна політика Європейського Союзу / Г.О. Андрощук, Р.Є. Еннан // Наука та інновації. – 2009. – № 5. – С. 85–97.
2. Білозубенко В.С. Зміст і механізм реалізації інноваційної політики Європейського Союзу / В.С. Білозубенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4. – Т. 4, с. 162–166.
3. Макогон Ю. Стратегія інноваційного розвитку України в контексті інтеграції в Європейський Союз / Ю. Макогон, Е. Медведкіна // Журнал європейської економіки. – 2008. – Т. 7 (№1). – С. 45–59.
4. Національний інформаційний центр зі співробітництва з ЄС у сфері науки і технологій. Горизонт 2020. Пріоритети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fp7-ncp.kiev.ua/assets/Horizont_2020/HORIZON2020priorities.pdf

5. Самосьонюк Л.М. Теоретичне підґрунтя інноваційної інтеграції / Л.М. Самосьонюк // Економічний часопис – XXI. – 2012. – №11-12 (1). – С.10-11.

6. Сіденко В.Р. Інноваційна модель розвитку ЄС – від Лісабонської стратегії до "Європи – 2020" / В.Р. Сіденко // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. – №1. – С.114-116.

7. Шапошникова С.В. Управление различными типами инновационных систем / С.В. Шапошникова // ИнВестРегион. – 2008. – №4. – С. 27-31.

8. "2020 Vision for the European Research Area" [http://ec.europa.eu/research/era/pdf/2020-vision-for-era_en.pdf] "2020 Vision for the European Research Area".

9. A more research-intensive and integrated European Research Area. Science, technology and competitiveness key figures report, 2008–2009 [Електронний ресурс] // European Communities. – 2008. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/research/era/pdf/key-figuresreport2008-2009_en.pdf.

10. The European research area: new perspectives. Green paper 04.04.2007. – European commission. – Directorate-General for Research. – Luxembourg, 2007.

11. European Council 17 June 2010. Conclusions. – Brussels, 17 June 2010, EUCO 13/10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/europe2020/documents/>.

12. European Council 25/26 March 2010. Conclusions. – Brussels, 26 March 2010, EUCO 7/10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/europe2020/documents/>.

13. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. COM(2010) 2020 final, 3.3.2010.

14. Europe 2020 Flagship Initiative. Innovation Union. COM(2010) 546 final, 6.10.2010.

15. Innovation Union, A pocket guide on a Europe 2020 initiative, European Commission, 2013.

16. Innovation Union Scoreboard. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/innovation-scoreboard/index_en.htm.

Надійшла до редколегії 11.12.15

Н.Рылач, канд. экон. наук, науч. сотр.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ЕВРОПЕЙСКИЙ ИННОВАЦИОННЫЙ СОЮЗ В ГЛОБАЛЬНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ

В статье проведено исследование вопроса интеграции стран в рамках инновационного союза на примере политики ЕС в сфере инноваций. Проанализирован механизм реализации Европейского инновационного союза в условиях глобализации инновационной деятельности.

Ключевые слова: Европейский инновационный союз, инновационная деятельность, глобальная инновационная система.

N. Rylach, PhD, researcher

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EUROPEAN INNOVATION UNION IN A GLOBAL INNOVATION PROCESSES

In the article the question of integration within the Innovation Union as an example of the present stage of EU policy in the field of innovation. Analyzed the mechanism of implementation of European Innovation Union in the context of globalization of innovation.

Keywords: European Union innovation, innovation, global innovation system.

УДК 339.972

Ю. Корнєєва, канд. экон. наук, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка імені Тараса Шевченка, Київ

ОСОБЛИВОСТИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ В ЄС

Модернізація механізмів управління підприємствами державного сектора пов'язана з певними соціально-економічними змінами у країнах, що виникають внаслідок зрушень як у внутрішньому так і у зовнішньому середовищі, в якому діють компанії. Система управління має адекватно та вчасно реагувати на зовнішні виклики та шоки для пристосування до нових умов роботи з метою забезпечення ефективної роботи підприємства. Державний сектор завжди був важливим елементом економічної системи у багатьох країнах, у тому числі розвинутих ринкових економіках. Існують різні погляди на роль держави в економіці, які різняться залежно від країни та особливостей роботи різних політичних систем. Проте досвід проведених реформ державного сектора засвідчує необхідність чіткого відокремлення функцій держави з метою уникнення конфліктів інтересів. А саме – регулюючої ролі держави, перш за все, ролі регулятора, що задає економічні "правила гри"; та ролі держави як власника підприємства, що володіє і розпоряджається державним капіталом і бере участь нарівні з приватним капіталом в господарському обороті, особливо в конкурентних галузях. Економічний зміст державної власності в умовах ринкової економіки має двостій характер, цей аспект визначає всю систему суперечностей, пов'язану з використанням державної власності. З одного боку, держава повинна сприяти ефективному функціонуванню приватного сектора, оскільки він є основоположним для економіки в цілому, а з іншого – держава зобов'язана забезпечити конкурентоспроможність підприємств державного сектору економіки як рівноправних суб'єктів ринку.

Ключові слова: держава підприємство, механізм управління державними підприємствами, національний, міждержавний, наднаціональний рівні управління державними компаніями.

Механізм управління державними підприємствами можна розглядати на трьох рівнях, а саме – національному, міжнародному (міждержавному) та наднаціональному (виникає під час інтеграційних процесів). До Другої Світової війни багатостороннє наднаціональне регулю-

вання міжнародних економічних відносин не було поширене через відсутність відповідної інфраструктури, регулюючих інститутів, відповідно мова не йшла і про наднаціональні механізми регулювання діяльності підприємств державного сектора. На сьогоднішній день

© Корнєєва Ю., 2015

структурою наднаціонального типу є Європейський Союз, який в особі своїх головних органів – Європейської ради, Європейського парламенту, Ради Європейського Союзу та Європейської Комісії уповноважений створювати правила-регламенти і директиви, обов'язкові для країн-членів, які детально прописують правила та норми роботи компаній, що знаходяться у повній або частковій державній власності.

В результаті глобалізації ринків у більшості галузей, змін технології і лібералізації багатьох інфраструктурних секторів часто виникає необхідність в реорганізації чи реструктуризації державного сектора. У більшості країн під впливом глобалізації відбувається зміна соціально-економічних орієнтирів, а загальнонаціональні завдання відходять на другий план. Глобалізація призвела до того, що жодна держава не в змозі існувати без активної взаємодії з міжнародною системою. Поглиблення взаємозалежності держав обмежує їх свободу вибору в області як зовнішньої, так і внутрішньої політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволяє стверджувати, що у науковій літературі велика увага приділяється вивченню механізму управління підприємствами державної форми власності, можна виділити дослідження К. Косара, Д. Гутмана, Г. Сайдмана, Р. Гілмора, Г. Ван Дорна, Т. Стантона, А. Городецького та ін.. Також варто зауважити, що значну увагу приділено аналізу механізму регулювання економічних процесів на наднаціональному рівні, варто виділити таких фахівців як З. Луцишин, В. Зуєв, А. Тенетко тощо. Проте у науковій літературі не достатньо уваги приділено саме наднаціональному механізмі регулювання державних підприємств.

Управління підприємствами державної форми власності в умовах ринкової економіки на національному рівні включає систему державних заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, що здійснюються з метою стабілізації та розвитку економіки країни назгал, адаптації існуючої соціально-економічної системи до мінливих умов впливу зовнішнього середовища, наприклад зміни кон'юнктури на світових ринках. Водночас в розвинутих ринкових країнах застосування методів державного регулювання поєднується з механізмами ринкового саморегулювання. Активна роль держави обумовлена виникненням зовнішніх чинників, які є законодавчими наслідками функціонування ринку. Вільний ринок нездатний виступати єдиним ефективним інструментом регулювання суспільного виробництва, його пропорцій і темпів зростання, обумовлюючи тим самим необхідність державного регулювання економіки. Логічне з'єднання ринкового та державного регулювання в сучасному світі є основою стабільного соціально – економічного розвитку.

На національному рівні механізм управління державними підприємствами передбачає виконання державою певного набору функцій, серед яких можна виділити стратегічне планування діяльності компанії, що передбачає визначення основних цілей, напрямків та пріоритетів в розвитку підприємств державної форми власності. Виконання нормативної функції передбачає встановлення з допомогою законодавчих актів і нормативів певних правил діяльності господарюючих суб'єктів державної форми власності, тобто створення певного правового клімату. Соціальна функція передбачає регулювання соціально-економічних відносин, передбачає створення системи соціального захисту населення і дає можливість вирішення екологічних проблем суспільства, створення суспільних благ і товарів за допомогою державних підприємств. Контролююча функція перед-

бачає державний нагляд і контроль над законністю, виконанням екологічних стандартів тощо.

Методи управління державними підприємствами на національному рівні істотно відрізняються для об'єктів державної власності, що належать у повному обсязі державі як власнику на правах володіння і розпорядження; та для об'єктів загальної (змішаної) власності, що належать державі частково. Останнім часом простежується дуже негативна тенденція в управлінні державними підприємствами в Україні, коли держава, навіть маючи на руках контрольний пакет акцій, у багатьох випадках виявляється в ролі номінального (пасивного) власника, дозволяючи іншим акціонерам (виключно в їх власних інтересах) здійснювати повний контроль за діяльністю державних підприємств. Для того щоб держава отримувала реальні дивіденди на свої акції, а також мала гарантії щодо зниження ризику розпродажу майна акціонерних товариств з часткою участі держави необхідно внести зміни до чинного законодавства, а також прийняти внутрішньо-корпоративні нормативні акти, що регулюють порядок розпорядження майном. З метою формування ефективного інституту представників держави в акціонерних товариствах їх призначення слід здійснювати на засадах широкого конкурсного відбору. Механізми управління державною власністю в вітчизняних корпоративних структурах на даний час не досить ефективно застосовуються насамперед у силу недосконалості нормативно-правової бази [11]. Органи державної влади мають впроваджувати дієві програми розвитку підприємств державної форми власності, які б передбачали вдосконалення управління процесами відтворення і використання державної власності. Застосовувані методи організаційного впливу мають враховувати позитивний зарубіжний досвід, можливості його використання в українській практиці. Управління підприємствами державної форми власності відноситься до числа стратегічних векторів загальної системи державного управління економікою та соціально-економічного розвитку країни. Незважаючи на проголошений курс щодо запровадження світових стандартів в управлінні державним сектором, що використовуються розвинутими країнами, Україна як і раніше стикається з серйозними проблемами при реалізації ключових стандартів корпоративного управління, а також у напрямку поліпшення корпоративного управління підприємствами державного сектору. Тож, використання передового досвіду країн Європейського Союзу допоможе покращити систему управління державними підприємствами в Україні, що матиме позитивний ефект на економічне зростання у країні та сприятиме стійкості державних фінансів.

Протягом багатьох років в Україні державна політика була спрямована на те, щоб зберегти у стратегічно важливих підприємствах більшу частку державної власності. Водночас, в деяких випадках розпродавалися акції тих державних компаній, де необхідними були значні фінансові впливання для забезпечення ефективної роботи підприємства, держава таким чином розподіляла відповідальність за становище в тому чи іншому секторі економіки з приватним сектором. Водночас, державні підприємства все ще складають вагомий частину української економіки. Найбільші фірми, акції яких котируються на біржах, знаходяться в частковій державній власності, державні підприємства присутні в ключових галузях економіки, включаючи нафтогазову, електроенергетику та зв'язок. Реформа пріоритетних секторів, а саме – агропромислового, житлово-комунального, машинобудівного комплексів, переробної промисловості, і, найважливіше, енергетичної сфери, є критично важливою з точки зору економічного зростання в

Україні в довгостроковій перспективі, проте вимагає значних фінансових затрат.

Управління фінансами державних підприємств на національному рівні відбувається на трьох рівнях: стратегічне, тактичне та оперативне управління. Стратегічне управління визначає довгострокову перспективу розвитку підприємства, задає програму діяльності кожної ланки управління. Тактичне управління – це короткочасне управління, яке передбачає конкретні дії щодо реалізації намічених цілей. Тактичне управління включає коригування деяких показників стратегічного плану. Оперативне управління спрямоване на вирішення поточних завдань, а також нових проблем виникають у процесі управління. Це вид управління, що вирішує конкретні завдання. Головною метою управління фінансами державних підприємств на національному рівні можна визначити забезпечення цілісності, належного застосування, розвитку та покращення якісних параметрів, ефективного функціонування та раціонального використання всієї сукупності підприємств державної форми власності в загальнонаціональних інтересах держави, суспільства, народу країни. Ефективна система управління фінансами державних підприємств дозволить використовувати державну власність в комерційних цілях, в інтересах поповнення бюджету держави, регіонів і розширення фінансових можливостей державних організацій, установ, що не володіють доступними грошовими ресурсами.

Управління фінансами державних підприємств на міждержавному рівні передбачає створення однакових можливостей у розвитку взаємної торгівлі і фінансових розрахунків для країн-учасниць зовнішньоекономічної діяльності. Світовим орієнтиром корпоративного управління компаніями з часткою держави в капіталі є принципи корпоративного управління прийняті в 2004 році Організацією економічного співробітництва і розвитку. Наднаціональний та міждержавний рівень управління державними підприємствами надзвичайно тісно переплетені між собою, в деяких випадках досить складно знайти відмінність та з точністю визначити до якого саме рівня відносяться ті чи інші елементи управління фінансами державних компаній.

Як зазначає В.Н.Зуєв, наднаціональність виникає тоді, коли регулюючі інститути діють в інтересах об'єднання в цілому, а не його окремих країн (приклад Комісія ЄС). Раніше в міжнародних економічних відносинах серед країн Європи переважно застосовувалися міждержавні форми регулювання, але тепер вони все менш відповідають сучасному рівню розвитку продуктивних сил у країнах Європейського Союзу. Наднаціональні форми міжнародного регулювання є найбільш глибокою, найбільш розвинутою стадією в еволюції системи міжнародного економічного регулювання.

Наднаціональний механізм – це система правил і процедур, порядок функціонування суб'єкта господарювання, схвалений державами, що за їх згодою виходить з-під національного контролю в тій мірі, яка заздалегідь визначається міжнародними угодами. Наднаціональний механізм в ЄС став спиратися на систему з іншим рівнем взаємопов'язаності економік і тому вийшов на якісно інший рівень, став розвиватися за іншими законами, наближеним до законів розвитку внутрішньої економіки країн-членів [5]. Наднаціональні структури необхідні в процесі інтеграції, вони не тільки регулюють інтеграційні процеси, але при цьому виконують і законодавчі функції. Для цього державній владі доводиться віддавати частину своїх повноважень наднаціональним структурам, а господарюючим суб'єктам враховувати у своїй діяльності в першу чергу інтереси інтеграційного об'єднання.

Наднаціональний механізм являє собою засіб досягнення інтеграційного ефекту, а наднаціональні структури є результатом інтеграційного розвитку. Формування наднаціональних структур і механізмів вважається високою стадією в розвитку міжнародного економічного господарства. Головна відмінність європейського об'єднання від інших міжнародних організацій полягає у створенні наднаціонального механізму [7].

Отже, У рамках ЄС можна говорити про *складну комбінацію національного, міждержавного та наднаціонального механізму регулювання діяльності підприємств державного сектору*. Тим не менш, в рамках ЄС було б правомірно констатувати появу наднаціонального механізму саме як явища та феномена міжнародного регулювання, оскільки його елементи базуються на всіх рівнях (прийняття рішень, інститутів, економічному і політичному) міждержавної системи взаємовідносин країн у рамках цього інтеграційного об'єднання. Натомість в інших міжнародних організаціях можна спостерігати появу наднаціональних компонентів регулювання лише на окремих напрямках та в окремих частинах загальної системи [9].

Нагляд у ЄС за діяльністю держпідприємств простежується в рамках "European Semester" – документ ЄС, що являє собою річний цикл координації економічної політики і нагляду, що включає макроекономічну, бюджетну та структурну політику, пов'язану з координацією в рамках досягнення горизонту Європа-2020. Увага зосереджена на перших шести місяцях кожного року, звідси і назва "Європейський семестр". Зазначимо, що Організація економічного співробітництва та розвитку розробила цілеспрямований підхід до управління підприємствами з державною формою власності, надаючи керівні принципи щодо підвищення ефективності управління такими компаніями та інструментів для забезпечення конкурентного нейтралітету, тобто умов, за яких жоден з суб'єктів економічної діяльності не отримує невідрозрізнених конкурентних переваг [15, с. 17]. Цей документ може бути гарною відправною точкою для України у питанні розробки подальших кроків, спрямованих на підвищення ефективності діяльності підприємств державного сектору.

Фінансову ефективність державного підприємства можна визначити як можливість відповідати за своїми довгостроковими зобов'язаннями. Фінансовий механізм управління є складовою частиною корпоративного управління підприємств з державною формою власності, проте для нього характерний певний "політичний" відтінок. У зв'язку з допущенням більш низьких показників фінансової стійкості і рентабельності порівняно з середньогалузевими [3].

Європейська комісія перевіряє наміри та процедури компенсації комунальних послуг та інших пільг, які можуть отримувати державні підприємства, для того, щоб переконатися, що компенсація не створює значного впливу на конкуренцію на внутрішньому ринку ЄС. У зв'язку з цим, держави-члени зобов'язані повідомити Європейську комісію щодо будь-яких державних заходів, які можуть представляти державну допомогу підприємствам державного сектору.

Державна допомога, як це передбачено у статті 107 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU), включає будь-які ресурси, надані державою, що спотворюють або загрожують порушити конкуренцію на внутрішньому ринку ЄС. У разі застосування державної допомоги, стаття 108 TFEU передбачає використання широкого спектру дій та рішень влади в Європейській комісії: застосовувати механізми контролю, проводити

процедури оцінки і вирішити, чи така допомога не спричиняє порушення внутрішньої конкуренції на ринку [16].

З метою забезпечення додаткових роз'яснень та правової визначеності, Європейська комісія ініціювала два пакети документів щодо надання державної допомоги компаніям державного сектору. Перший пакет 2005 року включає акт Рішення Комісії 2005/842/ ЄС щодо застосування статті 86(2) Договору ЄС щодо державної допомоги у вигляді компенсації комунальних послуг державним підприємствам. Можна з впевненістю сказати, що в ЄС є жорстка система фінансового контролю та моніторингу за діяльністю державних підприємств, яка не дозволяє спотворювати ринкової конкуренції, аби компанії з державною формою власності не отримували значних преференцій у порівнянні з приватними компаніями.

У контексті економічної та фінансової, політичної (зокрема, питання виходу Греції та Великобританії з Єврозони) та соціальної кризи (зокрема, потік мігрантів з країн Африки), з якими перманентно стикалися країни ЄС, деякі державні підприємства виявилися збитковими та накопили значні суми заборгованості. Для того, щоб вирішити проблеми компаній державного сектору, деякі держави-члени ЄС проводять відповідні заходи, наприклад, фінансування (наприклад, вливань капіталу, списання боргів), реструктуризація та/або приватизація державних компаній. Проте існує обмеження на надання державної підтримки таким компаніям до того часу, як відповідні заходи не будуть узгоджені та схвалені спеціальною Комісією ЄС. Доцільність застосування заходів державної допомоги повинна бути оцінена на основі Договору про функціонування Європейського Союзу ("TFEU"). Ліквідація збиткових і непотрібних комерційних підрозділів державних підприємств, зайвих бюрократичних процедур є величезною проблемою в країнах ЄС.

Існують чіткі правила та норми на рівні ЄС, що, в основному, стосуються конкуренції на внутрішньому ринку, вимог до прозорості процедур державних закупівель тощо. Діяльність підприємств державного сектору в ЄС підпорядкована другому пакету директив та Services Directive 2006/123/EC [17], нормативна база спрямована на забезпечення вимог і зобов'язань для держав-членів ЄС для того, щоб їх політика та фінансові операції, що пов'язані з державним сектором, не спотворювали ринкову конкуренцію, за виключенням діяльності державних підприємств, спрямованої на забезпечення дотримання загальних суспільних соціальних інтересів. До того ж, державним органам наполегливо рекомендується переглядати свої витрати, гарантувати прозорість і використовувати більш ефективний розподіл ресурсів.

Обов'язковою умовою функціонування підприємств державного сектору в ЄС є створення комітетів з аудиту у всіх великих державних підприємствах. Це звичайна практика в Європейському Союзі та інших країнах, яку необхідно запровадити і в Україні. Комітети з аудиту здійснюють кілька важливих функцій, зокрема: проводять оцінку ефективності внутрішнього аудиту, внутрішнього контролю та управління ризиками, аудит річної фінансової звітності.

У все більшій кількості країн ОЕСР проводяться важливі реформи, що покликані підвищити професіоналізм і розширити повноваження рад директорів державних підприємств. При цьому, вони прагнуть обмежити повсякденне політичне втручання у вирішення конкретних питань і підвищити незалежність і компетентність рад директорів державних підприємств за допомогою покращення процесу висунування кандидатів на основі наявних у них навичок і більш систематичних процедур атестації. Ключовим елементом також є посилення від-

повідальності рад директорів державних підприємств за моніторинг управління та контроль над стратегією компанії. Поступово змінюється і практика винагороди, більш адекватно відображаючи обов'язки і обсяг роботи, що виконується членами рад. Існуюча в Україні система оплати праці та фінансових стимулів не відповідає рівню відповідальності, який топ-менеджери підприємств державного сектору беруть на себе. Необхідно встановити чіткі показники для оцінювання діяльності державних підприємств і прив'язати до них заробітну плату робітників таких підприємств. Зазначена система бонусів сприятиме створенню позитивного іміджу державних підприємств та підвищить їх привабливість для провідних фахівців з приватних компаній.

Згідно з існуючою практикою, усі країни-члени ЄС підпорядковуються наднаціональним нормам стосовно регулювання діяльності підприємств державного сектору. Проте, як було зазначено вище, не втрачаються певні особливості національної системи управління підприємствами з державною формою власності, притаманні тій чи іншій країні. Деякі країни використовують централізовану форму управління власністю. Згідно з такою моделлю основна відповідальність лежить на спеціальному урядовому підрозділі, як, наприклад, у Фінляндії. Інші країни посилюють роль Міністерства фінансів, як наприклад у Чехії та Німеччині. В Угорщині запровадили спеціалізовані міжвідомчі комітети з метою покращення координації між компаніями державної форми власності.

Швейцарська Федеральна Рада в 2006 році ініціювала заходи для покращення ефективності фінансового менеджменту у підприємствах з державною формою власності, результатами яких стало оприлюднення "Звіту про корпоративне управління щодо аутсорсингу і управління Конфедерацією" ("A corporate governance report on Outsourcing and Management of Confederation Tasks") від 13 вересня 2006 року спрямованого, зокрема, на визначення завдань та об'єктів, які можуть бути передані на аутсорсинг від центрального уряду в секторі державних компаній. Головною метою таких заходів була мінімізація витрат державних підприємств, що своєю чергою сприятиме зростанню рівня конкурентоспроможності компанії.

Здійснення реформ в ЄС з набранням чинності в грудні 2009 року Лісабонського договору зміцнює наднаціональний механізм регулювання. Багато хто сумнівався в реалістичності таких перетворень після приєднання до ЄС 2004-07 роках 12 країн-членів, для яких наднаціональне регулювання – абсолютно новий чинник розвитку. Проте посилення регулюючої функції органів ЄС після світової фінансової кризи тільки посилює роль наднаціонального механізму в інтеграційному процесі [8, с. 4].

Ключовою особливістю механізму управління компаніями з державною формою власності в Європейському Союзі є підпорядкування наднаціональному рівню регулювання. Використання наднаціонального механізму сприяє зростанню економічної спільності країн ЄС, формується їх загальна економічна модель розвитку, що можна визначити по наявності загальних цілей, завдань, способів їх досягнення, інструментів, механізмів, принципів. Вивчення досвіду застосування наднаціонального механізму регулювання діяльності підприємств державного сектору у ЄС видається актуальним зараз, коли закладаються нові схеми взаємодії України з країнами-сусідами. Наднаціональний варіант врегулювання стає об'єктивно затребуваним, оскільки формується не під контролем якоїсь з держав, а на основі компромісу між ними, функціонує незалежно від волі якоїсь конкретної держави, а в інтересах об'єднання в цілому. Особливо після останньої кризи підвищився ступінь наднаціональності функціонування головних органів ЄС та ін-

ституційної системи в цілому. Поступове впровадження загальноприйнятих в ЄС норм управління державними підприємствами в Україні значно полегшить процес європейської інтеграції країни.

Список використаних джерел

1. Бочаров В.П. Государственная собственность в реальном секторе экономики региона : Концепция развития и механизм управления : автореф. на соиск. науч. степени докт. эк. наук : спец. 08.00.05 / Бочаров Виктор Петрович. – Воронеж, 2005. – 38 с.
 2. Булатов Е. В. Субъекты хозяйствования государственного сектора экономики в свете гармонизации законодательства Украины и стран Европейского Союза / Гармонизация законодательства Украины и международная интеграция : внешнеэкономическая деятельность : сб. науч. тр. / В. К. Мамутов та ін. – Донецк : Юго-Восток, Лтд, 2011. – 234 с.
 3. Зарубежный опыт финансового управления акционерными обществами с государственным участием / Шуляк П. Н., Смирнова А. В. // Бизнес в законе. – № 1.- 2003. – С. 169-171.
 4. Зуев В. Н. Механизм ЕС как модель для глобальных институтов [Электронный ресурс] / Зуев Владимир Николаевич // Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика. – №2 (24). – 2009. – С.126-130. – Режим доступа : <http://alleuropalux.org/?p=2594&print=pdf>
 5. Зуев В.Н. Наднациональный механизм ЕС в системе национального, международного и наднационального государственного экономического регулирования [Электронный ресурс] / В.Н.Зуев // Режим доступа : http://conf.hse.ru/data/003/668/.../20060406_zuev.d...
 6. Корнеева Ю. В. Институти міжнародного бізнесу. – К.: "Центр учбової літератури", 2015. – 248 с.
 7. Левыкина Т.С. Приоритеты международного сотрудничества в сфере энергетики в рамках формирования Евразийского экономического: диссертация на соиск. науч. степени кан. эк. наук : спец. 08.00.14 "Мировая экономика" / Левыкина Татьяна Сергеевна. – М., 2015. – 137 с. – Режим доступа : http://www.gubkin.ru/diss2/files/Dissertation_Levikina_TS.pdf
 8. Модернізація державного управління та європейська інтеграція України : наук. доп. / авт. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін. ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2013. – 120 с.
 9. Наднациональный механизм как фактор развития экономической интеграции в Европейском союзе / Зуев Владимир Николаевич // Автореферат диссертации на соиск. науч. степ. д.е.н. по специальности 08.00.14. – Мировая экономика. – М., 2011. – 47 с.
- Ю. Корнеева, канд. экон. наук, асист.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА В ЕС

Модернизация механизмов управления предприятиями государственного сектора связана с определенными социально-экономическими изменениями в странах, которые возникают в результате изменений, как во внутренней так и во внешней среде, в которой действуют компании. Система управления должна адекватно и своевременно реагировать на внешние вызовы и шоки для приспособления к новым условиям работы с целью обеспечения эффективной работы предприятия. Государственный сектор всегда был важным элементом экономической системы во многих странах, в том числе развитых рыночных экономиках. Существуют различные взгляды на роль государства в экономике, которые различаются в зависимости от страны и особенностей работы различных политических систем. Однако опыт проведенных реформ государственного сектора свидетельствует о необходимости четкого отделения функций государства с целью избежания конфликтов интересов. А именно – регулирующей роли государства, прежде всего, роли регулятора, который задает экономические "правила игры"; и роли государства как собственника предприятия, который владеет и распоряжается государственным капиталом и участвует наравне с частным капиталом в хозяйственном обороте, особенно в конкурентных отраслях. Экономическое содержание государственной собственности в условиях рыночной экономики имеет двойственный характер, этот аспект определяет всю систему противоречий, связанную с использованием государственной собственности. С одной стороны, государство должно способствовать эффективному функционированию частного сектора, поскольку он является основополагающим для экономики в целом, а с другой – государство обязано обеспечить конкурентоспособность предприятий государственного сектора экономики как равноправных субъектов рынка.

Ключевые слова: государственное предприятие, механизм управления государственными предприятиями, национальный, межгосударственный, наднациональный уровни управления государственными компаниями.

J. Kornieieva, Phd in economics, assistant professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FEATURES OF STATE-OWNED ENTERPRISE MANAGEMENT IN THE EU

Modernization of the governance arrangements of public sector is connected with certain socio-economic changes in the country arising from changes in the internal and the external environment in which companies operate. System of management has to respond to external shocks and challenges adequately and promptly to adapt to new working conditions to ensure the effective operation of the enterprise. The public sector has always been an important element of the economic system in many countries, including developed market economies. There are different views on the role of the state in the economy, which vary from country to country and characteristics of the various political systems. However, the experience of the reforms of the public sector shows the need for a clear separation of state functions to avoid conflicts of interest. Namely – the regulatory role of the state, primarily as a regulator that sets the economic "rules of the game"; and the state's role as owner of the company that owns and manages the state capital and is involved along with private capital in economic exchange, especially in competitive industries. The economic content of state property in a market economy has a dual character, this aspect determines the whole system of contradictions associated with the use of state property. On the one hand, the state should contribute to the effective functioning of the private sector because it is fundamental for the economy as a whole, and on the other – the state must ensure the competitiveness of enterprises in the public sector as equal subjects of the market.

Keywords: state-owned enterprise, mechanism of state-owned enterprise management, national, international, supranational levels of state-owned companies governance.

10. Поліщук О. В. Інституційно-правові механізми регулювання підприємств МСБ в умовах сучасної інтеграції / О. В. Поліщук // Проблеми системного підходу в економіці: зб. наук. праць. – К. : НАУ, 2006. – Вип. 17. – С. 137-140.

11. Попова Е.А. Механизмы повышения эффективности управления государственной собственностью в корпоративных структурах : автореф. на соиск. учен. степ. кан. эк. наук, спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством" / Попова Елена Андреевна. – М., 2009 – 22 с.

12. Применение норм корпоративного управления и корпоративное управление на государственных предприятиях [Электронный режим] / OECD материалы // Круглый стол по корпоративному управлению в России, 2-3 июня 2005. – Москва, 2005. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/daf/ca/35540251.pdf>.

13. Руководящие принципы ОЭСР по корпоративному управлению на государственных предприятиях [Электронный ресурс] / ОЭСР, 2004. – 67 с. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceofstate-ownedenterprises/45885495.pdf>

14. Тенетко А.А. Механизм многостороннего наднационального регулирования мировой экономики [Электронный ресурс] / Тенетко А.А. // Социум и власть. – 2009. – №3(23). – С. 60-65. – Режим доступа : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2462434

15. Competitive Neutrality: Maintaining a Level Playing Field between Public and Private Business [Электронный ресурс] // OECD. – 2012. – 94 p. Режим доступа : <http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceofstate-ownedenterprises/50302961.pdf>

16. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union; Official Journal C 83 of 30.3.2010, Article 107, 108.

17. Directive 2006/123/EC of the European Parliament and the Council on services in the internal market, Official Journal of the European Union, L376/36

18. Kilvits K. Public Governance Institutions and Delocalization of Estonian Labor Intensive Industries [Электронный режим] / Kaarel Kilvits, Alari Purju // Режим доступа: www.indiana.edu/~KilvitsPurju-paper2.doc

19. State-Owned Enterprises in the European Union: ensuring level playing field [Электронный ресурс] // Estep Report, 2013. – Режим доступа: http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/ESFproduktai/2_UM_valstybes-valdomos-imones_2013-03.pdf

20. State-Owned Enterprise Governance Reform An Inventory of Recent Change [Электронный ресурс] // OECD, 2011. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceofstate-ownedenterprises/48455108.pdf>

Надійшла до редколегії 16.11.15

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ КАПІТАЛУ ТНК

Досліджено головні методологічні аспекти аналізу структури капіталу ТНК на основі спеціальних фінансових коефіцієнтів, передусім ліквідності та фінансового левериджу. Визначено специфіку та особливості застосування окремих груп коефіцієнтів, виявлено їх головні недоліки. Розроблено удосконалену методологію аналізу рівня корпоративної короткотермінової заборгованості, який повинен проводитися з урахуванням рівня поточної ліквідності. Виведено формулу нового – модифікованого – коефіцієнта короткотермінової заборгованості. Наголошено на особливій доцільності застосування фінансових коефіцієнтів для аналізу структури капіталу ТНК, оскільки вони складають фінансову звітність за певними стандартами, прийнятими на міжнародному рівні.

Ключові слова: структура капіталу ТНК, фінансові коефіцієнти, коефіцієнти фінансового левериджу, коефіцієнти ліквідності, коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт короткотермінової заборгованості, модифікований коефіцієнт короткотермінової заборгованості.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблематика структури капіталу ТНК завжди була надзвичайно актуальною та зберігає актуальність у сучасних умовах. Із практичної точки зору пошук оптимальної структури капіталу є надзвичайно важливим, оскільки це впливає і на вартість фінансування корпорації, і на її основні фінансово-господарські показники, і на сприйняття компанії ринком, а зрештою – визначає її позиції корпорації у глобальній конкурентній боротьбі. Щодо теоретичного боку означеної проблематики, то слід сказати, що спеціальна теорія структури капіталу для ТНК так і не була розроблена, натомість для пояснення тих чи інших аспектів її формування та оптимізації застосовують загальні теорії корпоративної структури капіталу. Тому дослідження цих проблем є необхідним та своєчасним, зокрема в частині удосконалення та розвитку аспектів методологічного характеру.

Актуальною є дана проблема не лише в загальнобізнесовому сенсі, але й у суто фінансовому. Адекватна методологія аналізу структури капіталу має важливе практичне значення з погляду розвитку самих корпорацій, розробки ділових та фінансових стратегій, їх конкурентної боротьби. З погляду ж інвесторів, правильна оцінка стану заборгованості, рівня її обслуговування, можливостей і перспектив подальшого залучення позикових коштів є важливим сигналом для прийняття інвестиційних рішень та, відповідно, формування ставлення ринку до корпорації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У сучасній літературі представлена доволі значна кількість наукових праць у сфері корпоративної структури капіталу та фінансового левериджу ТНК. У теоретичному плані переважна більшість наукових публікацій у цій сфері базується на відомих теоріях структури капіталу: Міллера-Модильяні [14; 15; 16]; чистого прибутку і чистого операційного прибутку Девіда Дюрана [9]; традиційному підході Джей Фреда Уестона та Езри Соломона [19; 20]. У цілому існує 9 напрямів розвитку теорій корпоративної структури капіталу, які можна поділити на 2 групи: специфічні та загальні. Специфічні теорії вивчають винятково структуру капіталу корпорацій. Загальні ж теорії мають значно ширший об'єкт дослідження. Приміром, теорія агентських витрат Майкла Дженсена та Уільяма Меклінга [13] є загальною – вона досліджує відносини між акціонерами та менеджерами корпорацій у цілому, лише частина цієї теорії застосовується для аналізу структури капіталу корпорацій.

Домінуючою теорією в сучасних умовах вважається нобелівська теорія Міллера-Модильяні [16]. Її головна ідея полягає в тім, що на досконалих ринках структура капіталу не має вирішального значення з огляду на ринкову вартість корпорацій. Недосконалість же ринків,

зокрема система оподаткування, спричиняють до іншого тлумачення структури капіталу – боргове фінансування вважається в цілому більш прийнятним. Переважна більшість сучасних наукових публікацій у цій сфері присвячені емпіричному тестуванню існуючих теорій, приміром, роботи Віктора Гонзалеза [11], Матіаша Чрнігожа й Душана Мрамора [8] та інших. У рамках вітчизняного доробку до цієї проблематики слід відзначити роботи Рогача О. І. [4], Деркач І. О. [3], Бондаренко Л. П. [1] та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Однак, попри наявність достатньої кількості наукових публікацій у цій сфері, є деякі питання, що наразі лишаються висвітленими недостатньо. Приміром, надзвичайно мало досліджень у вітчизняній літературі присвячені емпіричному тестуванню структури капіталу ТНК, у тому числі й тих, які мають філії в Україні. Методологічного удосконалення потребують, на наш погляд, деякі фінансові коефіцієнти, що застосовуються для аналізу структури капіталу ТНК. Так, відомий коефіцієнт короткотермінової заборгованості є обмеженим у застосуванні, зокрема для порівняння різних корпорацій. Це зумовлено тим, що однаковий рівень короткотермінової заборгованості може мати різний характер та вплив на діяльність ТНК за різних рівнів ліквідності.

Формулювання цілей статті. Усуненню одного з вищезазначених недоліків і присвячена наша стаття. Її головною метою є виявлення переваг та недоліків існуючої методології аналізу стану заборгованості корпорацій, яка базується на аналізі спеціальних фінансових коефіцієнтів, та розробка на цій основі удосконаленої методології аналізу короткотермінової корпоративної заборгованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Базова інформація про структуру капіталу міститься, як відомо, у балансовому звіті – у пасивній його частині. Баланс корпорації відображає, фактично, фінансову позицію станом на певну дату, зазвичай – кінець року або, рідше, кварталу. Він відображає лише статичні джерела фінансування, які показують вже залучений капітал, який не може впливати на зміни у структурі капіталу. Методологічно баланс відповідає всім принципам бухгалтерського обліку – він містить джерела залучення коштів (пасиви) та напрями їх використання (активи). Окрім того, всі дані балансу записуються за дебетом (+) та кредитом (–) у такий спосіб, аби власне сам баланс був нульовим при рівності активів та пасивів.

Важливим методологічним аспектом складання балансу є те, що в ньому всі статті розташовані за двома принципами: терміновість та ліквідність. Спочатку відображаються короткотермінові активи (поточні активи – терміном до 1 року) та пасиви, а потім – довготермінові. Причому в рамках поточних активів та пасивів, примі-

ром, статті відображаються за зниженням ліквідності – спочатку найбільш ліквідні статті, приміром, готівка та

короткотермінові папери, потім – менш ліквідні, приміром, товарно-матеріальні запаси тощо (табл. 1).

Таблиця 1. Типовий приклад пасиву балансового звіту міжнародної корпорації

ПАСИВИ ТА АКЦІОНЕРНИЙ КАПІТАЛ
Поточні пасиви
Короткотермінова заборгованість
Кредиторська заборгованість
Нараховані зобов'язання
Сукупні поточні пасиви
Довготермінові пасиви
Відтерміновані податкові платежі
Довготермінова заборгованість
Сукупні довготермінові пасиви
Привілейовані акції
Звичайні акції
Додатковий капітал
Накопичений нерозподілений прибуток (реінвестиції)
Сукупний акціонерний капітал
Сукупні пасиви та акціонерний капітал

Примітки:

1. Складено автором.
2. "Відтерміновані податкові платежі" – нараховані, але не сплачені податкові платежі, які, зазвичай, стосуються податку на прибуток.
3. "Додатковий капітал" виникає внаслідок продажу акцій із премією щодо номіналу.
4. "Накопичений нерозподілений прибуток" виникає внаслідок реінвестування акціонерами чистого прибутку.

Для аналізу фінансово-господарського стану корпорації використовуються спеціальні фінансові коефіцієнти, яких у сучасній практиці міжнародного фінансового менеджменту виділяють 5 груп [18, с. 33]¹: короткотермінові платоспроможності, прибутковості, активності, вартості, фінансового левериджу.

Ці коефіцієнти, однак, не дають абсолютно чіткої картини, оскільки вони повинні використовуватися у відносному розумінні. Приміром, не можна стверджувати, що ТНК, у структурі капіталу якої 40 % позикового капіталу, має великий рівень заборгованості. Для остаточного висновку слід принаймні розглянути динаміку цього показника в цій компанії, порівняти його з аналогічними показниками інших компаній галузі та їхньою динамікою, а також із середньогалузевим значенням. Зрештою, і коефіцієнти самі по собі не дають остаточної відповіді на запитання щодо фінансово-господарського стану компаній, а лише допомагають ставити правильні додаткові запитання, а також потребують ретельного аналітичного трактування та аналізу.

Із зазначеного також випливає, що фінансові коефіцієнти, які використовуються для аналізу результативності фінансової системи ТНК, не мають і не можуть мати ніяких еталонних значень. Тобто, кожен показник розглядається у порівнянні (з попередніми періодами, з іншими компаніями галузі, з компаніями інших галузей тощо), і не повинен обмежуватися певними мінімальними чи максимальними значеннями. До того ж, ці фінансові коефіцієнти можуть суттєво коливатися залежно від стану ринкової кон'юнктури, насамперед, відсоткової ставки в економіці або на між-

народних ринках. Більше того, перелік коефіцієнтів далеко не є вичерпним, оскільки кожен науковець чи аналітик може запровадити власні коефіцієнти, що залежатиме від мети та завдань аналізу.

Аналіз структури капіталу корпорації, на перший погляд, вимагає лише використання коефіцієнтів фінансового левериджу, однак інші показники теж необхідно враховувати. Це зумовлено тим, що сама заборгованість корпорації є показником номінальним, він мало що дає з погляду аналізу власне результатів фінансового менеджменту. Цікавим видається вплив структури капіталу на головні фінансово-господарські показники корпорації, власне той ефект фінансового левериджу, який справляє структура капіталу. Тому, на наш погляд, з'ясування методології аналізу інших показників та груп коефіцієнтів є необхідним. Однак, у даному дослідженні ми не будемо розглядати всі коефіцієнти, а лише ті, які нам необхідні для аналізу структури капіталу, насамперед – коефіцієнти ліквідності та заборгованості.

Перша група коефіцієнтів – коефіцієнти ліквідності, або короткотермінові платоспроможності – представлена трьома основними коефіцієнтами – коефіцієнтом поточної ліквідності (RL_C), коефіцієнтом швидкої ліквідності (RL_Q) та коефіцієнтом абсолютної ліквідності (RL_{CASH})². Ліквідність у загальному вигляді являє собою здатність активу бути швидко та з мінімальними втратами обміненим на інший актив (насамперед, гроші). Ці коефіцієнти розраховуються так [2, с. 743–744]:

$$RL_C = \frac{\text{Поточні активи}}{\text{Поточні пасиви}} \quad (1)$$

$$RL_Q = \frac{\text{Готівка й еквіваленти} + \text{Дебіторська заборгованість}}{\text{Поточні пасиви}} \quad (2)$$

$$RL_{CASH} = \frac{\text{Готівка й еквіваленти}}{\text{Поточні пасиви}} \quad (3)$$

Зауважимо, що ці 3 коефіцієнти розташовані у порядку зменшення ліквідності. Через те, що у балансі активи та пасиви розташовані у порядку зменшення ліквідності, що й відображено поступово у кожному з цих коефіцієнтів – кожен наступний буде меншим від

¹ Мовою оригіналу ці коефіцієнти називаються відповідно short-term solvency, activity, financial leverage, profitability, value. Однак, у різних зарубіжних джерелах зустрічаються різні назви цих груп фінансових коефіцієнтів та, відповідно, доволі різноманітні варіанти їх перекладу у вітчизняній літературі. Так, приміром, у Брейлі та Майерса ці коефіцієнти називаються відповідно ліквідності (liquidity ratios), ефективності (efficiency ratios), левериджу (leverage ratios), прибутковості, або рентабельності (profitability ratios) та ринкової вартості (market-value ratios) [6, с. 822–823]. При цьому, група коефіцієнтів, яка нас цікавить найбільше – коефіцієнти фінансового левериджу, приміром, у Бріггема та Ерхардта називаються коефіцієнтами управління заборгованістю (debt management ratios) [7, с. 129].

² Відповідно current liquidity ratio, quick (acid test) liquidity ratio та cash liquidity ratio.

попереднього в абсолютному значенні. Це обґрунтовано і з погляду технічного обрахування цих коефіцієнтів: знаменник у них спільний, а чисельник зменшується. Коефіцієнти ліквідності є важливою характеристикою діяльності корпорацій, оскільки свідчать про можливість компанії покривати свої зобов'язання. Чим вищі ці коефіцієнти, тим, очевидно, більші можливості має компанія з погляду виконання своїх поточних зобов'язань. До того ж, ліквідність (точніше, її відсутність чи недостатній рівень) є одним з чинників банкрутства багатьох компаній. Коефіцієнти ліквідності, однак, мають і недоліки. Оскільки поточні активи і пасиви компаній можуть достатньо швидко змінюватися, ці коефіцієнти мають тенденцію до втрати актуальності.

Коефіцієнти заборгованості ще часто називаються коефіцієнтами фінансового левериджу – вони характеризують структуру капіталу. Структура капіталу, з нашої точки зору, – це сукупність економічних відносин, які виникають та розвиваються у процесі залучення й використання корпораціями фінансових ресурсів та забезпечують формування оптимального співвідношення між власними та позиковими коштами, а також комплекс відповідних фінансових, управлінських та інших заходів, які забезпечують таке співвідношення. До цієї групи відносять коефіцієнт заборгованості (R_D)³, коефіцієнт довготермінової заборгованості (R_{DL}), коефіцієнт короткотермінової заборгованості (R_{DS}), коефіцієнт "позиковий капітал – власний капітал" (R_{DE}) та коефіцієнт покриття відсоткових платежів (R_{TIE})⁴. Вони розраховуються так:

$$R_D = \frac{\text{Позиковий капітал}}{\text{Позиковий капітал} + \text{власний капітал}}, \quad (4)$$

$$R_{DL} = \frac{\text{Довготерміновий позиковий капітал}}{\text{Позиковий капітал} + \text{власний капітал}}, \quad (5)$$

$$R_{DS} = \frac{\text{Короткотерміновий позиковий капітал}}{\text{Позиковий капітал} + \text{власний капітал}}, \quad (6)$$

$$R_{DE} = \frac{\text{Довготерміновий позиковий капітал}}{\text{Власний капітал}}, \quad (7)$$

$$R_{TIE} = \frac{\text{Прибуток до сплати відсотків і податків}}{\text{Відсотки}}. \quad (8)$$

Слід зазначити, що перші два із наведених коефіцієнтів є доволі відомими та наводяться у переважній більшості джерел, приміром, у Росса, Вестерфілда та Джеффі [18, с. 35]. Третій коефіцієнт – короткотермінової заборгованості – є, фактично, зворотнім боком другого. Загальна логіка цих коефіцієнтів полягає в тому, що вони характеризують ступінь фінансового ризику корпорації, який визначається за двома напрямками: власне на основі аналізу наведених коефіцієнтів та на основі визначення ступеню фінансового левериджу [17, с. 161]. За інших рівних умов, чим більше компанія має залучених коштів, тим більшою є ймовірність невиконання зобов'язань за відповідними фіксованими платежами відсотків та основних сум. Власний же капітал, при цьому, вважається таким, який не призводить до подібних ризиків, оскільки не передбачає здійснення фіксованих платежів.

З погляду фінансового менеджменту заборгованість означає зобов'язання здійснювати платежі у майбутньому. Оскільки акціонери отримують свій прибуток лише після того, як його отримують кредитори, то занадто високий рівень заборгованості може позбавити їх прибутку взагалі, а у складні для компанії часи призвести до неспроможності обслуговувати занадто великий борговий тягар. Рівень заборгованості, однак, стосується не лише акціонерів, які можуть унаслідок цього не отримати прибутку. Кредитори також звертають увагу на цю характеристику компанії. Очевидно, що дедалі більше вони кредитують компанію, дедалі меншими стають їхні шанси на отримання в строк відсоткових платежів та повернення основної суми боргу (за інших рівних умов).

На наш погляд, методологічного удосконалення потребує коефіцієнт короткотермінової заборгованості. Це зумовлено двома важливими обставинами. По-перше, відносно високе значення цього показника може не давати об'єктивної характеристики спроможності компанії виконувати свої поточні (терміном до 1 року) зобов'язання. За інших рівних умов, фінансове трактування цього показника передбачає, що його значення не повинно бути високим. У протилежному випадку це свідчитиме про високий рівень боргового навантаження компанії упродовж найближчого року. До того ж, упродовж найближчого року часто доведеться виконувати й зобов'язання за довготерміною заборгованістю. По-друге, більш ретельний аналіз такого типу платоспроможності компанії повинен проводитися із урахуванням її ліквідності, насамперед, поточної. Тут ми повинні зважати на значення коефіцієнта поточної ліквідності (1)⁵. Приміром, відносно високе значення коефіцієнта короткотермінової заборгованості може бути компенсовано за рахунок достатньої поточної ліквідності, рівно як і навпаки – незначний коефіцієнт короткотермінової заборгованості може бути недостатньо репрезентативним при доволі незначній поточній ліквідності. Тут ми маємо на увазі так званий принцип термінової погодженості між активами та пасивами. З нашої точки зору, математично коефіцієнт короткотермінової заборгованості потребує певного коригування з поправкою на значення коефіцієнта поточної ліквідності. Необхідність такого коригування зумовлена також неможливістю порівняння коефіцієнтів короткотермінової заборгованості у різних корпорацій, оскільки вони можуть мати, а на практиці і мають, різні рівні поточної ліквідності. Так, корпорації з однаковим коефіцієнтом короткотермінової заборгованості можуть мати коефіцієнти поточної ліквідності, які відрізнятимуться вдвічі. Це означатиме, що насправді рівень їхньої короткотермінової заборгованості по-різному впливає на фінансово-господарські показники. Для того ж, аби визначити рівень такої поправки та спосіб її застосування повернемося власне до самого коефіцієнта поточної ліквідності.

Він, хоча і використовується, як і більшість інших коефіцієнтів, у порівнянні, однак на практиці зазвичай коливається на рівні від 1,4 до 2,8 та мало коли перевищує 3. При цьому, в ідеалі цей показник не повинен бути меншим від 1, оскільки в такому разі він свідчитиме про номінальну неспроможність компанії покривати свої поточні зобов'язання⁶. Занадто високі його значен-

³ Його часто також називають коефіцієнтом фінансового левериджу.

⁴ Відповідно debt ratio, long-term debt ratio, short-term debt ratio, debt-equity ratio та times-interest-earned ratio.

⁵ У принципі, за цією методологією можна використовувати будь-який із коефіцієнтів ліквідності, оскільки всі вони, хоча і в порядку кількісного зниження, але характеризують один і той самий бік фінансового ризику корпорації.

⁶ Під номінальною неспроможністю ми маємо на увазі той аспект, що обсяг короткотермінових активів є меншим від обсягу пасивів. При цьому, навіть у такій ситуації корпорація може успішно справлятися із всіма своїми зобов'язаннями. Приміром, у окремих компаній сфери роздрібної торгівлі коефіцієнт

ня також не є гарним фінансовим результатом. Це може свідчити про неефективне використання коштів. Ми спробуємо зробити поправку до коефіцієнта короткотермінової заборгованості у вигляді спеціального компенсаційного множника k . За логікою досліджуваних показників, певний стандартний або середній рівень поточної ліквідності не повинен вплинути на коефіцієнт короткотермінової заборгованості. І хоча такого еталонного значення не існує, а для різних галузей воно також може суттєво різнитися, нам відома ситуація так званої номінальної ліквідності – коли поточні активи спроможні повністю покрити поточні пасиви один до одного, тобто коефіцієнт поточної ліквідності дорівнює 1. В умовах, коли коефіцієнт поточної ліквідності перевищує 1, множник k повинен зменшувати коефіцієнт короткотермінової заборгованості. Якщо ж поточна ліквідність є нижчою від 1, то коефіцієнт короткотермінової заборгованості повинен збільшуватися після застосування до нього коректив за допомогою множника k .

Головним завданням розробки цієї методології, таким чином, є виведення формули для розрахунку множника k , а також встановлення такого значення цього множника, яке не вплине на коефіцієнт короткотермінової заборгованості – його цільового значення. Вище ми вели мову про можливе таке значення на рівні 1, однак, оскільки воно може суттєво відрізнятися в різних галузях, наша методологія повинна це враховувати. У принципі, нас цікавить не абсолютне значення цього цільового показника, а швидше рівень його відхилення від певного нормального значення. Таким нормальним значенням – замість одиниці – цілком можна вважати середньогалузевий показник. Таким чином, k повинен дорівнювати одиниці, якщо коефіцієнт поточної ліквідності компанії дорівнює середньогалузевому.

Математично компенсацію відносно високого значення коефіцієнта короткотермінової заборгованості за рахунок відносно високої поточної ліквідності можна здійснити за допомогою відносно низького значення k . Якщо ж, у той чи інший спосіб, вкладати в цей множник співвідношення між поточною ліквідністю компанії та середньогалузевим показником, то можемо заключити, що це повинно бути відношення середньогалузевого показника до показника компанії – саме воно дає відносно низьке значення k при відносно високій поточній ліквідності. Виразити множник k можна так

$$k = \frac{RL_C^i}{RL_C^{\text{середньогалузевий}}}, \quad (9)$$

де RL_C^i – коефіцієнт поточної ліквідності i -ї компанії; $RL_C^{\text{середньогалузевий}}$ – середньогалузевий коефіцієнт поточної ліквідності.

Цей компенсаційний множник не має меж коливання та, в принципі, може набувати будь-яких позитивних значень. Тому не матиме меж коливання і новий модифікований коефіцієнт короткотермінової заборгованості, на відміну від своєї базової версії, за якою він міг коливатися лише в межах від 0 до 1, оскільки характеризував частку короткотермінових позикових коштів у загальному капіталі корпорації. Точніше, він не має верхньої межі, оскільки нижня межа визначена на нульовому рівні – обидва його множники є додатними. Формула для його розрахунку, зрештою, набуває такого вигляду

$$R_{DS}^{\text{MODIFIED}} = \frac{D_S}{A_T} \cdot k, \quad (10)$$

де R_{DS}^{MODIFIED} – модифікований коефіцієнт короткотермінової заборгованості; D_S – обсяг короткотермінової

заборгованості; A_T – сукупні активи⁷; k – компенсаційний множник (9).

На нашу думку, цей показник дозволить краще аналізувати рівень короткотермінової заборгованості, порівняно з його базовою версією. І хоча остаточні висновки щодо його використання можна буде зробити лише після емпіричних перевірок, ряд його методологічних переваг є зрозумілими вже зараз. На відміну від базової версії, модифікований коефіцієнт некоректно виражати у відсотках. Математично ми можемо отримати значення цього коефіцієнта на рівні, більшому від 1, що означатиме більше 100 % частки.

Методологічно невирішеним залишається питання щодо пропорційності застосування компенсаційного множника. Ми маємо на увазі те, що в рамках нашої методології ми зробили поправку до коефіцієнта короткотермінової заборгованості пропорційно рівню відхилення поточної ліквідності від цільового значення. Однак, така компенсація може і не бути пропорційною, що, знову ж таки, може бути встановлено лише емпіричним шляхом.

Ще одним важливим методологічним питанням є питання про міжгалузеві порівняння стану короткотермінової заборгованості. Часто в таких порівняннях немає необхідності, однак їхня методологічна виваженість та коректність можуть мати важливе практичне значення. У корпорацій різних галузей можуть суттєво різнитися як рівень ліквідності, так і рівень короткотермінової заборгованості. Тому навіть використання модифікованого коефіцієнта короткотермінової заборгованості може дати хибні результати. Його також слід коригувати. Таке коригування, на нашу думку, може здійснюватися шляхом приведення коефіцієнтів різних галузей до "спільного знаменника". Загальний рівень відмінності між різними коефіцієнтами в різних галузях можна визначити на основі порівняння середньогалузевих показників. Таке порівняння, аналогічно із наведеною вище методологією, можна зробити на основі відношення середньогалузевих показників, що, у свою чергу, дозволить вивести певний множник. Його і можна використовувати для приведення коефіцієнтів компаній різних галузей до спільної основи. Однак, проблема міжгалузевого порівняння є значно більш масштабною та потребує додаткових не лише емпіричних, а й теоретичних досліджень.

Коефіцієнт "позиковий капітал – власний капітал" показує, скільки одиниць позикового капіталу припадає на одиницю власного. З погляду кредитора, він характеризує, наскільки позиковий капітал забезпечений власним. За інших рівних умов, чим нижчим є цей показник, тим меншим є фінансовий ризик. На практиці застосовують різні варіації цього коефіцієнта, зокрема як відношення власного капіталу до позикового, або власного до довготермінового позикового, або сукупного позикового до власного. Цікавою є методологія розрахунку цього коефіцієнта відомої американської компанії з ризик менеджменту – "Асоціації ризик менеджменту". Вони в чисельнику використовують сукупний позиковий капітал, а у знаменнику – лише ту частину акціонерного капіталу, яка втілюється у матеріальні активи – різницю між власним капіталом та нематеріальними активами [10, с. 18]. За такою методологією знаменник цього показника може набувати нульового, а також від'ємних значень. При нульовому значенні показник, очевидно, не розраховується, а при від'ємному – набуває від'ємних значень.

⁷ Для зручності ми замінили суму позикового та власного капіталу показником сукупних активів, що безпосередньо впливає з головного балансового принципу рівності між обсягом залучених коштів (позиковий та власний капіталу) та використовуваних (сукупні активи).

Коефіцієнт покриття відсоткових платежів характеризує, наскільки зобов'язання за відсотковими платежами покриті коштами, які для цього використовуються, а саме – прибутком до сплати відсотків та податків. У Брейлі та Майерса представлена інша методологія розрахунку цього показника – у чисельнику до ЕВІТ додається ще амортизація, яка є притоком грошових коштів корпорації [2, с. 743]. Цей показник, очевидно, повинен набувати якомога вищих значень, що свідчатиме про фінансову надійність компанії.

Методологія розрахунку коефіцієнтів заборгованості передбачає також можливість ігнорування короткотермінового капіталу в цілому – технічно як у чисельниках, так і в знаменниках наведених вище формул. Це залежатиме від того, який підхід до структури капіталу домінує. У даному випадку йдеться або про традиційний підхід, або про його модифіковану версію. Крім того, більшість коефіцієнтів можуть виражатися у відсотках, приміром, це стосується всіх коефіцієнтів, які характеризують частку певного виду ресурсів у їх загальному обсязі.

Поряд із наведеними коефіцієнтами у різних джерелах виділяють також інші, які, однак, характеризують часто одне й те саме, але мають різну техніку розрахунку. Приміром, Претт та Нікуліта [17, с. 162–166] виділяють ще такі коефіцієнти, як коефіцієнт акціонерного капіталу, коефіцієнт "акції-капітал", коефіцієнт "основні засоби – акціонерний капітал" та коефіцієнт покриття фіксованих витрат⁸. Так, коефіцієнт акціонерного капіталу розраховується як відношення сукупного акціонерного капіталу до сукупних активів і є, фактично, показником, оберненим до коефіцієнта заборгованості (4). Оберненим він є у тому сенсі, що він дорівнює різниці між 1 та коефіцієнтом заборгованості – він визначає ту частину капіталу корпорації, яка формує його разом із позиковим капіталом. Коефіцієнт "акції-капітал" показує відношення акціонерного капіталу до сукупного довготермінового капіталу. Коефіцієнт "основні засоби – акціонерний капітал" є відношенням чистих основних засобів до сукупного акціонерного капіталу. Цей показник, за інших рівних умов, не повинен бути значним, оскільки це означає, що суттєва частина основних засобів фінансується за рахунок позикових коштів. Коефіцієнт покриття фіксованих витрат є у певному розумінні модифікованою версією коефіцієнта покриття відсоткових платежів, однак він включає ширше коло фіксованих платежів – окрім відсоткових, ще й лізингові платежі, а також платежі за поточною частиною довготермінової заборгованості. Розраховується він в аналогічний спосіб, однак у чисельнику додаються вже згадані лізингові платежі, а у знаменнику – також названі лізингові платежі та поточні платежі за довготерміновим боргом.

Слід зазначити, що аналіз вищенаведених та інших фінансових коефіцієнтів може здійснюватися з погляду інвестора, менеджера самої корпорації, кредитора, власника тощо. Залежно від того, хто, власне, проводить такий аналіз, окремі коефіцієнти можуть мати доволі відмінне тлумачення. Приміром, одним із головних об'єктів уваги, скажімо, кредитора, є заборгованість – занадто високий її рівень є для нього негативним сигналом, у той час як менеджери корпорації можуть бути зацікавлені використовувати більше позикових коштів, особливо, якщо умови запозичень є сприятливими. У Гелфферта наведений оригінальний підхід до аналізу результатів корпоративного бізнесу. Він подає фінансові коефіцієнти у вигляді матриці, у якій вони подаються з погляду різних

суб'єктів бізнес аналізу – власники корпорації, менеджери та кредитори, а також з погляду різних типів цих коефіцієнтів [12, с. 98]. У матриці Гелфферта ці коефіцієнти розділені на 9 груп (замість традиційних 5-ти): коефіцієнти операційного аналізу, дохідності інвестицій, ліквідності, управління ресурсами, розподілу прибутку, фінансового левериджу, рентабельності, ринкової результативності та обслуговування боргу (табл. 2).

Як бачимо із табл. 2, у цілому фінансових коефіцієнтів більше, ніж наведено вище. Однак, деяких коефіцієнтів у матриці немає, хоча є додаткові, які не представлені в нашому дослідженні. Це ще раз підтверджує ідею про доволі широкі можливості використання різноманітних коефіцієнтів, існування різних технік їх обчислення, можливість запровадження нових показників тощо.

Слід зазначити, що аналіз результатів діяльності корпорацій на основі наведеної методології – із використанням спеціальних коефіцієнтів та показників – є особливо актуальним саме для ТНК. Більше того, у багатьох випадках для міжнародних корпорацій така методологія може дати кращі результати, ніж для місцевих корпорацій, особливо під час порівняння з іншими компаніями на інших ринках. Це зумовлено головним тим, що міжнародні корпорації, зокрема й ТНК, складають свою фінансову звітність за певними стандартами, які є визнаними на міжнародному рівні. Вони зацікавлені передусім у тім, щоби їхня звітність була зрозумілою максимально широкому колу економічних агентів у всьому світі, насамперед у країнах, де представлені її філії. Тому проблема уніфікації в цьому питанні набуває особливої важливості. Їхня звітність також перевіряється міжнародними аудиторами, які також засвідчують правильність її складання.

У цьому зв'язку слід зазначити, що в сучасному світі існує чотири основні моделі складання фінансової звітності та обліку в цілому: американська, британська, франко-іспано-італійська та германо-скандинавська [5, с. 654–655]. Американська модель базується на так званих загальноприйнятих принципах бухгалтерського обліку – GAAP і має головною метою задоволення інформаційних потреб звичайних акціонерів. Це – система методологічних підходів щодо складання фінансової звітності, однак вона набула доволі широкої популярності не лише в США, а також в інших країнах, та, що важливо, на міжнародному рівні. Вона застосовується, приміром, у Японії, на Філіппінах, Тайвані. І попри існування окремих місцевих GAAP у різних країнах, на міжнародному рівні найбільш відомою є саме американська версія. Британська модель акцентує увагу на задоволення інформаційних потреб насамперед власників облігацій та привілейованих акцій, а також кредиторів. Вона використовується у таких країнах, як Індія, Гонконг, Малайзія, Пакистан. У деяких країнах існує комбінована англо-американська модель, приміром, у Канаді, Ізраїлі та Мексиці. Дві наступні моделі не набули популярності на міжнародному рівні. Франко-іспано-італійська модель передбачає задоволення інформаційних потреб насамперед податкових органів, а германо-скандинавська націлена на мінімізацію прибутку, що зумовлено, на наш погляд, податковими міркуваннями.

Попри активне застосування на міжнародному рівні американських GAAP, у міжнародній практиці бухгалтерського обліку є і суто міжнародні стандарти. Це – Міжнародні стандарти фінансової звітності – IFRS⁹. Вони були впроваджені спочатку в ЄС як спроба уніфікувати звіт-

⁸ Відповідно equity-to-total-assets ratio (equity ratio), equity-to-total-capital ratio, fixed-assets-to-equity ratio та coverage of fixed charges ratio.

⁹ За деякими джерелами вони подаються за старою назвою – Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (IAS – International Accounting Standards).

ність у рамках інтеграційного угруповання, а згодом стали набувати популярності й на глобальному рівні. І хоча масштаб їх застосування поступово зростає, зокрема

завдяки зусиллям найбільших у світі аудиторських компаній, наразі вони не набули загального домінування.

Таблиця 2. Матриця фінансових коефіцієнтів Гелфєрта

З погляду менеджменту	З погляду власників	З погляду кредиторів
Операційного аналізу	Дохідності інвестицій	Ліквідності
Валового прибутку Чистого прибутку Аналізу операційних витрат Факторного аналізу Операційного левериджу Порівняльного аналізу	Дохідності чистого сукупного капіталу Дохідності звичайних акцій Дохідності акцій Грошових потоків на акцію Сукупної дохідності акціонерного капіталу	Поточної ліквідності Швидкої ліквідності Вартості швидких продажів
Управління ресурсами	Розподілу прибутку	Фінансового левериджу
Оборотності активів Управління робочим капіталом (оборотності запасів, шаблонів дебіторської заборгованості, шаблонів кредиторської заборгованості) Ефективності людських ресурсів	Дивідендів на акцію Дивідендної дохідності Виплати/реінвестування прибутку Дивідендного покриття Дивідендів до активів	Заборгованості "Позиковий капітал – капіталізація" "Позиковий капітал – власний капітал"
Рентабельності	Ринкової результативності	Обслуговування боргу
Дохідності активів Дохідності (після сплати відсотків та податків) Дохідності на основі поточної вартості Економічної доданої вартості та економічного прибутку Дохідності інвестицій на основі грошових потоків Вільного грошового потоку	"Ціна – прибуток" Мультиплікатор грошового потоку Відношення ринкової до балансової вартості Відносних рухів цін Рушіїв вартості Вартості фірми	Покриття відсоткових платежів Покриття Покриття фіксованих витрат Аналізу грошових потоків

Примітка: джерело [12, с. 98].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Проведене дослідження дозволяє зробити такі найбільш важливі висновки та узагальнення.

По-перше, першоджерелом інформації щодо структури капіталу є фінансова звітність корпорацій – насамперед балансовий звіт (пасивна частина), а також звіт про рух грошових коштів. Аналіз структури капіталу здійснюється на основі спеціальних фінансових показників та коефіцієнтів, які поділяють на п'ять груп: ліквідності, рентабельності, ефективності, вартості та фінансового левериджу. Для аналізу власне структури капіталу використовують лише коефіцієнти фінансового левериджу, а для більш широких досліджень – зокрема в частині аналізу впливу структури капіталу на інші фінансово-господарські показники корпорацій – необхідно використовувати й інші групи коефіцієнтів. Їх, однак, не можна використовувати в абсолютному форматі, а лише у порівнянні. У більшості випадків вони не мають еталонних або цільових значень.

По-друге, коефіцієнти ліквідності свідчать про можливість компанії покривати свої зобов'язання. Чим вищі ці коефіцієнти, тим більше можливості має компанія з погляду виконання своїх поточних зобов'язань. Виділяють коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт швидкої ліквідності та коефіцієнт абсолютної ліквідності.

По-третє, до групи коефіцієнтів заборгованості, або фінансового левериджу, відносять коефіцієнт заборгованості, коефіцієнт довготермінової заборгованості, коефіцієнт короткотермінової заборгованості, коефіцієнт "позиковий капітал – власний капітал" та коефіцієнт покриття відсоткових платежів.

По-четверте, методологічного удосконалення потребує коефіцієнт короткотермінової заборгованості, оскільки відносно високе значення цього показника може не давати об'єктивної характеристики спроможності компанії виконувати свої поточні зобов'язання. Більш ретельний аналіз такого типу платоспроможності ком-

панії повинен проводитися із урахуванням її ліквідності, насамперед, поточної.

Відносно високе значення коефіцієнта короткотермінової заборгованості може бути компенсовано за рахунок достатньої поточної ліквідності, рівно як і навпаки – незначний коефіцієнт короткотермінової заборгованості може бути недостатньо репрезентативним при доволі незначній поточній ліквідності. З нашої точки зору, математично коефіцієнт короткотермінової заборгованості потребує певного коригування з поправкою на значення коефіцієнта поточної ліквідності. Необхідність такого коригування зумовлена також неможливістю порівняння коефіцієнтів короткотермінової заборгованості у різних корпорацій, оскільки вони можуть мати, а на практиці і мають, різні рівні поточної ліквідності.

Модифікований коефіцієнт поточної ліквідності слід розраховувати як добуток стандартного коефіцієнта короткотермінової заборгованості – відношення обсягу короткотермінової заборгованості до сукупних активів та спеціального компенсаційного множника k – відношення коефіцієнта поточної ліквідності корпорації до середньогалузевого значення цього коефіцієнта.

По-п'яте, зазначені коефіцієнти та показники є універсальними – вони можуть застосовуватися як для місцевих корпорацій, так і для транснаціональних, – у випадку ТНК їх використання є особливо актуальним. Це зумовлено головним чином тим, що міжнародні корпорації, зокрема й ТНК, складають свою фінансову звітність за певними стандартами, які є прийнятими на міжнародному рівні.

Методологічно невирішеним, однак, залишається питання щодо пропорційності застосування компенсаційного множника. Ми маємо на увазі те, що в рамках нашої методології ми зробили поправку до коефіцієнта короткотермінової заборгованості пропорційно рівню відхилення поточної ліквідності від цільового значення. Однак, така компенсація може і не бути пропорційною, що, знову ж таки, може бути встановлено лише емпіричним шляхом.

Ще одним відкритим методологічним питанням є питання про міжгалузеві порівняння стану короткотермінової заборгованості. Часто в таких порівняннях немає необхідності, однак їхня методологічна виваженість та коректність можуть мати важливе практичне значення. У корпорацій різних галузей можуть суттєво різнитися як рівень ліквідності, так і рівень короткотермінової заборгованості. Тому навіть використання модифікованого коефіцієнта короткотермінової заборгованості може дати хибні результати. Його також слід коригувати. Таке коригування, на нашу думку, може здійснюватися шляхом приведення коефіцієнтів різних галузей до "спільного знаменника". Однак, проблема міжгалузевого порівняння є значно більш масштабною та потребує додаткових не лише емпіричних, а й теоретичних досліджень.

Список використаних джерел

1. Бондаренко Л. П. Планування структури капіталу промислово-фінансових груп : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)" / Л. П. Бондаренко. – Львів, 2011. – 29 с.
2. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов / Ричард Брейли, Стюарт Майерс ; [пер. с англ.]. – [Межд. изд.]. – М. : ЗАО "Олимп – Бизнес", 1997. – 1120 с.
3. Деркач І. О. Комплекс економіко-математичних моделей управління підприємством на засадах концепції левеїджу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.03.02 "Економіко-математичне моделювання" / І. О. Деркач. – Київ, 2005. – 23 с.
4. Рогач О. І. Особливості фінансової системи транснаціональних корпорацій / О. І. Рогач // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Міжнародні відносини. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка ; ВПЦ "Київський університет", 2002. – Вип. 23. – С. 200–204.
5. Baker R. E. Advanced Financial Accounting / Richard E. Baker, Valdean C. Lembke, Thomas E. King. – [5th Edition]. – Boston, New York, London : McGraw-Hill/Irwin, 2002. – 1178 p.
6. Brealey R. A. Principles of Corporate Finance / Richard A. Brealey, Stewart C. Myers. – [7th Edition]. – Boston, London, Toronto : McGraw-Hill/Irwin, 2003. – 1071 p.
7. Brigham E. F. Financial Management: Theory and Practice / Eugene F. Brigham, Michael C. Ehrhardt. – [12th Edition]. – Mason, OH, USA : Thomson South-Western, 2008. – 1074 p.

О. Залиско, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА ТНК

Исследованы основные методологические аспекты анализа структуры капитала ТНК на основании специальных финансовых коэффициентов, прежде всего ликвидности и финансового левеїджу. Определена специфика и особенности применения отдельных групп коэффициентов, выявлены их недостатки. Разработана усовершенствованная методология анализа уровня корпоративной краткосрочной задолженности, который должен проводиться с учётом текущей ликвидности. Выведена формула нового – модифицированного – коэффициента краткосрочной задолженности. Подчёркнута особая целесообразность применения финансовых коэффициентов для анализа структуры капитала ТНК, поскольку они составляют финансовую отчётность согласно определённых стандартов, приемлемых на международном уровне.

Ключевые слова: структура капитала ТНК, финансовые коэффициенты, коэффициенты финансового левеїджу, коэффициенты ликвидности, коэффициент текущей ликвидности, коэффициент краткосрочной задолженности, модифицированный коэффициент краткосрочной задолженности.

O. Zalisko, Ph.D. Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THEORETICAL APPROACHES TO MNE CAPITAL STRUCTURE IDENTIFICATION

Core methodological issues of MNE capital structure analysis based on special financial ratios are explored. The ratios of liquidity and financial leverage are in this sense of primary importance. The specificity and peculiarities of certain groups of ratios usage is discovered, their main drawbacks are revealed. The improved methodology of corporate short-term indebtedness analysis that must consider the corporate level of current liquidity is elaborated. The new modified short-term debt ratio formula is developed. The special reasonability of such ratios usage for MNE capital structure analysis is underlined as MNE compose their financial statements in accordance with internationally acceptable standards.

Keywords: MNE capital structure, financial ratios, financial leverage ratios, liquidity ratios, current liquidity ratio, short-term debt ratio, modified short-term debt ratio.

8. Črnigoj M. Determinants of Capital Structure in Emerging European Economies: Evidence from Slovenian Firms / Matjaž Črnigoj, Dušan Mramor // Emerging Markets Finance and Trade. – 2009. – Vol. 45, № 1. – P. 72–89.

9. Durand D. Costs of Debt and Equity Funds for Business: Trends and Problems of Measurement / David Durand // Conference on Research in Business Finance, 1952, National Bureau of Economic Research. – NBER, 1952. – P. 215–262.

10. Financial Ratio Benchmarks 2013-2014: Annual Statement Studies / The Risk Management Association. – Philadelphia, PA : The Risk Management Association, 2013. – 28 p.

11. González V. M. Leverage and Corporate Performance: International Evidence / Víctor M. González // International Review of Economics and Finance. – 2013. – Vol. 25, № C. – P. 169–184.

12. Helfert E. A. Financial Analysis: Tools and Techniques: A Guide for Managers / Erich A. Helfert. – New York, Chicago, San Francisco : McGraw-Hill, 2001. – 485 p.

13. Jensen M. C. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure / Michael C. Jensen, William H. Meckling // The Journal of Financial Economics. – 1976. – Vol. 3, № 4. – P. 305–360.

14. Miller M. Debt and Taxes / Merton Miller // The Journal of Finance. – 1977. – Vol. 32, № 2. – P. 261–275.

15. Modigliani F. Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: A Correction / Franco Modigliani, Merton H. Miller // The American Economic Review. – 1963. – Vol. 53, № 3. – P. 433–443.

16. Modigliani F. The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment / Franco Modigliani, Merton H. Miller // The American Economic Review. – 1958. – Vol. 48, № 3. – P. 261–297.

17. Pratt S. P. Valuing A Business: The Analysis and Appraisal of Closely Held Companies / Shannon P. Pratt with Alina V. Niculita. – [5th Edition]. – New York, London, Toronto : The McGraw-Hill Companies, Inc., 2008. – 1098 p.

18. Ross S. A. Corporate Finance / Stephen A. Ross, Randolph W. Westerfield, Jeffrey Jaffe. – [6th Edition]. – Boston, London, New York : McGraw-Hill Irwin, 2002. – 912 p.

19. Solomon E. Economic Growth and Common Stock Values / Ezra Solomon // Journal of Business. – 1955. – Vol. 28, № 2. – P. 213–221.

20. Weston J. F. A Test of Cost of Capital Propositions / J. Fred Weston // Southern Economic Journal. – 1963. – Vol. 30, № 1. – P. 105–112.

Надійшла до редколегії 06.04.15

УДК 339.9

Н. Синковець, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖНАРОДНА РЕГУЛЯТОРНА КООПЕРАЦІЯ ЯК ЧИННИК ІНТЕНСИФІКАЦІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У статті розглядається міжнародна регуляторна кооперація, як один із засобів інтенсифікації співробітництва на міжнародній арені. Особливо виділено механізми регуляторної кооперації, та розглянуто сфери, в яких вони впроваджуються. Висвітлено переваги та основні категорії викликів, з якими зіштовхуються уряди та регуляторні органи при їхньому впровадженні.

Ключові слова: міжнародна регуляторна кооперація, інтернаціоналізація, співробітництво, регуляторні органи.

Враховуючи прогресивну появу відкритої, динамічної та глобалізованої економіки, інтернаціоналізація норм та законів стала вкрай необхідною задачею. Уряди все частіше намагаються максимізувати переваги від глобалізації для свого населення, прибираючи непотрібні регуляторні відмінності та бар'єри, і забезпечуючи тіснішу координацію регуляторних цілей. Одночасно, інтенсифікація глобальних викликів, що мають відношення до систематичних ризиків (фінансові ринки), захисту навколишнього середовища (забруднення повітря або води), охорони здоров'я тощо, веде до зростання зусиль по впровадженню регуляторної кооперації, як основного компонента міжнародного ризик менеджменту.

До проблеми регуляторної кооперації посилилась увага у зв'язку з економічною кризою 2008 року. Регуляторний крах, пов'язаний із недосконалою регуляторною політикою в країнах, а також з перешкодами на шляху введення в дію прийнятих законів та регуляторним захватом, став причиною шквалу критики та сумнівів стосовно ролі держави, як основного регулятора, особливо стосовно того, як і коли вона може втручатися, задля досягнення принципів політичних цілей у сучасному глобалізованому світі. Однак, переваги для країн від глибшої координації законів та правил залишаються недостатньо дослідженими.

Проблематика міжнародної регуляторної кооперації є порівняно новою, однак не достатньо вивченою економістами та науковцями. Основний масштаб інформації аналізується міжнародними організаціями, зокрема ООН та ОЕСР. Американський науковець Майкл Маккартні досліджував як регуляторні органи США взаємодіють з іноземними партнерами, з метою здійснення внутрішніх регуляторних завдань та усунення непотрібних нетарифних торговельних бар'єрів [4]. Бельгійські науковці Веронік Бастієн та Мартін вон Ламп розглядали торговельну регуляторну кооперацію, як засіб забезпечення балансу між внутрішньою регуляторною політикою та міжнародно торгівлею. Вони прийшли до висновку, що країнам слід боротися з регуляторними відмінностями, внутрішнє регулювання в країні повинно базуватися на торговельних ефектах в країнах-партнерах, а отже урядам слід аналізувати наслідки від політики внутрішнього регулювання у всьому світі [6].

Під міжнародною регуляторною кооперацією розуміється формальна чи неформальна угода, договір або організаційна структура, що діє між країнами на двосторонньому, багатосторонньому чи регіональному рівнях, з метою сприяння співпраці у розробці, спостереженні та здійсненні подальшого управління регулюванням [3].

Міжнародна регуляторна кооперація традиційно розглядалась як децентралізований процес, де уряди або регуляторні установи на основі двосторонніх або багатосторонніх переговорів домовлялися зі своїми іноземними партнерами координувати закони, норми та пов'язані процедури завдяки офіційному визнанню та гармонізації [1, с. 20].

Аналізуючи більшість ініціатив міжнародної регуляторної кооперації (International Regulatory Cooperation, далі IRC) стає зрозумілим, чому уряди та регуляторні установи приймають в них безпосередню участь, хоча різні учасники превалюють в різних сферах діяльності. Загалом, можна виділити наступні причини:

1. Відповідь на все більш глобалізовану економіку, що є основною проблемою, з якою зіштовхнулися медичні та фінансові регуляторні органи.

2. Надання глобальних суспільних благ та контролювання колективних проблем в сферах, що потребують міжнародної співпраці. Це основні проблеми пов'язані з кліматичними змінами. Значна кількість різноманітних інституцій була створена як відповідь на ці виклики.

3. Скорочення економічних тягарів, створених дублюванням або непостійним національним регулюванням, що розглядається основною метою IRC, якою в більшості керують бізнес інтереси. Цю мету можна досягнути лише завдяки прямій та непрямій міжнародній співпраці.

4. Допомога регуляторним установам виконувати їх місії, незважаючи на те, що їхні ресурси стали ще більш обмеженими. З цієї проблемою зіштовхнулися як розвинені так і країни, що розвиваються [1, с. 24].

Згідно з висновками ОЕСР, успіх програм IRC загалом асоціюється із роботою у наступних галузях:

- програми пов'язані із наукою і такі, що опираються на беззаперечні факти (хімічні випробування та тестування), загалом, це ті галузі, що потребують технічних оцінок та вимірювань, і які виграють від розробки та використання спільної методології;

- сфери боротьби з універсальними та глобальними проблемами і небезпеками (зникнення озонового шару, глобальне потепління тощо), які не можуть бути вирішені ініціативами окремих урядів;

- сфери діяльності, де є необхідність співпраці, наприклад, торгівля та міжнародні інвестиції, або ініціативи, в яких країни лише виграють після поділу інформації [2].

Сьогодні, уряди використовують та поєднують широкий спектр як формальних так і неформальних, специфічних механізмів міжнародної регуляторної кооперації. В конкретній політичній площині можуть існувати її конкретні форми.

Посилення IRC супроводжується збільшенням кількості державних та недержавних акторів, наділених регуляторними повноваженнями, тобто, спостерігається ріст урядових та державних агентств та приватних національних та міжнародних учасників. Як результат, уряди включаються у мережу регуляторної кооперації, що виходить далеко за рамки традиційної договірної моделі міжнародних відносин, а стосується міжнародних мереж, залучаючи безліч учасників, з обмеженою системою спостереження, яка здійснюється з центрального апарату уряду.

На початку 1990 р. Організація Економічного Співробітництва та Розвитку звернула увагу на інтернаціоналізацію регулювання, відмічаючи, що "регуляторні учасники та процеси виходять за рамки національних, регіональних та локальних кордонів, обережно, але з більшою упевненістю діляться інформацією та ідеями, та координують сили у напрямку розробки, аналізу та введення у дію правил та норм" [2].

Згідно з ОЕСР практичне впровадження співпраці здійснюється через низку угод, договорів та кооперативних заходів на різних урядових рівнях. Ці домовленості включають наднаціональні установи (ЄС), міжнародні багатосторонні угоди (НАФТА, Рішення Ради ОЕСР), двосторонні угоди та договори про співпрацю (Австралійсько-Ново Зеландська Угода про більш тісну еконо-

мічну співпрацю), локальні національні угоди про поділ відповідальності за розробку та прийняття законів, регуляторні угоди між наднаціональними урядами (переговори між Канадськими провінціями стосовно скорочення торговельних бар'єрів) тощо.

Незважаючи на широкий спектр механізмів IRC, на сьогодні не існує уніфікованої детальної типології регуляторної кооперації. Американський науковець Леві стверджує, що її стрімкий розвиток почався завдяки практикам, що експериментували та використовували низку ініціатив, цілком не усвідомлюючи наслідки та різноманітність потенційних підходів [1].

Загалом, у літературі прийнято виділяти 11 різних категорій механізмів IRC, що класифікуються по ступеню формальності та повноти.

Інтеграція/ гармонізація через наднаціональні та спільні установи	МЕХАНІЗМИ IRC	Діалог/ неформальний обмін інформацією
Регуляторна співпраця між країнами	Договори/угоди/ конвенції	М'яке право
Міжнародні міжурядові організації	Угоди про взаємне визнання	Визнання міжнародних стандартів
Регіональні угоди з регуляторними положеннями	Формальні вимоги для розгляду IRC	Міжурядові мережі

Рис 1. Категорії механізмів міжнародної регуляторної кооперації

Джерело [1].

1. Інтеграція/ гармонізація через наднаціональні та спільні установи. Національні регуляторні компетенції поступаються місцем наднаціональним нормам та установам. В основному, регуляторна співпраця здійснюється через гармонізацію законів. Наприклад: установи та директиви ЄС; Стандарти їжі Австралії та Нової Зеландії (FSANZ); регулювання енергетики в ЄС.

2. Специфічні, досягнуті внаслідок переговорів, договори (угоди/ конвенції). Формальні норми регуляторної кооперації підписані урядами та обов'язкові до виконання згідно з міжнародним правом, де кожна зі сторін погоджує деталі регуляторних вимог, законних зобов'язань та обов'язків в конкретному випадку. Угоди можуть бути підкріплені специфічними установами. Наприклад: багатосторонні (Монреальський протокол), або двосторонні угоди (податкові договори); міжкордонне управління водними ресурсами, що здійснюється специфічними установами, зокрема, Міжнародна комісія з захисту Рейну.

3. Регуляторна співпраця між країнами. Формальні, парасолькові, широкого спектру політичні угоди, укладені між країнами, про заохочення регулювання та мінімізації непотрібних регуляторних відмінностей. Наприклад: Рада регуляторної співпраці Канада-США; Трансатлантичне Економічне Партнерство тощо.

4. Міжнародні міжурядові організації, членство в яких сприяє регуляторній співпраці. Наприклад: СОТ, МОП, ОЕСР тощо.

5. Регіональні угоди з регуляторними положеннями. Такі регіональні угоди націлені на посилення економічної та торговельної співпраці, такі як регіональні торговельні угоди. Наприклад: Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво.

6. Угоди про взаємне визнання. Принцип міжнародного права, за якого країна-член угоди про взаємне визнання зобов'язується визнавати та заохочувати легальні рішення, що приймаються компетентними органами в інших країнах. Наприклад: Новий підхід ЄС про технічну гармонізацію та стандартизацію (1985 р.), Транс-Тасманська угода про взаємне визнання між Австралією та Новою Зеландією.

7. Міжурядові мережі. Співпраця заснована на вільно структурованих, взаємних зв'язках, розвинених через часту взаємодію, а не формальні переговори, залучаючи спеціальних внутрішніх посадовців (зазвичай, регуляторів), що безпосередньо взаємодіють один з одним, з мінімальним наглядом зі сторони міністерств закордонних справ. Наприклад: Міжнародна Мережа Конкуренції, Базельський Комітет з банківського нагляду.

8. Формальні вимоги для розгляду IRC при розробці правил та норм. Міжсекторні та міжурядові вимоги, покладені на відповідальні органи влади задля аналізу відповідних міжнародних стандартів та основи співробітництва в тих самих галузях, де розробляються регуляторні заходи. Наприклад: Рада Австралійського Уряду.

9. Визнання міжнародних стандартів. Включення міжнародних стандартів до законодавчих актів, або за-

вдяки посиланню до одного чи багатьох актів, або внаслідок заміни всього тексту при складанні кодексу законів або норм. Наприклад: посилання або прийняття стандартів з ISO та інших організацій по стандартизації.

10. М'яке право. Співпраця базується на інструментах та законах, що не мають юридичної сили, або в яких юридична сила є дещо слабшою, порівнюючи з традиційними законами, наприклад, норми поведінки, директиви, дорожні карти. Наприклад: Звіт принципів та норм ОЕСР; Модельна податкова конвенція ОЕСР.

11. Діалог/ неформальний обмін інформацією. Конференції, форуми та схожі ініціативи, де регулятори та інші учасники з різних юрисдикцій зустрічаються з метою обміну інформацією. Наприклад: трансатлантичний діалог, ініційований ЄС, США через Трансатлантичну Економічну Раду, включаючи бізнес діалог [1].

Економічна інтеграція стала двигуном зростання ролі та інтенсивності регуляторної співпраці протягом останніх десятиліть, саме пошук єдиного економічного ринку став каталізатором інтеграційних процесів в ЄС. Схожим чином співпраця між Австралією та Новою Зеландією сильно покладається на концепції Тісних економічних відносин (CloserEconomicRelations) та Єдиному економічному ринку (SingleEconomicMarket). Якщо пошук єдиного ринку товарів, послуг, робочої сили та капіталу залишиться важливим, спектр цілей IRC розшириться, а засоби їх досягнення будуть лише розвиватися, беручи за основу досвід минулих літ. На сьогодні вже можна виділити такі основні зрушення: відхід від повної гармонізації законів та правил до більш гнучких механізмів регуляторної кооперації, та принципів їх здійснення; поява нових учасників та інтенсифікація приватного регулювання [2].

Література та досвід реалізації згаданих механізмів IRC вказують на ряд переваг та викликів, пов'язаних з ними. До переваг можна віднести: економічні вигоди, від зменшення витрат на економічній діяльності та збільшення торгівлі та інвестиційних потоків; прогрес в управлінні ризиками та зовнішніми факторами між країнами; адміністративна ефективність від більшої прозорості та політики розподілу роботи та завдань між урядами та органами влади; інформаційні потоки та обмін досвідом.

Недоліками чи викликами в цьому контексті постають високі витрати на координацію роботи, недостатня регуляторна гнучкість; питання збереження суверенітету; складність організації регуляторної кооперації та її впровадження.

Проблеми розробки кількісних підходів аналізу наслідків від IRC пов'язані з важкістю збору та аналізу інформації. Зокрема, в Канаді існує близько 2600 федеральних законів та норм, що стосуються 14 секторів. В США в період з 1981 по 2009 р. їх налічувалося 132820. Аналіз американських та канадських законів та постанов з метою ідентифікації неспівпадінь та оцінювання економічних наслідків потребує значних зусиль. Проблемою може навіть стати не стільки відмінність у нормах, як їх різне застосування[3].

Сукупні економічні переваги від регуляторної кооперації можуть бути вражаючими, наприклад: регуляторна кооперація за якої скорочується на 10% регуляторне навантаження, могла б згенерувати приріст експорту товарів та послуг у 2,5%; різні стандарти та технічні норми, що існують в країнах перешкоджають ефективному масовому виробництву (економія на масштабах) та збільшують вартість імпортованих товарів, що еквівалентно тарифу у 2-10%; потенційні засоби торговельного сприяння у розробці регулювання, норм, митних законів, інфраструктури сектору послуг могли б призве-

сти до світового зростання обсягів торгівлі на 9,7% або на 377 млрд. дол. тощо [3, с. 47].

Однією з невирішених проблем постає міжнародне регулювання міграції робочої сили. Не зважаючи на зростаючу важливість економічної міграції, не існує міжнародного регулювання міграційних потоків, розуміючи під цим низку уніфікованих гомогенних правил та норм. Створення декількох глобальних ініціатив на початку 2000 р., таких як Діалогу на високому рівні з питань міграції та розвитку (ООН), поява Глобальної міграційної групи та поновлення інтересу Світового банку до трудових мігрантів вже вказує про сильне бажання тісніше співпрацювати в цій площині [5].

Регулювання міжнародної міграції робочої сили приймає різні форми, із цілями і засобами, що не завжди сумісні один з одним. Двосторонні угоди регулюють рух і трудові договори тимчасових працівників з метою регулювання попиту і пропозиції на ринку праці. В той час як партнерства міграції і мобільності намагаються регулювати потоки регулярних та нерегулярних мігрантів в рамках двостороннього економічного співробітництва. В Генеральній угоді з торгівлі послугами йдеться про регулювання руху постачальників послуг, згідно з правилами торгівлі. Також існують й інші приклади, зокрема, внутрішньокорпоративний трансфер, що регулює мобільність працівників; приватні агенції по працевлаштуванню, які часто беруть на роботу іноземних працівників тощо.

Також слід зауважити, що економічні мігранти розрізняються за трудовою діяльністю та своїм статусом в країні. Зокрема, за економічної міграції окрім офіційно працевлаштованих найманих працівників, залучених у процесі формування ринку робочої сили, не розглядаються робітники, що працюють не по найму, а займаються власною діяльністю, так само як і проходження стажування та робота в неформальному секторі, особливо в рамках процесів деіндустріалізації, економічної кризи та високого рівня безробіття в країні. Все більше працівників хоча і мають статус тимчасових мігрантів, працюють в країнах на постійній основі, і, зазвичай, безліч подібних ситуацій не регулюються трудовим законодавством.

Зважаючи на все вище викладене, можна дійти до висновку, що в сучасних реаліях важко домогтися повної уніфікації регулювання міграції, так як залишається ряд не визначених моментів. Зокрема, з однієї сторони, країни продовжуватимуть боротися та заохочувати приїзд висококваліфікованих працівників, а з іншої – все більше зусиль буде спрямовано на стримування нерегулярних мігрантів. Однак, в найближчому майбутньому очікується глибша конвергенція в зусиллях держав регулювати міграційні потоки.

В цілому, міжнародна регуляторна кооперація виступає фактором інтенсифікації кооперації між країнами. В цьому процесі безпосередню участь беруть регуляторні органи та уряди. Наслідки від впровадження міжнародної регуляторної кооперації є беззаперечними, однак успіх, в основному, асоціюється з програмами, що пов'язані з наукою, технічними розробками, ініціативами по боротьбі з глобальними проблемами та небезпеками, а також діяльністю, що потребує участі великої кількості учасників. В літературі виділяють 11 механізмів IRC, що відрізняються юридичною силою та ступенем формальності. Хоча міжнародна регуляторна кооперація має низку переваг та перешкод на шляху практичної реалізації, подальше вивчення та впровадження її принципів є надзвичайно важливим.

Список використаних джерел

1. OECD International Regulatory Cooperation and International Organisations: The cases of the OECD and the IMO [Електронний ресурс] // OECD Official paper. – 2014. – р. 138. – Режим доступу:

http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/governance/international-regulatory-co-operation-and-international-organisations_9789264225756-en#page4

2. OECD International Regulatory Cooperation: Addressing global challenges [Електронний ресурс] // OECD Official paper. – 2013. – p. 160. – Режим доступу: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/governance/international-regulatory-co-operation_9789264200463-en#page1

3. OECD International Regulatory Cooperation: Rules for a Global World / OECD // Publication of the OECD Regulatory Policy Committee. – GOV/RPC8/ REV1. – 2013. – p. 97.

4. McCarthy M. International Regulatory Cooperation, 20 Years Later/ Michael T. McCarthy // Official paper: ACUS Recommendation 91-1. – 2011. – p. 43.

5. Pellerin H. International Labour Migration Regulation / Helene Pellerin // Academic Foresights. – №. 2. – 2011.

6. Tongeren F. International Regulatory Cooperation, a Trade-Facilitating Mechanism / Frank van Tongeren, Veronique Bastien, Martin von Lampe // Think Piece. – 2015. – p. 7.

Надійшла до редколегії 18.11.15

Н. Синковец, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МЕЖДУНАРОДНАЯ РЕГУЛЯТОРНАЯ КООПЕРАЦИЯ КАК ФАКТОР ИНТЕНСИФИКАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА В МИРОВОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье рассматривается международная регуляторная кооперация, как одно из средств интенсификации сотрудничества на международной арене. Отдельно выделены механизмы регуляторной кооперации и рассмотрены сферы, в которых они используются. Приводятся преимущества и основные категории вызовов, с которыми сталкиваются правительства и регулирующие органы при их внедрении.

Ключевые слова: международная регуляторная кооперация, интернационализация, сотрудничество, регуляторные органы.

N. Synkovets, PhD student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL REGULATORY COOPERATION AS A FACTOR OF INTENSIFICATION OF COLLABORATION IN THE WORLD ECONOMY

International Regulatory Cooperation as a tool of intensification of collaboration on the global scene is highlighted in the article. The mechanisms of regulatory cooperation are considered as well as the areas where they are implemented. Advantages and main categories of obstacles the governments and regulators have to tackle with in the process of their introduction are emphasized.

Keywords: international regulatory cooperation, internationalization, collaboration, regulators.

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.223.2

O. Zadorozhnii, Dr. Jur., International law, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv**COMPARISONS ARE ODIUS.
INTERNATIONAL LEGAL PRECEDENTS MISUSED BY RUSSIAN LEGAL SCHOLARSHIP TO
JUSTIFY THE SEIZURE OF CRIMEA**

The author analyses historical examples that the Russian legal scholarship provides to justify the seizure of Crimea by the Russian Federation in February-March 2014 and explain the process as the 'reunification'. Special attention is drawn to the Kosovo case, the demise of the USSR and achievement of independence by Ukraine in 1991, the Aaland Islands case and the Quebec case are examined together with other 'precedents'. An author thoroughly considers the arguments used by the Russian side in its attempt to prove that in the course of the 'secession' from Ukraine and 'accession' to the Russian Federation in 2014 the 'Crimean people' exercised the generally recognized principle of equal rights and self-determination of peoples in the same manner as the subjects in the cited cases. The argument of Russian scholars are analyzed against the background of the factual evidence and the issue of their international law sufficiency is considered. The author qualifies the actions of the Russian Federation and draws relevant conclusions.

Keywords: Crimea, the Russian Federation, secession, justification, case, independence, argument, self-determination, Ukraine.

In the course of the annexation of Crimea in February-March 2014, Russian Federation faced the heavy resistance of the world community. The positions of states, international organisations, the European Union were reflected in a number of decisions and resolutions; the most significant act is the United Nations General Assembly Resolution 68/262 'Territorial integrity of Ukraine'.

The General Assembly Resolution confirmed the commitment to the principle of territorial integrity of Ukraine within its internationally recognized borders and underscored the illegality of the so-called 'Crimean referendum' of 16 March 2014, and of other Russia's actions aimed at the annexation of the Crimean peninsula. The EU, USA, Canada, Australia and a number of other states imposed targeted financial sanctions and travel bans on those who have contributed to pursuing of Russia's aggressive plans in respect of Ukraine's sovereignty.

Therefore, the Russian Federation has realized there is an urgent need to take decisive actions. One of the important aspects of its foreign policy is the justification of actions regarding the Crimea from the international law standpoint (there is an aim to prove there has been 'Crimea's "secession" from Ukraine and "accession" to the Russian Federation') in the eyes of Russia's population, the international community, including foreign politicians and political commentators, international legal scholars and random foreign citizens. Although Russia has always pursued aggressive informational policy during the conflicts with other states throughout the 1990s – 2010s, noteworthy is that now this policy is being implemented not only by political leaders, diplomats or state-controlled media but also by legal scholars, whereas as the logic goes, they should come up with dispassionate scientific opinions and conclusions.

Russia brings up quite weird approaches to back up its position in respect of Crimea; sometimes authors even refer to a new 'Crimean law', which has recently emerged. However, the key arguments relate to the principle of equal rights and self-determination of peoples as generally recognized principles of international law. The 'secession' of Crimea from Ukraine is based on the mentioned principle and Crimea 'acceded' to Russia as an independent state. Not surprisingly the Russian Federation and its scholarship invoke a wide range of 'historical' arguments bringing up similar examples while analysing the case of Crimean to prove the legality of this process under international law. It's often noted that the events in Crimea are similar to cases of recognition of self-determination of peoples through secession by international community, i. e. the Kosovo case, the collapse of the USSR and the achieve-

ment of independence by Ukraine in 1991, the Aaland Islands case, the Quebec case and other (events on the island of Mayotte, the Falkland Islands, Puerto Rico, Gibraltar, Scotland, the unification of Germany, referendum in South Sudan). Although such allegations may seem rather unconvincing from the international law perspective, all of them should be properly analysed with the application of science-based approaches. The relevant Russian legal doctrine includes works by A. Vilkov, A. Ibragimov, N. Kopytkova, P. Kremnyov, S. Marochkin, R. Nikolayenko, V. Tomsinov, V. Tolstykh, G. Yatsenko, V. Zorkin and other scholars. It's self-evident however that one should pay attention to the achievements of foreign scholars in international law: T. Christakis, Th. D. Grant, L. Mälksoo, A. Peters, J. Vidmar, Ch. Walter and others.

1. The Kosovo case.

Kosovo has been a *cause célèbre* among the historical cases referred to by Russia, its diplomats and scholars to justify the legality of Russian actions in February-March 2014. For example, it is mentioned in the recitals of the 'Declaration of Independence of the Republic of Crimea' adopted by the Russian-controlled authorities of the peninsula on 11 March 2014. It mentions that 'the International Court of Justice confirmed the fact that a unilateral declaration of independence by a part of a state does not violate any rules of international law' [1].

The statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation ('MFA of Russia') issued on the same day mentions: 'In its advisory opinion of 22 July 2010 on Kosovo issued following the question sent by Serbia and backed up by the UN General Assembly, the International Court of Justice confirmed the fact that a unilateral declaration of independence by a part of a state does not violate any rule of international law. The same conclusion had been clearly expressed in the course of proceedings before the International Court before the adoption of the advisory opinion, in particular in written and oral pleadings by official representatives of the USA, Great Britain, France, Germany, Austria, Denmark and other Western states' [2].

On 17 November 2014, referring to the aforementioned example one more time, V. Putin stated that 'the International Court clarified an extremely important issue relating to self-determination, a people residing in the territory is not obliged to ask for an opinion of the central government of the state it forms a part at the moment'; 'no permission of the central government is required to hold the necessary procedures in the exercise of self-determination'; 'Russia did not commit any breach of international law' [3].

In 'The legal justification of the position of the Russian Federation in respect of Crimea and Ukraine', the same idea is worded in the following way: 'In its advisory opinion on Kosovo, the International Court of Justice did not establish any limitations relating to declaring independence outside of the colonial context ... The Court has not been asked to give an opinion on whether the declaration of independence is in accordance with any rule of domestic law but only whether it is in accordance with international law. The Court can respond to that question by reference to international law without the need to enquire into any system of domestic law.'

Therefore, the question whether the process of the secession of Crimea from Ukraine and its accession to the Russian Federation has been in accordance with the Constitution of Ukraine does not affect finding it to be in accordance with international law. Hence in order to find the declaration of independence of Crimea and the related process in the form of a referendum void and illegal, it is necessary to determine the existence of a specific prohibition of such actions under international law. The Court found that "international law contained no prohibition of declarations of independence" [4].

A lot of Russian scholars refer to a different attitude of the West to the cases of Kosovo and Crimea (while they believe these cases are legally similar), for example, A. Vilkov, A. Ibragimov, S. Marochkin, R. Nikolayenko, V. Tomsinov, V. Tolstykh and others [5, 6, 7, 8, 9, 10]. N. Kopytkova, for example, assures: 'No one can name at least one universal treaty obliging compliance with national legislation in the exercise of the right to self-determination. On the contrary, the advisory opinion of the International Court of Justice delivered in 2010 set the precedent according to which peoples can decide their fate at a local referendum, without asking the population of the state for permission to secede.'

Following the request of the UN General Assembly in accordance with Article 65 of the UN Charter, the International Court had to answer the question: "Is the unilateral declaration of independence by the Provisional Institutions of Self-Government of Kosovo in accordance with international law?" The International Court held that "the adoption of that declaration did not violate any applicable rule of international law". Therefore, the International Court of Justice legalised the priority of the self-determination of peoples over the principles of inviolability of borders and territorial integrity of states' [11].

In general, Russia's appeal to the example of Kosovo seems really inappropriate and inconsistent. During the whole period of the proceedings before the International Court of Justice (ICJ) in the Kosovo case ('Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo'), following the delivery of the opinion, and even following the events in Crimea, Russia has been denying the legality of Kosovo's secession. For instance, in the statement of the Russian MFA of 17 February 2008 it is noted that 'Kosovo's Provisional Institutions of Self-Government declared a unilateral proclamation of independence of the province, thus violating the sovereignty of the Republic of Serbia, the Charter of the United Nations, UNSCR 1244, the principles of the Helsinki Final Act, Kosovo's Constitutional Framework and the high-level Contact Group accords. Russia fully supports the reaction of the Serbian leadership to the events in Kosovo and their just demands to restore the territorial integrity of the country. We expect the UN Mission in Kosovo and NATO-led Kosovo Force will take immediate action to fulfil their mandates as authorized by the Security Council, including voiding the decisions of Pristina's self-governing

institutions and adopting severe administrative measures against them. Russia calls for the immediate convocation of an emergency UN Security Council meeting to examine the situation and take resolute and effective measures for a return to the political settlement process in accordance with the provisions of UNSCR 1244' [12].

The Russian Federation strongly and consistently opposed to Kosovo's declaration of independence in its statement submitted to the International Court of Justice in April 2009 [13]. In February 2008, at an informal summit of the CIS V. Putin opined that 'the Kosovo precedent is a dangerous one. In fact, it undermines the whole system of international relations which has been built not for decades but for centuries'[14]. On 16 October 2014, Putin confirmed that the Russian position had not changed and Russia continued proving Kosovo's secession from Serbia to be internationally illegal [15].

However, it is self-evident that Kosovo's example differs a lot from the case of Crimea in many respects, which makes it impossible for Russia to rely on it in justifying its actions. There has been scholarship on these issues elaborated on the principal differences: the existence of Kosovo's indigenous people (Kosovo Albanians – Kosovars) striving for self-determination; the (Serbian) government oppressed them, which resulted in the armed conflict in 1997–1999; many years of vain efforts by the international community to solve the conflict; the exhaustion of possibilities for 'internal self-determination'; as a result of self-determination the indigenous people of Kosovo really improved its situation and secured its rights (in the so-called 'self-determination' of Crimea, the opinion of the Crimean Tatars was disregarded and subsequently they underwent repressions); Kosovo was not annexed by another state [16]. The mentioned circumstances have nothing in common with the case of Crimea.

Such conclusions find the support of foreign scholars. For example, R. J. Delahunty states that the ethnic Albanian population in Kosovo, which formed the overwhelming majority of its inhabitants, underwent severe and prolonged abuses on the part of Serbia. It might also be the case with the Kurdish population of Iraq, which may eventually opt to secede from that country, even if the Iraqi government does not consent. However, the ethnic Russian population of Crimea has not experienced anything of the above-mentioned. Accordingly, even if international law recognized a right to remedial secession under specific circumstances, Crimea would not be the case [17].

Moreover, the Kosovo example is irrelevant against the background of the very contents of the ICJ advisory opinion. The latter found that Kosovo's declaration of independence did not contradict international law because international law did not contain any prohibitions of such acts (para 84). However, the Court noted that debates regarding the extent of the right of self-determination and the existence of any right of remedial secession would go beyond the scope of the question posed by the General Assembly (para 83) [18].

After a thorough analysis of the advisory opinion, M. Hartwig noted *inter alia* that a unilateral declaration of independence is *per se* of little value because it does not automatically make a state an entity with a territory. The creation of a state completely depends on actual circumstances and conditions, which in fact were not considered by the ICJ [19]. A. Peters, J. Vidmar and others stick to this opinion. There is no other interpretation suggested by any highly-qualified scholar [20, 21].

Giving a specific answer to the specific question, the ICJ did not pronounce on the international legality of the 'process of self-determination,' 'set of procedures of self-

determination,' 'a people's exercise of self-determination,' i.e. the actual secession of Kosovo from Serbia in general and all such questions which Russia refers to. Therefore, any Russian references to the Kosovo case are completely baseless from any standpoint – factual, legal, position of the Court and Russia's own position.

The parallels between the Kosovo case and the situation of Crimea are drawn by T. Christakis, among others, who reaches the important conclusions: "The argument that international law "does not prohibit secession in principle" admits a notable exception insofar as a secession must be considered unlawful when it results from a breach of a fundamental rule of international law. This was clearly acknowledged by the ICJ in its 2010 advisory opinion on Kosovo. The Court added an important proviso to its position that "general international law contains no applicable prohibitions of declarations of independence". Rulings in a number of historical cases in which the UN Security Council and/or General Assembly had characterized attempted secessions as "invalid" or "unlawful", the Court emphasized that: "the illegality attached to the declarations of independence thus stemmed not from the unilateral character of these declarations as such, but from the fact that they were, or would have been, connected with the unlawful use of force or other egregious violations of norms of general international law, in particular those of a peremptory character (*jus cogens*)".

This position of the Court is important as it put to rest G. Jellinek's old idea that secession and the process of formation of a new state is a 'mere fact' and by definition escapes the ambit of law. Practice shows that it is in connection with the violation of two mandatory norms of international law that the international community declined to consider as "states" entities that were created in the context of those violations: 1) norm the right of self-determination; 2) the prohibition of aggression'. T. Christakis concludes that in the Crimean case both of these *jus cogens* norms were violated [22].

2. The extinction of the USSR and the attainment of independence by Ukraine in 1991

Among other cases, the representatives of the Russian Federation pay special attention to the dissolution of the USSR and the proclamation of independence of Ukraine in 1991. The reason is quite obvious: the goal is to refer to the case, which directly touches upon Ukraine, thus trying to rebut arguments and back up its actions. 'The legal position of the Russian Federation in respect of Crimea and Ukraine reads as follows: "It is a well-known fact that in 1945 there were only 55 Member States of the United Nations, now there are 193. The majority of these states emerged exercising the right to self-determination. The latest example of such exercise is the secession of the South Sudan (*for this case see infra para 5*). The assertion that the right to self-determination in the form of secession exists only within the colonial context is not supported by practice either. In the 1990s, a whole range of new states, including Ukraine emerged in Eastern Europe and the Soviet Union. No one denied the right of the peoples of Eastern Europe to self-determination, whereas the EU states confirmed its applicability in that context in the abovementioned Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union. This right was enshrined in the Conference on Security and Co-Operation in Europe Final Act ('CSCE') of 1975 – the document applicable in Europe in the first place" [23].

The following should be noted regarding the above-mentioned thesis. It is true that the right of peoples to self-determination has not been denied before and is not denied at the moment. At the same time, the Russian side

delicately shuns the fact that the real issue is the conformity of the process of self-determination of a territory with international law, in its recognition by the international community. And this makes the whole difference between the examples adduced by Russia and the real events in Crimea in 2014. The former were proceeding in accordance with international law and thus were recognised as such by the international community, the latter were not.

Mentioning the independence of Ukraine, Russia forgets that the effective 1977 Constitution (in fact, just as all previous Soviet constitutions) directly provided for the right to free secession from the Union (Art. 72), while the existence of the Soviet Union was seized by the Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States of 8 December 1991 in which the Founding States of the USSR (Russia, Belarus and Ukraine) acknowledged that the USSR ceased to exist as an international legal person and geopolitical reality. The process of the Soviet Union's disintegration and the emergence of 'new states' were in complete accordance with international law while the latter states were recognised by the international community [24, 25].

As noted by Th. D. Grant the States that emerged in the territory of the former USSR in the meantime concluded legal instruments relating to their boundaries, territory and mutual relations: 'Two multilateral instruments were central to the transition to independence – the [above-mentioned] Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States signed at Minsk on December 8, 1991 ("Minsk Agreement"), and the Alma-Ata Declaration of December 21, 1991...

Article 5 of the Minsk Agreement reads as follows: "The High Contracting Parties acknowledge and respect each other's territorial integrity and the inviolability of existing borders within the Commonwealth". Article 11 made clear that national jurisdiction was to be limited by the new national boundaries: "Application of the laws of third States, including the former Union of Soviet Socialist Republics, shall not be permitted in the territories of the signatory States".

The three Minsk Agreement parties, plus Azerbaijan, Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan, adopted the Alma-Ata Declaration three weeks later. The Declaration in its preamble indicates that the States 'recogniz[e] and respect [...] each other's territorial integrity and the inviolability of existing borders.' The States confirmed their 'attachment to cooperation in the establishment and development of a common European space and Europe-wide and Eurasian markets.' As well as the Minsk Agreement the Declaration also indicated that 'with the establishment of the Commonwealth of Independent States, the Union of Soviet Socialist Republics ceases to exist'.

The Russian Federation thus in both the tripartite and general treaties between former USSR republics affirmed the territorial settlement for Ukraine. There was no qualification in either instrument to suggest any exception or unsettled territorial question' [26]. This proves that the break-up of the Soviet Union complied with the letter and spirit of international law as well as the constitutional legislation of USSR.

It is important that unlike the Constitution of the USSR, the Ukraine's 1996 Constitution (just like Russia's 1993 Constitution) does not provide for a free exit for Ukraine's regions including the Autonomous Republic of Crimea.

Pursuant to Art. 73 of the Ukrainian Constitution alterations to the territory of Ukraine shall be resolved exclusively by the All-Ukrainian referendum. At the same time, Crimea is known to have a special status under the Ukrainian Constitution (Title X) and laws among the other administrative and territorial units of Ukraine: it is an autonomous republic (the Autonomous Republic of Crimea, ARC), the authorities

of which enjoy considerable powers [27]. Russian language and culture during the period of 1991 – 2014 were not oppressed in the peninsula at all but totally dominated in the public and private spheres and nothing changed within the period from the change of government in Ukraine on 22–23 February 2014 till the 'decision on the Crimea's sovereignty' dated 11 March 2014 (the 'Declaration of Independence of Crimea') [28].

Putin's statements on any 'violations of the rights of the Russian-speaking population in Crimea', 'attempts to deprive the Russians of their own language, subdue them to forced assimilation', contained in his 'Crimea speech' of 18 March 2014 and reproduced by Russian politicians, journalists and scholars, are nothing but lies and are not supported by any fact. A bright example is 'White Book on violations of human rights and the rule of law in Ukraine (November 2013 – March 2014)' prepared by the Russian Ministry of Foreign Affairs [29, 30]. The 'White Book' was supposed to collect the necessary evidence of numerous facts of all those serious accusations against the 'Maidan' and the new government who infringed upon the legitimate rights of Crimeans. Instead, the document simply reproduced alleged threats of the nationalists against the Crimeans without naming a single source of such threats; the document contains three (!) references to local 'events', without any specifics and factual base [31].

This is equally true for all other accusations against Ukraine and its authorities. It concerns 'actions, violating the equality and self-determination of peoples with regard to the Crimeans,' already for the simple reason that the rules of Ukraine's Constitution providing for the broad autonomy of Crimea were neither abrogated nor violated, whereas the residents of the peninsula continued to be represented in the central government by people's deputies in the Verkhovna Rada of Ukraine elected both in the Crimean majority constituencies and via the proportional electoral system. None of them lost his or her seat [32].

At the same time, the above does not exclude discussions on possible alterations in the status of the ARC, which, nevertheless, must be conducted exclusively within the framework of Ukrainian Constitution, laws and rules of international law.

Noting that the 1993 Constitution of the Russian Federation prohibits secession of the federal units, we should stress that the Russian Constitutional Court is consistent on this in its judgments. In considering the case of the Altai Republic, the Court determined in its Judgement of 7 June 2000 No. 10-P (№10-П) that the Constitution of the Russian Federation provides for no other holder of sovereignty and source of state power but the multi-ethnic people of Russia and, hence, excludes the existence of two levels of sovereign power within a single system of government each enjoying sovereignty and independence, does not permit sovereignty for either republics or any other units of the Russian Federation [33]. In its Judgement No. 3-P (№3-П) of 13 March 1992 in the case of the Republic of Tatarstan, the Russian Constitutional Court stated that any action aimed at undermining the territorial unity of the sovereign federal state and the national unity of its peoples are thus harmful to the constitutional order of the Russian Federation and inconsistent with international rules on human rights and rights of peoples [34]. The same idea is reflected in a number of other judgments of the Constitutional Court of Russia.

In the article-by-article commentary to the Constitution edited by V. Zorkin, head of Russia's Constitutional Court, the prohibition of secession is linked to the manner of obtaining their status by the federal constituents: they got it through the Federal Constitution and not through expressing their will by concluding an agreement [35]. In this re-

gard, a reference is made to subpara. 2.1, para. 4 of the rationale of the abovementioned judgment of Russia's Constitutional Court of 7 June 2000 No. 10-P (№10-П). Pursuant to this judgement the Constitution tolerates no other sovereignty but the sovereignty of the Russian Federation [36]. The Russian publicists have also strongly advocated the priority of territorial integrity over self-determination until the events of 2014 [37]. The events in Chechnya in the 1990s are illustrative, since under international law the Chechen people has the right to external self-determination. Nevertheless, Russia has consistently violated this right despite its actual recognition of the independence of the Chechen Republic and signing the Khasavyurt Accord in 1996; despite the grave and widespread violations of human rights by Russia in Chechnya acknowledged by competent organisations (in this connection the Council of Europe even suspended Russia's membership in the organisation) [38, 39, 40].

So should it be logical to profess an approach for Crimea which is opposite to the one professed for other sovereign and independent states? Russians deny the right to secession to the constituents of the Russian Federation but insist the Autonomous Republic of Crimea is entitled thereto.

The analysis of the facts and rules of international law, the circumstances of the demise of the USSR and the achievement of independence by Ukraine in 1991 prove that these processes have nothing to do with the Crimean case.

3. The Aaland Islands case

In an attempt to justify Russia's actions in Crimea in 2014 Russian politicians, diplomats and legal scholars sometimes refer to the Aaland Islands case. There seems to be no need to remind that international law has significantly developed since the decision in the abovementioned case, which took place almost a century ago.

In his monograph V. Tomsinov (as well as other Russian scholars) does not take into consideration the fact that the factual background and international legal rules of the Aaland Islands case differ completely from the case of Crimea [41].

Before the coup in 1917 the Aaland Islands were part of Finland, which was part of the Russian Empire, inhabited by Finnish Swedes. The referendum on the status of islands was conducted in June 1919 and 95.48% of residents voted in favor of secession from Finland and integration with Sweden; however the parliament of Finland adopted an Act on the autonomy of the Aaland Islands [42]. It was not accepted by the population of the archipelago, which led to the so-called 'Aaland crisis'. The Council of the League of Nations entrusted the International Commission of Jurists with the task of giving an advisory opinion upon the legal aspects of the Aaland Islands question; the crisis culminated in signing of the Aaland Convention on June 24, 1921, providing for demilitarization of the archipelago, its remaining part of Finland, but with a wide autonomy status. On June 27, 1921, Sweden and Finland agreed to the Aaland Islands Settlement – a peace treaty on the status of the islands [43, 44].

Obviously, if comparisons are made with the above situation, Crimea must be recognised as a part of Ukraine, therefore some Russian scholars prefer to focus on the thesis of the International Commission of Jurists of 1920 that the dispute should be considered with taking into account not only the Finnish origin of Islands in the days of the empire but also the events that occurred when Finland still had not acquired the character of a state that had shaped completely. The author in his turn assumes that statehood of Ukraine has not yet shaped as well, just as Finland in 1920, "forgetting" that in the case of Aaland Islands the International Commission of Jurists pointed

out that to definitely constitute a sovereign state a 'stable political organization' needs to be created (it is not lost even in case of a military coup) and be 'strong enough to assert themselves throughout the territories of the State without the assistance of foreign troops', defining in such a way criteria which Ukraine could not but satisfy [45]. Because of the actions of the Russian military and self-defence forces of Crimea (recognized by V. Putin and proved by other facts), the self-proclaimed independent state has not yet fulfilled any of the requirements. Therefore, any analogy between the Aaland Islands case and the Crimean case are groundless.

4. The Quebec case

This case is also rather popular among Russian politicians and scholars. Analysing its applicability to the Crimean situation two points should be noted. Firstly, the case was decided by the Supreme Court of Canada – a judicial body of the 'parent state', which already makes the background of the case inapplicable to the Crimean case. Secondly, the Court indicated in the judgment of 1998: 'The recognized sources of international law establish that the right to self-determination of a people is normally fulfilled through *internal* self-determination – a people's pursuit of its political, economic, social and cultural development within the framework of an existing state. A right to *external* self-determination (which in this case potentially takes the form of the assertion of a right to unilateral secession) arises in only the most extreme of cases and, even then, under carefully defined circumstances. ... As will be seen, international law expects that the right to self-determination will be exercised by peoples within the framework of existing sovereign states and consistently with the maintenance of the territorial integrity of those states.' [46] Therefore, the point clarified in the case of Quebec is opposite to what Russian scholars purport to prove.

Even if we disregard the difference of the facts, it is obvious that references to the 1919 referendum in the Aaland Islands and the judgment of the Supreme Court of Canada in the Quebec case of 1998 exemplify attempts to apply subsidiary means for the determination of the rules of law. In cases when there is a clear and special rule governing the issue, it enjoys priority over any subsidiary sources. There were violations of bilateral treaties between Russia and Ukraine and between governments of the two states in the Crimean case (first of all, Art. 2 of the Treaty of Friendship, Cooperation and Partnership Between Ukraine and the Russian Federation of 1997 (the 'Big Treaty'), Arts. 1 and 2 of the Treaty Between the Russian Federation and Ukraine on the Russian-Ukrainian State Border of 2003), of numerous multilateral agreements (Art. 5 of the Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States of 1991, para [46, 47, 48]. 2 of the Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons of 1968) and peremptory rules of general international law (primarily those enshrined in the UN Charter) [49, 50]. Therefore, all Russian attempts to legalise its actions in Crimea through references to the mentioned 'historical precedents' are untenable.

However, there are alternative approaches in the Russian scholarship, which may be considered rare exceptions. For instance, the above mentioned and some other flaws of Tomsinov's allegations are noted by P. Kremnyov, Doctor Juris and Professor of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in his review 'The concept of "Crimean law" doctrine and international law regarding secession of Crimea from Ukraine' of the article by V. Tomsinov "Crimean Law" or the legal basis for the reunification of Crimea with Russia' [51, 52].

The contents of that article is essentially similar to that of Tomsinov's monograph 'Crimean Law or Legal Grounds for the Reunification of the Crimea with Russia' – the first Russian monograph aspiring to be a comprehensive study of the Crimean conflict and containing the most detail analysis of relevant issues (this is why so much attention in our article is paid to that monograph).

Kremnyov's work is interesting and indicative given the fact that the author generally analyzes some key aspects of approaches inherent in the Russian legal doctrine regarding the 'Crimean issue' in 2014-2015. First, P. Kremnyov draws attention to the fact that the legal status of the Crimean peninsula in no way can be considered uncertain: 'The ratification of the 1997 'Big Treaty' is related to the violation of the constitutional law by both sides, which created international legal grounds to challenge the validity of this treaty, and hence the status of Crimea as part of Ukraine. However, Russia has not done it. Moreover, the Treaty on the Russian-Ukrainian border was signed in 2003 and on April 25, 2004, it entered into force. Pursuant to the Treaty defined border line (Art. 2 of Annexes 1 and 2) the Crimean peninsula is considered part of Ukraine. From the standpoint of international and domestic law, this means that from this time (regardless of the validity of 1997 "Big Treaty"), Ukraine has gained complete and indisputable title to Crimea, including the city of Sevastopol. Incidentally, the Ukrainian side is well aware of this circumstance, which is admitted in many of respective scientific and legal publications' [53].

The author does not explain why he considers the ratification of the 'Big Treaty' illegal, however, and beyond that he clearly justifies why recognition of Crimea as part of Ukraine is a treaty obligation of the Russian Federation.

Second, considering the request for advisory opinion from the ICJ in the Kosovo case P. Kremnyov indicates that the findings of the Court are highly authoritative in nature, but do not have the binding force. In essence, they are a subsidiary means for the Court's adjudication in case of absence of the necessary rule of international law.

As for the content of the advisory opinion, the author admits: 'The Court avoided assessing the legality or illegality of secession of Kosovo based on the declaration of independence ... He pointed out that disputes on the right to self-determination and remedial secession "are affecting the right to secede from the state ... that are beyond the scope of the question posed by the General Assembly"' [54]. This approach, as already noted, is generally accepted by the international law doctrine – the ICJ did not recognize the legality of Kosovo's separation from Serbia.

Thirdly, Kremnyov notes that all Tomsinov's examples – the Aaland Islands referendums of 1917 and 1919; the decision of the Supreme Court of Canada on Quebec of 1998 may be used as subsidiary means to ascertain the legal rule and, therefore, are irrelevant as this is the case of violation of a peremptory rule of international law [55].

Fourth, the author's statement that 'justification of the legality of the right of peoples to self-determination including secession at the expense of the territorial integrity of the state, that imperative principles of general international law should be built on the basis of arguments that contain specific principles and rules with the same imperative nature' can be considered a key one [56]. In addition, it is noted that international legal stance of Russia itself until recently, including the ICJ's consideration the declaration of independence of Kosovo, was grounded on a consistent and firm upholding of the principle of territorial integrity of states (apparently it's recent drastic changes in the stance may be explained by the necessity to justify the annexation of Crimea) [57].

This analysis is not comprehensive; nevertheless, we have a unique and noteworthy example of unbiased analysis of the key points advocated by the Russian doctrine as well as Russian high-ranked officials (V. Putin himself repeatedly refers to the Kosovo case) by a respected scholar published in a leading Russian scientific journal. In fact, the author's personal view on these issues also deserves attention, which will probably be considered in further publications.

5. Other 'precedents'

Russian officials demonstrate the willingness to refer to many other 'examples' to justify its actions concerning 'reunification' with Crimea. For instance, in April 2014 Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation S. Lavrov published an article on the website of the British newspaper 'The Guardian', stating that 'Attempts by those who staged the secession of Kosovo from Serbia and of Mayotte from the Comoros to question the free will of Crimeans cannot be viewed as anything but a flagrant display of double standards'[58]. In February at the 51st Munich Security Conference, he drew a justifying parallel and stated that 'Germany's reunification was conducted without any referendum, and we actively supported this [59]. Events in South Sudan, Puerto Rico, as well as Czechoslovakia, Gibraltar and Falklands are also quite often mentioned by Russians in this context [60, 61, 62].

The example of Germany is absurd for obvious reasons. For many decades before its voluntary reunification with the Federal Republic of Germany, the German Democratic Republic had been an independent state and could not be prohibited to reunify from the standpoint of international law. As far as Czechoslovakia is concerned, two parts of the state (the Czech Republic and the Slovak Republic) just took a coordinated decision to dissolve; the respective law was adopted by the Czechoslovak parliament in 1992 and took effect on 1 January 1993 [63].

The Mayotte example cannot be applied to the Crimean case, as it is a single example of anti-colonial self-determination when the UN stuck to the priority of the territorial integrity principle. It should be reminded that the Island of Mayotte, being a part of the Comoro Islands (a colonial possession according to Chapter XI of the UN Charter), expressed its desire to remain a part of France when the Comoro Islands got independence in 1975. Based upon the principle of territorial integrity, the UN General Assembly opposed to the desire of the population of the island. This example proves that the UN applied the principle of self-determination exclusively to the existing colonial territories, which is not the case of Crimea. The Organisation has never saluted the self-identification of groups of populations within states as 'peoples'. Crimea is not a territory in light of the purposes of Chapter XI of the UN Charter, therefore, the Mayotte precedent cannot be applied in this regard.

It is extremely difficult to figure out how the situations with South Sudan, Puerto Rico, Gibraltar and Falklands could be applied to the case of the annexation of Crimea. From the legal point of view, all of them are radically different from the situation at hand in this or that respect. For instance, the particular feature of the South Sudanese case is that the referendum on independence held in 2011 was conducted in the framework of the Naivasha Agreement concluded between the central government of Sudan and the Sudan People's Liberation Movement [64]. Puerto Rico has been an unincorporated territory of the United States since 1988. In 2012 a referendum (in accordance with Puerto Rican law) to determine whether the island desired to join the USA as a state was held. The examples of Gibraltar and Falklands are examples of referendums permitted by the British government. They have no similarities with the Crimean situation whatsoever [65]. It ought to be noted though

that in its 'Legal justification...' Russia itself points out the fundamental differences in terms of international law between the cases of Mayotte and Falklands situations, on the one hand, and Crimea, on the other [66].

The Russian scholar G. Yatsenko finds it appropriate to refer to the referendum in Scotland: 'The voting for the secession of Crimea from Ukraine resulted in a number of extremely negative statements by the European states which condemned this civic impulse and refused to recognize the legality of this action (although foreign observers remarked that it was held in accordance with international democratic principles and noted the high turnout – above 80 per cent). However, there is a drastically different picture with the referendum on the independence of Scotland: the international community respected the decision of the Scotsmen. One would think that we have two regions desiring independence from their parent states and relying upon the right of peoples to self-determination, but while in the first case this desire contradicts international law, in the second – it is a democratic act. Therefore, similar events are assessed differently indicating the policy of double-standard [67]. The differences between the Scotland and Crimea are manifest. First of all, no state had conducted a military operation to occupy ('reintegrate') Scotland before the referendum took place. At the same time, this is exactly what Russia has done with Crimea, and it even does not deny it anymore [68]. In addition, the referendum in Scotland, unlike the one in Crimea, was agreed with the 'parent state' (the United Kingdom of Great Britain and the Northern Ireland) and was conducted in compliance with the law and democratic standards [69].

In this regard, it should once again be reminded that Russia itself in its Constitution and legislation does not recognise the right of its constituent parts to secede from the federation whether through a referendum or else like [70]. The Constitutional Court of the Russian Federation in its judgements confirmed that unilateral secession of any constituent from the federation is prohibited [71].

In general, the analysis of all these 'examples' leads to the conclusion that Russians do not really care to bring up relevant and meaningful arguments. This impression is shaped by numerous official statements where historical examples of territorial changes without even slightest resemblances to the Crimean situation have been made. Furthermore, it proves that there are no examples that Russia could rely on to advocate its position in respect of Crimea.

Therefore, it is self-evident that in February–March 2014 Russia committed the annexation of Crimea (forcible acquisition of one state's territory by another state) because the Russian Armed Forces were used to seize the peninsula. On 17 April 2014, Putin admitted the use of the Russian troops 'to secure the self-determination of the people of Crimea' and – on 24 October 2014 – 'to block Ukrainian military units deployed in Crimea' [72, 73]. In the interview for the film 'Crimea. The Way Home' presented on 15 March 2015, Putin confessed that on 22 February 2014 (i.e. long before any 'self-determination', and even before the decision of the Crimean parliament to hold a referendum) he initiated the power operation and 'work of security agencies to return Crimea to Russia', and the defence and security organs promptly started executing this command [74]. These confessions are also confirmed by other data, including those of Russian authorities and state media (besides, the Verkhovna Rada of the Crimean Autonomous Republic was seized and members of the parliament were compelled to vote for the secession from Ukraine) [75].

The international legal analysis allows arriving at the conclusion that all Russia's historical references – either official or scholarly – to justify what happened in Crimea in

February-March 2014 are flawed in respect of factual, historical and legal backgrounds. The list of Russia's irrelevant examples includes the collapse of the USSR and Yugoslavia, the dissolution of Czechoslovakia, the reunification of Germany, the Kosovo case, the Aaland Islands case, the case of the island of Mayotte, Falklands, Puerto Rico, Gibraltar, Scotland, South Sudan, etc.

Russia's reference to the Kosovo case is really inappropriate and inconsistent. During the whole period of the ICJ proceedings (before and following the rendering of the advisory opinion), even after the 2014 events in Crimea, Russia was denying the legality of Kosovo's secession. Moreover, the Kosovo case differs from the Crimean one in many respects. The principal differences are the following: the existence of the indigenous people (the Albanians of Kosovo – Kosovars), who exercises the right to self-determination; state authority (in the case of Kosovars – Serbia) oppressed the people, which resulted in the military conflict of 1997-1999; perennial unsuccessful efforts of the international community to resolve the conflict; exhaustion of possibilities of 'internal self-determination'; in the case of Kosovo the indigenous people was in the pole position, and genuinely defended their rights; indigenous people's of Crimea opinion was ignored when the so-called 'self-determination' was exercised, and Kosovo was not annexed by another state. Nothing of the mentioned circumstances could relate to the case of Crimea.

In the Kosovo case giving an answer to a specific question the ICJ did not assess compliance of the 'process of self-determination', 'complex procedures of self-determination', 'decision of the people for self-determination' with international law, i.e. all acts to separate Kosovo from Serbia, to which Russia refers. The diverging attitudes of the Russian scholarship to the principles of equality and self-determination of Chechnya and Kosovo, on the one hand, and of Crimea, on the other, are also notable.

Another example is the collapse of the Soviet Union and independence of Ukraine, which are not relevant because these processes were in accordance with international law and the Constitution of the USSR, and were recognized by the world community. Unlike the Soviet Constitution, the Constitution of Ukraine (just like Russia's Constitution) does not permit free exit for Ukraine's regions including the Autonomous Republic of Crimea, at the same latter enjoys wide autonomy.

If to make comparisons of the factual background of the Aaland Islands case with the Crimean situation, Crimea, first of all, has to be recognised as a part of Ukraine. Under the Aaland Islands Convention and the 1921 'Aaland Treaty', the archipelago was demilitarised and returned to Finland with a broad autonomy. The allegations that Ukraine's 'statehood is not yet complete' just like the case of Finland in 1920 are ridiculous because unlike the 'Republic of the Crimea' Ukraine meets the criteria for the statehood coined in the Aaland case. Because of the actions of the Russian military and self-defence forces of Crimea the self-proclaimed independent state has never fulfilled any of the requirements.

The Quebec case cannot be brought up to back up the line of arguments regarding Crimea because the former situation was remitted to the Supreme Court of Canada, a judicial body of the 'parent state', which already makes this example inappropriate. Moreover, the Court stressed that a right to external self-determination (which in this case potentially takes the form of the assertion of a right to a unilateral secession) arises under the most extreme circumstances and, still be carefully considered. Russia has never proven any 'extreme circumstances in the Crimean case'.

All other examples mentioned by the Russian leadership and scholars (the island of Mayotte, the Falkland Islands, Puerto Rico, Gibraltar, Scotland, the unification of Germany, dissolution of Czechoslovakia, referendum in South Sudan) stand in stark contrast to the Crimean case from the international law perspective as well as from the standpoint of factual background. We should also note that those who refer to the Aland case, Quebec case and other historical 'examples' disregard the rules of international agreements under which Russia recognized Crimea as an integral part of Ukraine (Agreement Establishing the Commonwealth of Independent States of 1991, the 'Treaty of Friendship, Cooperation and Partnership Between Ukraine and the Russian Federation of 1997, Treaty between Ukraine and Russia on the Russian-Ukrainian State Border of 2003) and peremptory rules of general international law (especially those enshrined in the UN Charter) violated by Russia in February-March 2014.

Generally speaking, Russia's arguments may be taken as evidence that this state is trying to present as many examples (precedents) as possible, but care little about their relevance and the validity of respective conclusions. It is commonplace for the Russian scholarship to thoughtlessly replicate the official position without any re-examining of the facts. The analysis of researches proves that respective rules of international law are wrenched out of the context, misinterpreted, misrepresented or distorted. Subsidiary means of establishing international legal rules are applied in cases where clear and unambiguous legal provisions in force should be invoked, e. g. provisions of treaties between Ukraine and Russia. Almost all Russian researchers share the same position ('the events of 2014 are the reunification of Crimea and the Russian Federation'), repeating the same 'mistakes' and demonstrating in author's humble opinion not a very high scientific level.

Therefore, publications on the 'historical analogues' of the Crimean case may be qualified as a corpus of propaganda texts purporting to advocate the Russian Federation's conduct and targeted at local and foreign audiences. They should also provide Russia's 'partners' among politicians and journalists in the West with argumentation necessary for the justification of Russia's actions and rebuttal to Ukraine and the Western states.

The events in Crimea in February–April 2014 prove that the Crimean 'authorities' were controlled by the Russian military and security services, the Russian Federation committed an act of aggression against Ukraine to occupy a part of its territory and, as it is qualified in international law, to annex the territory of another state.

References

1. Декларация о независимости Автономной Республики Крым и г. Севастополя, Пресс-центр Верховного Совета АРК, 11 March 2014, p. 2.
2. Заявление МИД Российской Федерации о принятии Декларации о независимости Автономной Республики Крым и г.Севастополя, Пресс-служба МИД России, 11 March 2014, p. 2.
3. 'Путин: реакция Запада на референдум в Крыму неадекватна, так как игнорирует случай Косово' ТАСС, 17 November 2014.
4. Правовые обоснования позиции России по Крыму и Украине, Министерство иностранных дел Российской Федерации, 27 October 2014, pp. 5, 7.
5. Вилков А., 'Трактовки "справедливости" и "несправедливости" и их использование в современных политических процессах', *Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Социология. Политология*, 2015, Vol. 15, No. 2, pp. 64–72.
6. Ибрагимов А., 'Воссоединение Крыма и Севастополя с Российской Федерацией в призме международного права и мировой политики', *Юридический вестник ДГУ*, 2014, Vol. 4, pp. 75–77.
7. Марочкин С., 'Взаимодействие правовых систем как общий вектор развития (отношение международного сообщества к принципу верховенства права: намерения и реальность)', *Российский юридический журнал*, 2014, Vol. 5 (98), pp. 15–25.
8. Николаенко Р., 'Косовский прецедент во взаимоотношениях ведущих держав Запада и России: история и современность', *Голос минувшего. Кубанский исторический журнал*, 2014, Vo. 1–2.

9. Томсинов В., 'Крымское право или Юридические основания воссоединения Крыма с Россией', *Зерцало-М*, 2015, p.132.
10. Толстых В., 'Воссоединение Крыма с Россией: правовые квалификации', *Евразийский юридический журнал*, 2014, Vol. 5 (72), pp. 40–46.
11. Копыткова Н., 'О праве народов на самоопределение и территориальной целостности государств', *Приоритетные направления развития правовой системы общества: материалы V Международной научно-практической конференции (Гомель, 15–16 мая 2014 года)*, Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2014, pp.255–260, <http://repo.gsu.by/handle/123456789/981> (accessed on 23 January 2016).
12. Заявление МИД России по Косово, Министерство иностранных дел Российской Федерации, 17 February 2008, p. 2.
13. Written Statement of the Russian Federation to the International Court of Justice, Ambassador of the Russian Federation to the Kingdom of Netherlands, 16 April 2009, pp. 28–30.
14. Путин: независимость Косово повлечет непредсказуемые последствия, *РИА Новости*, <http://ria.ru/politics/20080222/99907461.html> (accessed on 23 January 2016).
15. Путин: позиция России по Косову остается "принципиальной", *Радио Свобода* <http://www.svoboda.org/content/article/26640933.html> (accessed on 23 January 2016).
16. Задорожний О., *Порівняльна характеристика випадків Косово та Криму: міжнародно-правовий аналіз*, in *Українська Революція гідності, аерсія РФ і міжнародне право*, Kyiv: K. I. C., 2014, pp. 531–548.
17. Delahunty R., 'The Crimean Crisis', *University of St. Thomas Journal of Law and Public Policy, Legal Studies Research Paper*, 2014, pp. 14–39.
18. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, Advisory Opinion, I. C. J. Reports. – 2010. – P. 403.
19. Hartwig M., 'Das Gutachten des Internationalen Gerichtshofs zur Unabhängigkeitserklärung des Kosovo: Vorgeschichte und "Urteils" kritik', *Osteuropa-Recht*, 2012, Vol. 11.
20. Peters A., *Statehood After 1989: 'Effectivités' Between Legality and Virtuality*, Select Proceedings in J. Crawford (ed.), *The European Society of International Law*, 2012, Vol. 3, p. 179.
21. Vidmar J., 'Territorial Integrity and the Law of Statehood', *George Washington International Law Review*, 2012, Vol. 44, pp. 107–140.
22. Christakis T., 'Self-Determination, Territorial Integrity and Fait Accompli in the Case of Crimea', *ZaöRV/Heidelberg JIL*, 2015, Vol. 75 (1), p. 91.
23. Правовые обоснования позиции России по Крыму и Украине, Министерство иностранных дел Российской Федерации, 27 October 2014, p. 1.
24. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик (Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.), *Очерк истории Советской Конституции*, Moscow: Политиздат, 1987.
25. Угода про створення Співдружності Незалежних Держав від 8.12.1991 р., Офіційний сайт Верховної Ради України, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_077 (accessed on 23 January 2016).
26. Grant Th. D., *Aggression against Ukraine. Territory, Responsibility, and International Law*, Palgrave, 2015, p. 107.
27. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (із змінами, внесеними Законами України від 8 грудня 2004 року N 2222-IV, від 1 лютого 2011 року N 2952-VI, від 19 вересня 2013 року N 586-VII, від 21 лютого 2014 року N 742-VII), Офіційне інтернет-представництво президента України, <http://www.president.gov.ua/content/constitution.html> (accessed on 22 January 2016).
28. Крымская политика РФ – политика ад хок, *Council for foreign and security policy*, January 2010, p. 9.
29. Обращение Президента Российской Федерации от 18.03.2014 г., Пресс-служба Президента Российской Федерации, 2014, p. 4.
30. Белая книга нарушений прав человека и принципа верховенства права на Украине (ноябрь 2013 – март 2014), Министерство иностранных дел Российской Федерации, 2014, p. 81.
31. Ibidem, pp. 16, 17, 19.
32. Толстых В., op.cit., p. 43.
33. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 7 июня 2000 г. №10-П по делу о проверке конституционности отдельных положений Конституции Республики Алтай и Федерального закона 'Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации', *Российская газета*, 11 June 2000.
34. Постановление Конституционного Суда от 13 марта 1992 года N 3-П по делу о проверке конституционности Декларации о государственном суверенитете Татарской ССР от 30 августа 1990 года и ряда законодательных актов Республики Татарстан о проведении референдума, Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации, 26 March 1992, para. 271.
35. Комментарий к Конституции Российской Федерации (под ред. В. Д. Зорькина, Л. В. Лазарева), *Эксмо*, 2010, p. 455.
36. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 7 июня 2000 г. № 10-П по делу о проверке конституционности отдельных положений Конституции Республики Алтай и Федерального закона 'Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации', *Российская газета*, 4 October 2003.
37. Романов В., 'Принцип самоопределения и территориальная целостность государств', *Дипломатический вестник*, September 2000;
- Н. Остроухов, 'Территориальная целостность государств и её обеспечение: теоретико-правовые и международно-правовые измерения', *Вестник РУДН, серия "Юридические науки"*, 2013, Vol. 3; Е. Холина, 'Формы и критерии признания государств', *Проблемы в российском законодательстве. Юридический журнал*, 2012, Vol. 3.
38. Явкин Н., 'Проблема обеспечения единства и территориальной целостности государства в условиях борьбы народов за самоопределение', Автореф. дисс. к. ю. н., МГУ им. Н. Огарева, 2004, p. 2; Н. Явкин, 'Проблема обеспечения единства и территориальной целостности государства в условиях борьбы народов за самоопределение', Автореф. дисс. к. ю. н., МГУ им. Н. Огарева, 2004, p. 2; Л. Лазутин, *Равноправие и самоопределение народов/Международное право*, Moscow: Инфра-М, 2002, p. 123; Р. Тимошев, 'Право наций на самоопределение и современные межнациональные конфликты', *Армия и общество*, 2008, Vol. 3.
39. Resolution 1201 (1999) Conflict in Chechnya, *Official Gazette of the Council of Europe*, November 1999.
40. Recommendation 1444 (2000) Conflict in Chechnya, *Official Gazette of the Council of Europe*, January 2000.
41. Томсинов, op.cit., pp. 11 – 13.
42. Castellino J., *International Law and Self-Determination: The Interplay of the Politics of Territorial Possession With Formulations of Post-Colonial National Identity*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2000, p. 19.
43. Report Presented to the Council of the League of Nations by the Commission of Rapporteurs, League of Nations Council Doc 21/68/106, 1921, p. 14.
44. Hannikainen L., 'The Continued Validity of the Demilitarised and Neutralised Status of the Aaland Islands', *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 1994, Vol. 54, p. 618.
45. Report of the International Committee of Jurists entrusted by the Council of the League of Nations with the task of giving an advisory opinion upon the legal aspects of the Aaland Islands question, Special Supplement, 1920, Vo.3, pp. 6–9.
46. Reference re secession of Quebec (1998) 2 S. C. R. 217, paras. 122, 126.
47. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р., Офіційний вісник України, Vol. 20, 4 June 1999, p. 518.
48. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28.01.2003 р., Офіційний вісник України, 18 June 2004.
49. Соглашение о создании Содружества Независимых Государств, 'Содружество' (информационный вестник СНГ, Vol. 1, 1992.
50. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5.12.1994 р., *Зібрання чинних міжнародних договорів України*, 2004, Vol. 4, Книга 2, p. 603.
51. Charter of the United Nations, UN official site, <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf> (accessed on 23 January 2016).
52. Кременів П., 'Концепція "крымского права" и доктрина международного права применительно к сецессии Крыма из состава Украины', *Вестник Московского университета*, Сер. 11. Право, 2015, Vol. 3, pp. 143–149.
53. Томсинов В., "'Крымское право" или юридические основания для воссоединения Крыма с Россией', *Вестн. Моск. ун-та*, Сер. 11, Право, 2014, Vol. 5, pp. 3–32.
54. Кременів П., op.cit., p. 144.
55. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, International Court of Justice, Advisory Opinion of 22 July 2010, para. 83.
56. Кременів П., op.cit., p. 147.
57. Ibidem, pp.148–149.
58. Written Statement of the Russian Federation, International Court of Justice, 16 April 2009, pp. 26, 30, 32.
59. Lavrov S., 'It's not Russia that is destabilising Ukraine. The west has been needlessly whipping up tension – if we don't co-operate soon, chaos may take hold', *The Guardian*, 7 April 2014.
60. Rogin J., 'Europeans Laugh as Lavrov Talks Ukraine', *Bloomberg View*, 7 February 2015.
61. Правовые обоснования, op.cit., p. 1.
62. Люлько Л., 'Почему Пуэрто-Рико можно, а Крыму нельзя?', *Pravda*, 11 March 2014.
63. Пушков А., 'У Крыма больше оснований быть частью РФ, чем у Фолклендских островов – Британии', *Russia Today*, 22 March 2015.
64. Ústavný zákon č. 542/1992 Zb. o zániku Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, Čl. 3 ods. 2.
65. McDoom O., South Sudan votes for independence: vote report, *Reuters*, 7 February 2011.
66. Гарсия Л., 'Сравнение с известными: Почему Крым – не Косово и уместность сравнений с точки зрения международного права', *Юридическая практика*, 2014, Vol. 20 (856).
67. Правовые обоснования позиции России по Крыму и Украине, Министерство иностранных дел Российской Федерации, 27 October 2014, p. 5, 7.
68. Яценко Г., 'В. Политика двойных стандартов: Украинский кризис и образование "Исламского государства"', *Актуальные проблемы современных международных отношений*, pp. 151 – 156.
69. Путин: в Крым для разоружения украинских частей были направлены силы ГРУ, ТАСС, 15 March 2015.

70. Шешукова Г., Проблемы войны и мира в теории и практике международных отношений, *Труды Оренбургского института (филиала) МГЮА*, 2014, vol. 21, pp. 14-21.

71. Белафина Ю., 'Проблема сецессии в Российской Федерации', *Право и жизнь*, 1999, vol. 24.

72. Постановление Конституционного Суда РФ от 13 марта 1992 г. "По делу о проверке конституционности Декларации о государственном суверенитете Татарской ССР от 30 августа 1990 года, op.cit.

73. Путин: наши военные "встали за спиной" самообороны Крыма, *Русской службы BBC*, 17 April 2014.

74. Заседание Международного дискуссионного клуба 'Валдай', Официальный сайт Президента России, <http://kremlin.ru/transcripts/46860>, (accessed on 23 January 2016).

75. Путин: в Крым для разоружения украинских частей были направлены силы ГРУ, op. cit.

76. Птичкин С., 'Вежливые люди получили свой День', *Российская газета*, 27 February 2015; И. Петров, 'У "вежливых людей" появится свой праздничный день', *Российская газета*, 3 October 2014; Гиркин: Мы насильно согнали депутатов Крыма голосовать за отделение от Украины, *Укринформ*, 25 January 2015; Адмирал Касатонов заявил, что НАТО не успела год назад отследить блокировку украинских частей, *Московский комсомолец*, 13 March 2015; Игорь Гиркин Стрелков – Мы насильно согнали депутатов Крыма голосовать за отделение от Украины, <https://www.youtube.com/watch?v=hPSUUNgoQk> (accessed on 22 January 2016).

Надійшла до редколегії 25.11.15

О. Задорожний, д-р юрид. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОДИОЗНІ ПОРІВНЯННЯ.

НЕПРАВОМІРНЕ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ ПРЕЦЕДЕНТІВ РОСІЙСЬКИМИ ВЧЕНИМИ-ПРАВОВИЗНАВЦЯМИ ДЛЯ ВИПРАВДАННЯ ЗАХОПЛЕННЯ КРИМУ

Автор аналізує історичні приклади, які використовуються російськими вченими-правознавцями для виправдання захоплення Криму Російською Федерацією в лютому-березні 2014 року і пояснення цього процесу як "возз'єднання". Особливу увагу приділено випадку Косова, розпаду СРСР і здобуттю незалежності Україною в 1991 році, випадкам Аландських островів і Квебека, які вивчаються разом з іншими "прецедентами". Автор детально розглядає аргументи, що наводяться російською стороною в її спробі довести, що в ході "сецесії" з України і "приєднання" до Російської Федерації у 2014 році "кримчани" здійснили загальноєвропейський принцип рівних прав і самовизначення народів таким же чином, як у наведених випадках. На підставі фактичного матеріалу аналізуються аргументи російських вчених, і розглядається питання про їх обґрунтованість з точки зору міжнародного права. Автор кваліфікує дії Російської Федерації та робить відповідні висновки.

Ключові слова: Крим, Росія, сецесія, обґрунтування, випадок, незалежність, аргумент, самовизначення, Україна.

А. Задорожний, д-р юрид. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОДИОЗНЫЕ СРАВНЕНИЯ.

НЕПРАВОМЕРНОЕ ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРАВОВЫХ ПРЕЦЕДЕНТОВ РОССИЙСКИМИ УЧЕНЫМИ-ПРАВОВЕДАМИ ДЛЯ ОПРАВДАНИЯ ЗАХВАТА КРЫМА

Автор анализирует исторические примеры, которые используются российскими учеными-правоведами для оправдания захвата Крыма Российской Федерацией в феврале-марте 2014 года и объяснения этого процесса как "воссоединения". Особое внимание обращено к случаю Косова, распаду СССР и обретению независимости Украиной в 1991 году, случаям Аландских островов и Квебека, которые изучаются вместе с другими "прецедентами". Автор подробно рассматривает аргументы, используемые российской стороной в ее попытке доказать, что в ходе "сецессии" из Украины и "присоединения" к Российской Федерации в 2014 году "крымчане" осуществили общепризнанный принцип равных прав и самоопределения народов таким же образом, как в приведенных случаях. На основании фактического материала анализируются аргументы российских ученых, и рассматривается вопрос об их обоснованности с точки зрения международного права. Автор квалифицирует действия Российской Федерации и делает соответствующие выводы.

Ключевые слова: Крым, Россия, сецессия, обоснование, случай, независимость, аргумент, самоопределение, Украина.

УДК 347.728.2

О. Виговський, д-р юрид. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПРАВОВА ПРИРОДА КОНВЕРТАЦІЇ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Стаття присвячена аналізу теоретичних питань, пов'язаних з правовою кваліфікацією конвертації цінних паперів. Автор статті досліджує поширені в науковій літературі погляди щодо трактування конвертації як правочину міни, одностороннього правочину, новації та відступного. На підставі ґрунтовного аналізу нормативного масиву та сутності процесу конвертації автор виявляє недоліки зазначених доктринальних підходів та пропонує своє концептуальне бачення правової природи конвертації цінних паперів.

Ключові слова: цінні папери, конвертація, акції, односторонній правочин, новація, реорганізація.

Емісійні цінні папери уособлюють зобов'язання, яке існує між зобов'язаною за ними особою (емітентом) та уповноваженою особою (власником). Таке зобов'язання може зазнавати трансформацій, коли один чи декілька цінних паперів конвертуються в один чи декілька цінних паперів іншого виду (типу) чи з іншим обсягом прав або з іншою номінальною вартістю. Конвертуватися можуть, зокрема, привілейовані акції певного класу у прості акції товариства, у привілейовані акції іншого класу або інші цінні папери; конвертація є наслідком консолідації та дроблення акцій; конвертація цінних паперів супроводжує процеси реорганізації товариств та відбувається при злитті, приєднанні, поділі, перетворенні, виділі, коли акції товариства, що припиняється, конвертуються в акції новоствореного (новостворених) акціонерного товариства. Акціонерне товариство може випускати т.зв.

конвертовані облігації, проспект емісії яких може передбачати можливість їх конвертації в акції товариства.

Правова природа конвертації цінних паперів в наш час залишається недостатньо розробленою на доктринальному рівні, а поодинокі спроби трактувати дане поняття в контексті класичного вчення про цінні папери слід визнати неоднозначними та суперечливими. Зокрема, дане питання порушувалося у роботах А.Ю. Синенко, Є.А. Клінової, В.В. Заборовського, І.В. Ігнатова та П.В. Філімошина, А. Бабаєва тощо. Інколи можна зустріти твердження, що "сучасна теорія не може повністю та однозначно пояснити правову природу конвертації" [1, с. 141]. Актуальність дослідження правової природи конвертації цінних паперів полягає у необхідності забезпечення максимального захисту прав та інтересів їх власників (зокрема, міноритарних акціонерів) при проведенні такої операції від можливих зловживань з боку емітента.

Метою написання даної статті є аналіз доктринальних підходів науковців до правової кваліфікації конвертації цінних паперів та визначення цього поняття. Завданням цього дослідження є формулювання такого визначення поняття конвертації цінних паперів, яке б найбільшою мірою відповідало його ключовим ознакам та базовим характеристикам цього правового явища.

Законодавче визначення поняття "конвертація цінних паперів" міститься у ч. 1 ст. 5-2 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" від 23.02.2006 року. Під конвертацією тут розуміється обмін цінних паперів одного випуску на цінні папери іншого випуску цього ж емітента. Іншими словами, внаслідок конвертації з'являється новий випуск цінних паперів, якому зазвичай притаманні інші характеристики, ніж попередньому випуску. Виходячи з цього визначення, логічно припустити, що в основі конвертаційних процесів лежить договір міни. Так, в спеціальній літературі під конвертацією інколи розуміється набуття права власності на цінні папери, що розміщуються, за рахунок відчуження прав власності на цінні папери, які раніше були розміщені [2, с. 78]. На думку таких авторів, ключовою відмінністю конвертації є анулювання (погашення) цінних паперів, які передаються в якості оплати за цінні папери, що розміщуються [2, с. 78]. Як зазначає В. Ломакін, процедура конвертації полягає в обміні корпоративних цінних паперів певної категорії одного акціонерного товариства на корпоративні цінні папери такої ж категорії іншого акціонерного товариства [3, с. 16].

Разом з тим, таку позицію навряд чи можна визнати обґрунтованою. Відповідно до ст. 715 Цивільного кодексу України, за договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар. При цьому право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом. Натомість, як зазначається вище, характерною ознакою конвертації є анулювання цінних паперів випуску, який підлягає конвертації. Анулювання цінних паперів означає припинення їх існування як об'єкту цивільних прав. Важко уявити собі укладення договору міни з єдиною метою – негайно знищити отримане від контрагента майно. Процедура конвертації цінних паперів настільки імперативно прописана в нормативних документах, що в емітента немає можливості якось по-іншому визначити юридичну долю цінних паперів, що конвертуються, ніж їх анулювання. Крім того, як підкреслює А. Бабаєв, в цьому випадку ми маємо допустити можливість існування в певний момент одночасно двох цінних паперів. Тому, на його думку, правильніше говорити про вилучення та знищення (анулювання) одних цінних паперів та випуск і розміщення цією ж особою інших цінних паперів [4, с. 2].

Слід зауважити, що нормативно-правові акти України також не передбачають укладення в процесі конвертації цінних паперів договору міни. Так, як впливає з пп. 1.8 п. 1 та п. 2 Розділу II Порядку здійснення консолідації та дроблення акцій акціонерного товариства, затвердженого Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 06.03.2012 року № 371, конвертація в цьому випадку являє собою операцію у депозитарній системі щодо зміни номінальної вартості акцій, а акціонери лише повідомляються про прийняте загальними зборами акціонерів рішення про консолідацію або дроблення акцій із зазначенням нової кількості і номінальної вартості акцій. Міни як такої в цьому випадку не відбувається, і жодні договори з акціонерами не укладаються. Відповідно до пп. 1.22 п. 1 Розділу II По-

рядку здійснення емісії та реєстрації випуску акцій акціонерних товариств, які створюються шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення або до яких здійснюється приєднання, затвердженого Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 09.04.2013 року № 520, Центральний депозитарій цінних паперів здійснює операції у системі депозитарного обліку щодо обслуговування процесу конвертації акцій товариств, що припиняються шляхом приєднання, в акції товариства, до якого здійснюється приєднання, та анулювання акцій, які не підлягають конвертації. Відповідно до п. 19 Глави 5 Розділу V Положення про провадження депозитарної діяльності, затвердженого Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 23.04.2013 року № 735, конвертація акцій акціонерного товариства – емітента, що припиняється внаслідок злиття, в акції товариства- правонаступника, що створюється, здійснюється відповідно до умов договору про злиття акціонерних товариств, затверджених загальними зборами акціонерних товариств – емітентів. Сама конвертація здійснюється Центральним депозитарієм на підставі розпорядження про проведення конвертації акцій акціонерного товариства – емітента. Як ми бачимо, в жодному з цих випадків правочину міни у класичному цивілістичному розумінні не відбувається, як не відбувається і паралельного переходу права власності на цінні папери попереднього та нового випусків. Обміном, про який йде мова у наведеній вище законодавчій дефініції поняття "конвертація", насправді є операція, яка здійснюється в системі депозитарного обліку, наслідком якої є заміна одних цінних паперів, які припиняють своє існування, іншими.

Недосконалість наведеного вище легального визначення поняття конвертації цінних паперів вимагає від науковців формулювання доктринальної дефініції, у якій були б враховані ключові характерні ознаки даного правового явища. Так, на думку Є.А. Клінової, анулювання чи погашення "старих" цінних паперів є основною ознакою, за якою конвертацію слід виділяти серед інших способів розміщення цінних паперів [5, с. 88]. А.Ю. Синенко виділяє в понятті конвертації три складових: конвертація – це спосіб розміщення цінних паперів; в ході конвертації заміни підлягають цінні папери попереднього випуску на цінні папери нового випуску; результатом конвертації є безумовне анулювання цінних паперів попереднього випуску. На підставі цих ознак він пропонує наступне визначення: "конвертація – це спосіб розміщення цінних паперів нового випуску шляхом заміни на них цінних паперів попереднього випуску з анулюванням останніх" [1, с. 137-138]. Однак дане визначення навряд чи можна визнати бездоганним в контексті українського законодавства. Так, під випуском цінних паперів п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок" розуміє сукупність певного виду емісійних цінних паперів одного емітента, однієї номінальної вартості, які мають однакову форму випуску і міжнародний ідентифікаційний номер, та забезпечують їх власникам однакові права незалежно від часу придбання і способу їх емісії. Разом з тим, наприклад, при злитті акціонерних товариств відбувається конвертація кожного з випусків акцій товариств, що беруть участь у злитті, в акції акціонерного товариства – правонаступника. Також некоректно використовувати терміни "новий випуск" та "попередній випуск" при визначенні поняття конвертації, оскільки при реорганізації конвертуватися можуть випуски акцій різних емітентів, позначення яких як "новий" чи "попередній" недоречно.

Дещо по-іншому поставлені акценти у доктринальному визначенні, відповідно до якого конвертація являє

собою спосіб розміщення цінних паперів, в результаті якого цінні папери юридичних осіб, що беруть участь в реорганізації, обмінюються на цінні папери юридичних осіб, які утворюються в результаті такої реорганізації чи продовжують існувати, після чого підлягають погашенню [6, с. 153]. На наш погляд, автор невинуватно звужує обсяг даного поняття, оскільки конвертація відбувається не лише в рамках реорганізації юридичних осіб. Крім того, використання терміну "погашення" (очевидно, як альтернативи анулюванню) є некоректним з точки зору законодавчого визначення цього поняття. Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок", погашення емісійних цінних паперів – це сукупність дій емітента та власників цінних паперів щодо припинення обігу боргових емісійних цінних паперів, виплати їх власникам номінальної вартості цінних паперів та доходу за такими цінними паперами (якщо це передбачено проспектом емісії цінних паперів) або постачання (надання) товарів (послуг) у строки, передбачені проспектом емісії цінних паперів, та анулювання цінних паперів. Згідно з абз. 8 та 9 п. 14 Розділу III Положення про провадження депозитарної діяльності, погашення – це сукупність дій емітента щодо припинення обігу цінних паперів та їх анулювання відповідно до умов випуску, в той час як анулювання являє собою сукупність дій емітента щодо припинення дії всіх прав, що надають цінні папери. Отже, терміни "погашення" та "анулювання" відносно цінних паперів є абсолютно різними за обсягом та значенням і не повинні використовуватися як взаємозамінні при визначенні поняття "конвертація".

Аналізуючи правову природу конвертації, А.Ю. Синенко приходить до висновку, що "конвертація більшою мірою має риси одностороннього правочину. Для її здійснення достатньо виявлення волі однієї сторони – емітента" [1, с. 140]. Проте така кваліфікація сутності конвертації не зовсім коректна у випадку конвертації облігацій: відповідно до п. 1 Глави 4 Розділу IV Положення про порядок здійснення емісії облігацій підприємств, облігацій міжнародних фінансових організацій та їх обігу, затвердженого Рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 27.12.2013 року №2998, уповноважений орган емітента облігацій може здійснити конвертацію облігацій одного випуску (серії) в облігації іншого випуску (серії) за умови, зокрема, отримання емітентом згоди на конвертацію від усіх власників відповідного випуску (серії) облігацій. Відсутність такої згоди деяких чи всіх власників облігацій означає необхідність викупу емітентом облігацій у власників, які не згодні з рішенням про проведення конвертації. Іншими словами, виявлення волі лише емітента недостатньо для проведення конвертації в цьому випадку; держателі облігацій також мають право на волевиявлення, і якщо воно виявиться негативним, конвертація буде неможливою без викупу відповідних цінних паперів емітентом. Таким чином, беззастережно стверджувати, що "сучасні відносини з конвертації цінних паперів засновані на моделі односторонньо-зобов'язуючих правочинів" [1, с. 140], на наш погляд, не зовсім коректно. Конвертацію цінного папера, яка відбувається з урахуванням волевиявлення власника цього папера, не можна характеризувати як односторонній правочин (незважаючи на той факт, що навіть при фактичній незгоді такого власника його цінні папери врешті-решт все одно будуть конвертовані). На думку В.В. Заборовського, враховуючи значну різноманітність способів проведення конвертації, конвертації акцій притаманні риси як одностороннього, так і двостороннього правочину [7, с. 243].

Спроби пояснити сутність конвертацію як новації чи відступного також не можуть бути визнані відповідними. Так, відповідно до ч. 2 ст. 604 Цивільного кодексу України, зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами (новація). Як зазначається у Постанові Вищого господарського суду України від 07.09.2004 року № 6/173, у випадку новації сторони шляхом заміни предмета чи способу виконання зобов'язання припиняють його і створюють нове. Натомість, у випадку, наприклад, конвертації акцій при їх консолідації чи дробленні ні предмет зобов'язання емітента перед акціонерами, ні спосіб його виконання, очевидно, не змінюються; змінюється лише такий параметр випуску цінних паперів, як їх номінальна вартість. Обсяг та характер прав, посвідчених акціями, залишається незмінним. Крім того, як зазначає С. А. Клінова, конвертація не може розглядатися в якості новації ще й тому, що лише в поодиноких випадках є результатом домовленості сторін [5, с. 90].

Також не коректно кваліфікувати конвертацію цінних паперів як відступне. Відповідно до ст. 600 Цивільного кодексу України, зобов'язання припиняється за згодою сторін внаслідок передання боржником кредиторів відступного (грошей, іншого майна тощо). Як вказується у згаданій вище Постанові Вищого господарського суду України від 07.09.2004 року № 6/173, метою та наслідками відступного є припинення зобов'язання та всіх відносин між сторонами. Проте така мета та наслідки не притаманні процесу конвертації цінних паперів. Правовідносини між емітентом та власниками цінних паперів не припиняються. Якщо відступне за своїм характером часом пов'язане з невиконанням цивільних зобов'язань, то конвертація є звичайною корпоративною операцією емітента. Нарешті, і новація, і передання відступного є способами припинення зобов'язання; натомість, при конвертації в багатьох випадках змінюються лише окремі характеристики цінного папера, однак припинення самого зобов'язання, яке уособлює цінний папір, не відбувається.

Виходячи з усього вищевикладеного, можна дійти **висновку**, що конвертацію цінних паперів не можна розглядати як правочин міни, новацію чи відступне. Правова кваліфікація конвертації цінних паперів як одностороннього правочину також не є адекватною всім випадкам здійснення конвертації. Під конвертацією цінних паперів слід розуміти корпоративну операцію емітента, наслідком якої є заміна одних цінних паперів як об'єктів цивільного обігу, які припиняють своє існування внаслідок анулювання, цінними паперами з іншими характеристиками та/або цінними паперами іншого емітента. Подальша розробка питань, пов'язаних з процесами конвертації цінних паперів, має важливе наукове та практичне значення з точки зору вдосконалення чинного законодавства України про цінні папери та депозитарну систему, потреб захисту інтересів власників цінних паперів від можливих зловживань з боку емітентів.

Список використаних джерел

1. Синенко А.Ю. Эмиссия корпоративных ценных бумаг: правовое регулирование, теория и практика. – М.: Статут, 2002. – 223 с.
2. Игнатов И.В., Филимошин П.В. Эмиссия ценных бумаг. Практика и нормативные документы. – М.: Издательский центр "Акционер", 2000. – 205 с.
3. Ломакин Д. В. Некоторые вопросы размещения акций при реорганизации акционерных обществ // Законодательство. – 2000. – № 4. – С. 15-20.
4. Бабаев А. Конвертация акций при реорганизации // Экономика и жизнь. – 2001. – №25-26. – С.2.
5. Клинова Е.А. Понятие конвертации эмиссионных ценных бумаг // Вестник экономики, права и социологии. – 2007. – №2. – С. 88-93.
6. Жданов Д. В. Реорганизация акционерных обществ в Российской Федерации. – М.: Лекс-Книга, 2002. – 303 с.
7. Заборовский В.В. Загальні положення процедури конвертації акцій // Актуальні проблеми держави і права: 36. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2009. – Вип. 51. – С. 238-244.

А. Выговский, д-р юрид. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПРАВОВАЯ ПРИРОДА КОНВЕРТАЦИИ ЦЕННЫХ БУМАГ

Статья посвящена анализу теоретических вопросов, связанных с правовой квалификацией конвертации ценных бумаг. Автор статьи исследует распространенные в научной литературе взгляды на трактовку конвертации как договора мены, односторонней сделки, новации и отступного. На основании глубокого анализа нормативного массива и сущности процесса конвертации автор выявляет недостатки указанных доктринальных подходов и предлагает свое концептуальное видение правовой природы конвертации ценных бумаг.

Ключевые слова: ценные бумаги, конвертация, акции, односторонняя сделка, новация, реорганизация.

O. Vygovskyy, PhD, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

LEGAL NATURE OF THE SECURITIES CONVERSION

The article deals with analysis of theoretical issues related to legal qualification of securities conversion. The author of the article examines the views prevalent in scientific literature concerning characterization of conversion as a contract of exchange, unilateral legal transaction, novation and compensation. Based upon in-depth analysis of the legal rules and the essence of the conversion process the author reveals drawbacks of the specified doctrinal approaches and suggests his own conceptual view of the legal nature of the securities conversion.

Keywords: securities, conversion, shares, unilateral legal transaction, novation, reorganization.

УДК 341+124.1: 316.774

І. Забара, канд. юрид. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ПЕРІОД 1970 – 1990 РОКІВ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПЦІЙ І ПРАКТИКИ

У статті досліджуються питання розвитку міжнародних інформаційних правовідносин. Автор розглядає вплив різних концепцій на становлення і розвиток міжнародно-правового регулювання і стан впорядкованості міжнародних інформаційних відносин в період 1970 – 1990 років. У статті аналізуються аспекти, що вплинули на формування міжнародних інформаційних правовідносин в цей період.

Ключові слова: інформація, міжнародні інформаційні правовідносини, концепція нового міжнародного інформаційного порядку, міжнародно-правове регулювання.

Проблематика міжнародних інформаційних правовідносин, як загалом і, проблематика міжнародних правовідносин – була і залишається однією із малодосліджених і певною мірою дискусійних тем в сучасній науці міжнародного права.

Міжнародні інформаційні правовідносини, вплетені в канву загальних міжнародних правовідносин, тривалий час привертають увагу в якості окремої складової [1, с. 94-102], що значною мірою обумовлено намаганням світового співтовариства врегулювати усю їх сукупність – від правовідносини, пов'язані із змістом інформації та її використанням у міжнародних відносинах – до правовідносин, пов'язаних із забезпеченням міжнародної інформаційної безпеки.

Такий широкий спектр правовідносин склався не водночас. "Становлення і розвиток сучасного міжнародно-правового регулювання інформаційних відносин триває протягом тривалого часу і охоплює кількох періодів. Особливістю цього процесу є те, що в основу формування кожного з періодів (1945 – 1970, 1970 – 1990, 1990 – до сьогодні) була покладена нова (окрема) концепція розвитку міжнародних інформаційних відносин. Кожна з цих концепцій має свої соціально-економічні і спеціальні юридичні передумови. Сприйнята і, тією чи іншою мірою, впроваджена світовим співтовариством у міжнародні інформаційні відносини, кожна з концепцій послідовно вплинула на формування базових міжнародно-правових основ, норм міжнародних угод, рішень міжнародних інституцій" [2, с. 39].

Для розуміння особливостей сучасних міжнародних інформаційних правовідносин, вартим, на нашу думку, є їх дослідження в один із ключових періодів розвитку, а саме – в період 1970-1990 років, коли були визначені і значною мірою сформовані як нові концептуальні засади, так і базові основи їх тогочасного та майбутнього міжнародно-правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що представники доктрини міжнародного права почали звертати увагу на тематику міжнародних інформаційних правовідносин починаючи з середини сімдесятих років ХХ сторіччя, коли і були закладені їх базові теоретичні основи. Результатом подальших досліджень стало їх сучасне розуміння, що ґрунтується на досягненнях загальної теорії міжнародного права та низки галузей міжнародного права – загальнотеоретичну основу склали роботи Х. Барбериса, М. Баркуна, С. Бастида, Ф.Бойла, В.Г. Буткевича, В.А. Василенка, М. Виралли, І. Дора, О.Г. Днепровського, В.І. Євінтова, О.В. Єрмішиної, М.Л. Ентіна, А. Карти, А. Кісса, Ю.М. Колосова, В. Копліна, Б.І. Кучера, М.І. Лазарева, І.І. Лукашука, М.С. Макдугала, С.Ф. Мерфі, А.П. Мовчана, Х. Мослера, Н.Г. Онафа, М. Рейсмана, Ю.А. Решетова, О.В. Собакиної, В.О. Соколова, Н.Е. Тюріної, К.К. Сандровського, М.О. Ушакова, Д. Шелтона В.М. Шуршалава та інших. Серед розглянутих тезаурусів авторами є різні теоретичні аспекти міжнародних правовідносин, що і сформували відповідний міжнародний правопорядок. Разом з тим, в загальному контексті розглядалась і проблематика тогочасних міжнародних інформаційних правовідносин.

На сьогодні, одним з актуальних постає питання дослідження розвитку міжнародних інформаційних відносин в один із ключових періодів їх становлення, результати якого значною мірою дають розуміння і багатством сучасним правовідносинам, сформованим на їх основі.

Метою статті є дослідження розвитку міжнародних інформаційних правовідносин в період 1970 – 1990 років в умовах запровадження нових концепцій розвитку міжнародних відносин.

Період 1970 – 1990 років формування міжнародних інформаційних правовідносин переважно пов'язано з формуванням, розвитком і впровадженням концепції *Нового міжнародного інформаційного порядку*

(NewWorldInformationOrder (NWIO) (з другої половини цього періоду використовувалась і інша назва – *Новий міжнародний інформаційний і комунікаційний порядок* (NewWorldInformationandCommunicationOrder (NWICO))).

Передумовою для початку цього періоду стали глобальні зміни, що розпочались в цей час в міжнародних відносинах і були пов'язані із широкомасштабним процесом деколонізації та появою низки нових країн. Значна нерівність, яка з'явилась в інформаційному обміні між розвинутими країнами і країнами, що розвивались, стала приводом для початку формування наприкінці 1960 – початку 1970 років концепції побудови нового міждержавного інформаційного обміну на нових запропонованих умовах – рівноправній та справедливій основі.

Спочатку в рамках ЮНЕСКО (з 1968 р.), дещо пізніше – в рамках окремих заходів держав-учасниць Руху неприєднання (з 1969/1973 рр.) була сформована система поглядів на подальший розвиток міжнародних інформаційних відносин, а у подальшому – і запропонована концепція "Нового міжнародного інформаційного порядку" (НМІП). Офіційну назву концепція отримала з 1976 року (з V Конференції глав держав і урядів Руху неприєднання (Коломбо, 1976 р.).

Варто зауважити, що у доктрині питання формування концепції НМІП в рівній мірі пов'язують із двома іншими концепціями, запропонованими в цей же час і спрямованими на розвиток країн, що розвиваються – концепцією "Права на розвиток" та концепцією "Нового міжнародного економічного порядку (НМЕП)".

Основною метою запропонованої концепції НМІП була визначена перебудова міжнародних відносин в області використання засобів масової інформації і комунікації таким чином, щоб забезпечити рівноправ'я у сфері інформації і збалансованості потоків *масової інформації* у міжнародних відносинах.

"В міжнародно-правовому аспекті концепція НМІП передбачала створення положення, за якого б забезпечувалося виконання основних принципів і норм міжнародного права у відносинах між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються" [3, с.48].

Важливим постало питання щодо принципів НМІП, які "обговорювались і формулювались на різних міжнародних форумах, присвячених інформації" [4с. 91]. Загальним положенням виступило те, що цей порядок повинен базуватись на фундаментальних принципах міжнародного права.

Принципами НМІП, на думку прихильників концепції (поряд з принципами незалежності, суверенітету і територіальної цілісності держав, невтручання у внутрішні справи держав), виступають:

- право кожної держави розвивати свою власну систему інформації;
- право кожної держави використовувати свої засоби інформації для інформування світової громадськості про свої інтереси та сподівання;
- право кожного народу на швидку, об'єктивну і повну інформацію;
- рівність в міжнародному інформаційному обміні;
- відповідальність різних суб'єктів процесу інформації за її об'єктивність, достовірність та інформативність;
- право кожної держави боротися в рамках своєї конституції проти поширення недостовірної та спотвореної інформації, що здатна створити перепони розвитку добросусідських відносин між народами (*Резолюція про принципи НМІП*, прийнята VI Конференцією глав держав і урядів Руху неприєднання (Гавана, 1979 р.; деталізація положень принципів відбувалась на IV зустрічі Міждержавної ради держав Руху неприєднання (Багдад, 1980 р.).

На думку прихильників, концепція повинна була сприяти встановленню і розвитку нових відносин між країнами в процесі інформаційної діяльності. І, в результаті, вплинути на подальший розвиток міжнародно-правового регулювання та формування міжнародного інформаційного правопорядку.

У зв'язку з цим передбачалось юридично закріпити низку важливих аспектів в області інформації та комунікації, зокрема визначити:

- принципи поширення інформації в міжнародних відносинах;
- засади співробітництва держав в області інформаційних обмінів;
- засади міжнародного співробітництва в підготовці журналістських кадрів і технічних фахівців в області комунікації;
- засади регулювання супутникового зв'язку і безпосереднього телебачення;
- засади співробітництва у розробці, передачі та обміні технологіями в області комунікації;
- умови угод щодо технічних аспектів передачі інформації (визначення радіочастот, розподілу сегментів геостационарної орбіти);
- фінансові питання щодо тарифів та оплати за передачу та використання масової інформації у міждержавних відносинах;
- умови охорони прав журналістів і професійні кодекси їх поведінки;
- положення щодо створення нових незалежних інформаційних агенцій країн, що розвиваються.

Пік розвитку цієї концепції припав на межу другої половини 70-х – початок 80-х років ХХ століття. Прихильники концепції НМІП отримали суттєву підтримку з боку низки міжнародних організацій. Саме в цей період були прийняті основні правові акти, що вплинули на розвиток міжнародних інформаційних правовідносин і внесли певні зміни до міжнародного інформаційного правопорядку.

ООН скоординувала співробітництво країн в питаннях щодо змісту інформації, що належала поширенню у міжнародних відносинах, а також з технічних аспектів використання засобів масової інформації і комунікації. ГА ООН були прийняті низка міжнародних актів:

резолюція №33/115В від 18.12.1978 "Міжнародні відносини в області інформації і масових засобів зв'язку", однойменні резолюції №31/139 від 16.12.1976, №33/115А від 18.12.1978, №34/181 від 18.12.1979 "Співробітництво і допомога в застосуванні і покращенні національних засобів масової інформації і зв'язку в цілях соціального прогресу і розвитку";

резолюція №2775G (XXVI) від 29.11.1971 "Поширення інформації про апартеїд", резолюція №2909 (XXVII) від 02.11.1972 "Поширення інформації про деколонізацію";

резолюція №2821 (XXVI) від 16.12.1971 "Передача технічних знань, включаючи виробничий досвід і патенти"; резолюція №31/183 від 21.12.1976 "Створення мережі для обміну технічної інформації", резолюція №32/178 від 19.12.1977 "Мережа для обміну технічною інформацією і банк промислово-технічної інформації".

ЮНЕСКО в цей період зайняла провідне місце і у розробці і забезпеченні основних засад концепції. Провідні засади НМІП було визначено ЮНЕСКО у Декларації про основні принципи, що стосуються внеску засобів масової інформації в укріплення миру і міжнародного взаєморозуміння, в розвиток прав людини і боротьбу проти расизму і апартеїду і підбурювання до війни 1978 р.

В цей період ЮНЕСКО було прийнято і низку резолюцій з питань передачі інформації: резолюція Генерал-

льної конференції ЮНЕСКО №22С/3.1 від 25.11.1983 "Комунікація на службі людства", резолюція Генеральної конференції ЮНЕСКО №22С/3.2 від 25.11.1983 "Право на комунікацію", резолюція Генеральної конференції ЮНЕСКО №22С/3.3 від 25.11.1983 "Міжнародна програма розвитку комунікації".

Значна увага була приділена розробці програм і планів заходів, розрахованих на перспективу. Зокрема, в цей період були прийняті "Міжнародна програма розвитку комунікації (МПРК)" (1980 р.) та Програма "Комунікація на службі людства" (1983 р.). До числа найважливіших напрямків діяльності – спільна програма ЮНЕСКО і ООН "Всесвітня система науково-технічної інформації (ЮНІСІСТ)" (1972 р.).

В рамках МСЕ була прийнята нова редакція Міжнародної конвенції електрозв'язку (1982 р.), частина положень була спрямована на покращення положень країн, що розвиваються при використанні досягнень науково-технічного прогресу в області електрозв'язку.

В цей період було прийнято не тільки низку міжнародних актів з питань розвитку НМІП, але й розроблені окремі механізми допомоги у інформаційному розвитку держав, що розвиваються, зокрема створення банків, що забезпечило доступ кран до інформації, необхідної для їх розвитку. Так, в рамках програми ЮНІСІСТ було утворено Центр документації для покращення інформаційного та документального обслуговування держав-членів (1980 р.), серед діючих систем накопичення інформації про розвиток було утворено банк даних з промислового розвитку ЮНІДО.

Значно вплинула на розуміння стану міжнародних інформаційних відносин та перспективи їх розвитку доповідь міжнародної комісії ЮНЕСКО очолюваної Ш. Макбрайдом "Багато голосів, один світ. Доповідь Макбрайда 1980" (підтримана ХХІІ сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО (1980 р.). Пропозиції комісії, що містили 11 принципів розвитку міжнародних інформаційних відносин, були співзвучні положенням концепції НМІП.

У той же час, варто відмітити і той факт, що в цей період, в якості альтернативної, розвинутими державами була запропонована концепція "Нового світового комунікаційного порядку". Обґрунтування її переваг зводилось до кількох принципових положень. Зокрема, необхідності міжнародних обмінів інформацією на основі вільної транскордонної передачі міжнародних повідомлень. При цьому підкреслювалась важливість міжнародно-правового регулювання не лише області міжнародних міждержавних відносин, як у випадку із "міжнародним порядком", а "усієї сукупності проблем", пов'язаних із міжнародними обмінами інформацією, що передбачає запропонований "світовий порядок" (Док. ООН А/АС. 198/70 від 13 жовтня 1983 р.).

На думку прихильників концепції нового світового комунікаційного порядку, назва відображала різницю у підходах. Так, термін "світовий" означає відмову від державних кордонів при передачі інформації, на відмінність від "міжнародного", який передбачає розвиток міждержавних відносин, що ґрунтуються на основних принципах міжнародного права. "Комунікаційний" порядок було протиставлено "інформаційному" з огляду на те, що в поняття "комунікація" зазвичай не включається зміст повідомлень, що відповідно виводить зміст інформації з числа об'єктів міжнародно-правового регулювання.

Зазначимо, що запропонована в першій половині 80-х років ця концепція, хоч і не була прийнята більшістю держав-учасниць ООН і відхилена, вона, все ж, значною мірою вплинула на тогочасний і майбутній розвиток міжнародних правовідносин в області комунікації та електрозв'язку.

Разом з тим, оцінюючи вплив концепції НМІП на формування міжнародних інформаційних правовідносин в період 1970 – 1990 років, варто відмітити наступне.

Концепція НМІП була негативно сприйнята розвинутими державами і піддана критиці з їх сторони. Були неоднозначно оцінені не тільки запропоновані концептуальні підходи, але й дії міжнародних інституцій, причетних до розробки і реалізації НМІП.

Основна причина полягала у ідеологічному характері протиріч, що виникли при розробці і впровадженні положень НМІП. Цим пояснюється гостра критика запропонованих міжнародних актів, які були покликані створити міжнародно-правову основу НМІП, а також факт прийняття міжнародними організаціями переважно актів рекомендаційного характеру, що містять норми "м'якого права" (softlaw). До цього варто додати кризовий стан економіки та відсутність у переважній більшості країн, що розвиваються технічних можливостей для створення своїх систем інформації.

Проте, не можна не відмітити наступних, на наш погляд, позитивних аспектів, які вплинули на формування міжнародних інформаційних правовідносин в цей час.

Варто зазначити, що саме в період розвитку концепції НМІП – 1970 – 1990 роках, почали розглядатись і вирішуватись не тільки питання встановлення і розвитку нових міжнародних інформаційних правовідносин між розвинутими країнами і країнами, що розвивались.

Для переважної більшості країн актуальності набула і ціла низка інших питань, що охопили доволі значне коло міжнародної інформаційної діяльності і значною мірою сприяли досить активному розвитку і теоретичному обґрунтуванню міжнародних інформаційних правовідносин в цей період. Зокрема,

1) набуло обґрунтування і знайшли практичну реалізацію питання міжнародно-правового регулювання використання в міжнародних відносинах не тільки масової (переважно новини), але й інших видів інформації (освітньої, наукової, науково-технічної, економічної) [5, с.77], [3, с. 50].

Зазначимо, що це питання отримало разом з практичним, і значний науковий інтерес та відповідне теоретичне обґрунтування. Для окремих представників доктрини це дало підстави стверджувати, що "концепція НМІП вплинула і на предмет науки міжнародного інформаційного права, включив до нього усі види інформації, що мають значення для національного розвитку, – не тільки масової, але й економічної, технічної, технологічної та ін." [3, с. 50]. І, в розвиток такого підходу, також наголосити про розширення "кола об'єктів нормативного регулювання в рамках НМІП" [3 с. 50, 51] (за рахунок розширення наукової тематики, в першу чергу – питання щодо: (а) правового регулювання використання нових видів інформації, відмінних від масової; (б) використання інформації через міжнародні банки даних; (в) використання індивідуальних засобів інформації разом із засобами масової інформації [3, с. 50, 51]. Значною мірою це впливало з потреб тогочасних міждержавних інформаційних відносин, в тому числі – між розвинутими країнами і країнами, що розвивались.

І, що варто уваги, разом із тематикою щодо нових видів інформації,

2) почала розвиватись найактуальніша на той час для держав тема – міжнародний обмін інформацією [3, с. 50, 51]. Практичні потреби держав викликали нагальну необхідність розробки відповідного міжнародно-правового регулювання. Це відбулось протягом зазначеного (1970 – 1990 рр.) і наступного (з 1990 р.) періодів, коли були визначені міжнародно-правові умови щодо прямого обміну інформацією між державами; обміну інформацією через секретаріати багатосторонніх

конвенцій; обміну інформацією через міжнародні організації та міжнародні центри даних, що утворювались відповідно до міжнародних угод, а також обміну інформацією через світові інформаційні системи і мережі [6].

3) Були підняті до практичного рівня вирішення питання щодо розвитку міжнародно-правового регулювання інших окремих видів інформаційної діяльності держав, зокрема *поширення інформації та збирання інформації* у міждержавних відносинах. В цей період це пов'язувалося з появою телевізійної трансляції через космічні супутники, а також дистанційним зондуванням Землі з космічних апаратів.

Для країн, що розвиваються це відіграло значну і позитивну роль у першу чергу при використанні телевізійних трансляцій через супутники для масштабного поширення національних освітніх програм (перші: з 1972 р. – Бразилія, з 1974 р. – Індія), а також при картографуванні їх територій, пошуку корисних копалин, метеопрогнозах, рибальстві, сільському та лісному господарстві.

4) Найактуальнішими в цей час постали також питання пов'язані із використанням інформації, накопиченої в банках даних.

В контексті розвитку НМІП, в першу чергу йшлося про міжнародні банки даних, утворених міжнародними організаціями (ООН, ЮНІДО, ФАО), які мали містити найрізноманітнішу інформацію, необхідну для розвитку країн, що розвиваються.

Разом з тим, потребувала вирішення і нова інша проблема – проблема доступу до банків даних розвинутих країн, які містили інформацію власне про країни, що розвиваються. а також зібрану в їх банках інформацію про природні ресурси цих колишніх колоній. На цьому наполягали представники країн, що розвиваються, які розглядали права своїх країн на рівність при міжнародних обмінах інформацією в контексті розробленої ними концепції "*Прав народів*", якою передбачалась реалізація прав людини через залежність від реалізації невід'ємних прав народів [5, с. 80]. Використання цієї концепції в інформаційній сфері, на їхню думку, "могло сприяти здійсненню прав народів країн, що розвиваються на доступ до необхідної їм інформації та на можливість розпоряджатися інформацією про їх власні ресурси" (на підставі цієї концепції в 1975 р. пропонували укласти угоду про права їх держав; на цій же підставі, у 1979 р. група африканських країн вимагала доступу до інформації про їх власні країни, що зберігалась в іноземних банках даних) [5, с. 80].

5) Окремими тематичними напрямками, що спочатку знайшли відображення в рамках концепції НМІП, стали питання міжнародно-правового регулювання відносин і в іншій сфері – сфері міжнародних комунікацій. Зокрема, це торкнулось питань, пов'язаних з розробкою, передачею і обміном технологіями в області комунікацій, а також правового регулювання технічних аспектів передачі повідомлень шляхом використання електрозв'язку; крім того – розподілу радіочастот і сегментів геостационарної орбіти; фінансово-тарифних питань за передачу повідомлень у міждержавних відносинах (1982 р.).

6) На цьому етапі почалась наукова розробка комплексу питань, пов'язаних з правом людини на комунікацію, що у подальшому призвело до формування і закріплення в міжнародному праві *права на комунікацію* (1982 р.).

7) У цей період, спочатку в контексті розвитку концепції НМІП, почалось наукове осмислення і розробка проблематики, що охопила найактуальніші для країн питання, серед яких найбільш принциповими для міжнародно-правового регулювання виступили (а) проблема класифікації інформації, (б) проблема надлишкової та невикористаної інформації, (в) проблема поширення

і використання індивідуальних засобів збирання і передачі інформації.

Проблема класифікації інформації постала у зв'язку з необхідністю міжнародних обмінів інформацією і розробкою відповідного міжнародно-правового регулювання цих відносин. Це викликало два різні підходи.

Враховуючи значення інформації для власного розвитку, країни, що розвиваються запропонували класифікувати інформацію в якості "міжнародного ресурсу" та "соціального блага". Статус категорії "міжнародного ресурсу" пропонувалося закріпити за інформацією, що мала безпосереднє відношення для розвитку країн, що розвиваються і доступ до якої був для них обмежений – економічної, технічної, технологічної, наукової. Відповідно, статус "соціального блага" пропонувалося закріпити за масовою інформацією, що належала поширенню у міждержавних відносинах.

Інший підхід полягав у тому, щоб класифікувати інформацію в якості "товару" і для її міжнародного обміну застосовувати принципи ринкової економіки. На думку прихильників цього підходу, це дало б можливість врегулювати єдиним можливим способом передачу (продаж) спеціалізованої інформації для країн, що розвиваються, а також гарантувати незалежність засобів масової інформації при поширенні масової інформації.

Проблема надлишкової та невикористаної інформації накопиченої в банках даних (в першу чергу міжнародних організацій) постала у зв'язку із потребами країн, що розвиваються. Вперше про парадоксальну для поточного періоду ситуацію було наголошено відділом глобальних досліджень Університету ООН. Нетипове явище – існування невикористаної інформації і в той же час – її нестача, було викликано величезними обсягами накопиченої і одночасно незатребуваної інформації, незнанням країн, що розвиваються своїх власних інформаційних потреб, неприйнятністю частини масової інформації розвинутих держав для країн, що розвиваються [3, с. 50].

Проблема поширення і використання індивідуальних засобів збирання і передачі інформації була викликана новими науково-технічними досягненнями розвинутих держав у сфері розвитку тогочасних засобів зв'язку і електронних комунікацій. Це викликало і потягло за собою необхідність розв'язання низки політичних і юридичних проблем, викликаних їх масштабним впровадженням і використанням (перша, з 1987 р., – Японія почала реалізацію державної програми щодо забезпечення кожної сім'ї засобами прийому і передачі інформації [3, с. 50]). Проблема полягала в упорядкуванні відносин, які охопили не тільки засоби масової, але вже і засоби індивідуальної інформації і дозволяли збирання і транскордонну передачу інформації.

8) Вперше було наголошено і запропоновано шляхи вирішення міжнародно-правових проблем щодо безпеки в міждержавній інформаційній сфері. Тематика в період 1970 – 1990 років постійно розширювалась: від намагання протидіяти транскордонним злочинам в телекомунікаційних фінансових мережах (з 1976 р.) – до визначення загальних питань міжнародної інформаційної безпеки в рамках Всеосяжної системи міжнародного миру і безпеки (1986 р., 1987 р.) – і до запропонованої окремої концепції розвитку міжнародної інформаційної безпеки, з урахуванням інтересів країн, що розвиваються (1988 р.) [1, с. 270-271].

9) Продовжували розвиватись правовідносини пов'язані із категорією свободи інформації і сформульовані в її рамках міжнародно-правові положення щодо свободи шукати, отримувати і поширювати інформацію.

Таким чином, в період 1970 – 1990 років склалась різноманітна за спектром, доволі широка сукупність міжнародних інформаційних правовідносин, що вплинули на формування відповідного стану тогочасного міжнародного інформаційного правопорядку. Узагальнюючи, їх можна окреслити наступним чином:

а) міжнародні інформаційні правовідносини, пов'язані із регулюванням окремих конкретних видів інформації: освітньої, науково-технічної, технічної, технологічної, економічної. У подальшому, міжнародно-правове регулювання було поширено на інші види інформації: правову, екологічну, персональні дані особи, інформацію щодо надзвичайних ситуацій тощо;

б) міжнародні інформаційні правовідносини, пов'язані із використанням (застосуванням) інформації у міжнародних відносинах – її збиранням, обміном, поширенням;

в) міжнародні правовідносини, пов'язані із забезпеченням передачі інформації, зокрема: регулюванням технічних умов використання усіх видів електрозв'язку; отриманням і передачею інформації від космічного дистанційного зондування Землі; міжнародно-правового регулювання технічних аспектів утворення і функціонування міжнародних баз даних.

Підводячи підсумки, варто підкреслити наступне:

- розвиток міжнародних інформаційних відносин в період 1970 – 1990 років переважно пов'язано з формуванням, розвитком і впровадженням концепції Нового міжнародного інформаційного порядку;

- основною метою запропонованої концепції було забезпечення рівноправ'я у інформаційній сфері і збалансованості потоків масової інформації у міжнародних відносинах між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються;

- правові положення концепції Нового міжнародного інформаційного порядку не були реалізовані в повному обсязі, не дивлячись на актуальність низки інформаційних питань для країн, що розвиваються;

- наприкінці періоду 1970 – 1990 років разом із причинами соціально-економічного і політико-ідеоло-

гічного характеру, значний вплив на зміни в міжнародних інформаційних відносинах почав здійснювати науково-технічний прогрес. Розпочався процес широкомасштабного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій. Почали виникати нові пріоритетні напрямки. З'явилося нове концептуальне бачення майбутніх відносин. Зароджувалась епоха глобального інформаційного суспільства. Актуальність окремих положень концепції НМІП почала втрачатись і, з початком 90-х років, зійшла нанівець.

- міжнародні інформаційні правовідносини в період 1970 – 1990 років не були обмежені тільки відносинами розвинутих країн і країн, що розвиваються; у цілому, у відносинах брала участь переважна більшість держав, які в той час спрямували свої зусилля на: розвиток міжнародних правовідносин пов'язаних із змістом інформації; становленням міжнародних правовідносин, пов'язаних із використанням інформації у міжнародних відносинах; формування міжнародних правовідносин, пов'язаних із технічним забезпеченням передачі інформації.

Список використаних джерел

1. Василенко В.А. Основы теории международного права. – К.: Вища шк. Головное изд-во, 1988. – 288 с.
2. Забара І.М. Сучасний міжнародний інформаційний правопорядок: концептуальні підходи і питання періодизації / І.М. Забара // Інформація і право. – 2015, №1 (13). – С. 38-46.
3. Ермишина Е. В. Международный обмен информацией: правовые аспекты / Е.В.Ермишина. – М.: Международные отношения, 1988. – 144 с.
4. Днепропровский А. Г. Правовые проблемы нового международного информационного порядка / А.Г. Днепропровский. – М.: Наука, 1989. – 142 с.
5. Собакина Е.В. Международно-правовые проблемы международных обменов информатикой / Е.В. Собакина // Советское государство и право. – 1987, – №4. – С. 77-81.
6. Забара І.М. Правове регулювання міждержавного обміну інформацією у багатосторонніх договорах / І.М. Забара // Інформація і право. – 2013. – №1 (7). – С. 50-57.

Надійшла до редколегії 12.11.15

І. Забара, канд. юрид. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ПЕРИОД 1970 – 1990 ГОДОВ:

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИЙ И ПРАКТИКИ

В статье исследуются вопросы развития международных информационных правоотношений. Автор рассматривает влияние различных концепций на становление и развитие международно-правового регулирования и состояние упорядоченности международных информационных отношений в период 1970 – 1990 годов. В статье анализируются аспекты, которые повлияли на формирование международных информационных отношений в этот период.

Ключевые слова: информация, международные информационные правоотношения, концепция нового международного информационного порядка, международно-правовое регулирование.

I. Zabara, PhD in Law, associate professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LEGAL INFORMATION DURING 1970 – 1990 YEARS: A RETROSPECTIVE ANALYSIS CONCEPTS AND PRACTICES

The article deals with issues of international information relations. The author examines the influence of different concepts on the formation and development of international legal regulation and state ordering of international information relations in the period 1970 – 1990 years. This article analyzes the aspects that influenced the international information relations in this period.

Key words: information, international informative legal relationships, the concept of a New World Information Order, international legal regulation.

УДК 341.96:347.4

Б. Криволапов, канд. юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНОЗЕМНИХ НОРМ ПРО ВАЛЮТНИЙ КОНТРОЛЬ У СУЧАСНІЙ СУДОВІЙ ТА АРБІТРАЖНІЙ ПРАКТИЦІ

Статтю присвячено проблемам застосовування норм іноземного валютного контролю в сучасній судовій та арбітражній практиці. Досліджуються різні концепції, думки та доктрини з цього приводу відомих теоретиків міжнародного приватного права. Особлива увага приділена аналізу судових рішень у цій сфері.

Ключові слова: валютний контроль, валютні обмеження, валютний контракт, доктрина акту держави.

Вивченням цього питання займалися такі вчені як Лунц Л., Манн Ф.А., Ебке В., Голд Дж., Блер В., Коен Р. та інші відомі вітчизняні і зарубіжні теоретики міжнародного приватного права. Однак, слід зазначити, що вищезгадані автори пропонують абсолютно різні, часом навіть протилежні способи вирішення цієї проблеми.

Перш за все, необхідно з'ясувати що таке "валютний контроль". Валютний контроль, або як його ще називають, "валютні обмеження" – це заходи законодавчого та адміністративного характеру, спрямовані на обмеження операцій з іноземною валютою та іншими валютними цінностями з метою урівноваження платіжного балансу. Основною метою валютних обмежень є накопичення золотовалютних резервів центральними банками. Як правило, валютні обмеження використовуються урядами або центральними банками держав для подолання негативних наслідків фінансових негараздів, стабілізації валютних курсів, а також у випадку економічних та політичних конфліктів між країнами. В теорії валютного права розрізняють наступні форми валютних обмежень: обов'язковий продаж валютної виручки експортерів цілком або частково, регулювання терміну платежів по експортних та імпорتنих операціях, обмеження на ввезення та вивіз, переказ та пересилання валютних цінностей фізичними особами за неторговельними платежами, реєстраційний порядок відкриття банківських рахунків за кордоном, обмеження на отримання кредитів та позик від нерезидентів та надання кредитів та позик резидентами в іноземній валюті нерезидентам, обмеження на здійснення інвестицій за кордон та інші валютні обмеження [6, 237].

Слід зазначити, що в цілому країни негативно ставляться до валютних обмежень, застосовуючи їх як вимушений засіб для стабілізації валютно-фінансового ринку. Негативно до них ставиться також і Міжнародний валютний фонд (далі МВФ), який в п. а) Розділу 2 статті 8 Договору про заснування передбачає, що країни-учасниці цієї організації зобов'язуються не застосовувати будь-які обмеження на платежі та перекази за міжнародними поточними операціями без спеціального дозволу цієї організації [9]. Цю статтю свого часу назвали "Великою Хартією" конвертованості [10, 31].

Лунц, який приділив увагу проблемі застосовування іноземних валютних обмежень, підкреслював, що у більшості випадків національні суди європейських держав або відмовляли, або уникали, знаходячи для цього різні приводи, застосовувати вищезазначені норми іноземного валютного законодавства. При цьому використовувались як територіальний принцип, так і застереження про публічний порядок [8, с. 318]. Манн у своїй відомій роботі "The Legal Aspect of Money" також звертає увагу на досить таки односторонній підхід судів багатьох європейських держав, які відкидали можливість застосування норм іноземного валютного законодавства. Як приклад наводиться рішення Швейцарського Федерального трибуналу від 8 жовтня 1934 року, який виніс рішення за позовом швейцарського кредитора проти німецького боржника,

незважаючи на те, що рахунок відповідача був заблокований на підставі норм валютного контролю Німеччини. Основним аргументом було те, що такі норми німецького валютного законодавства були "грабіжницьким зазіханням" для швейцарського кредитора і суперечили швейцарському публічному порядку [2, с. 399]. Аналізуючи позицію англо-американських судів, Манн робить висновок, що суди країн "загального права" не виключали можливість застосування іноземних норм про валютне регулювання і валютний контроль, якщо фінансова операція в контракті регулюється іноземним правом, яке передбачає валютні обмеження.

Інший підхід застосовувався в практиці судів США з цього питання. Блер звертає увагу на те, що американські суди часто використовують "доктрину акта держави" при застосуванні іноземних норм про валютний контроль. Згідно "доктрини акта держави" національні суди не повинні піддавати сумніву законність актів органів влади іноземної суверенної держави, яка здійснюється на своїй території [4, с. 22]. Класичним прикладом є справа про "песофікацію" (Braka v. Bancroft, SA). У даній справі було прийнято рішення про те, що власники депозитних сертифікатів, які були видані Банком Мексики, не мали права скористатися цими цінними паперами в США, тому що це суперечило б нормам валютного контролю Мексики.

Ситуація суттєво змінилася після підписання Договору про МВФ у 1944 році. У п. (b) Розділу 2 статті вищезазначеного договору передбачено, що виконання валютних контрактів з використанням валюти будь-якої держави-члена не повинна іти в розріз з правилами валютного контролю даної держави, що їх встановила або вводить відповідно до цього Договору. Такі валютні контракти не можуть бути забезпечені судовим захистом на територіях жодної держави-члена [8]. На думку Ебке, ця стаття чітко вказує на можливість застосування іноземних норм щодо валютного контролю. Ебке також вважає, що міжнародні арбітражні суди повинні застосовувати дану статтю Угоди про МВФ ex officio, якщо це впливає із суті спору [10, 125].

Однією з перешкод у застосуванні іноземного валютного законодавства є неоднозначне тлумачення такого терміну як "валютний контракт" у п. (b) Розділу 2 статті 8 Угоди про МВФ. Існують два варіанти тлумачення цього терміну. Згідно з першим варіантом, валютний контракт це – будь-які контракти, де валютні цінності використовуються як засоби платежу. Таке тлумачення називається "розширеним" і застосовується в судах романо-германської системи права [7, с. 333]. Згідно з іншим трактуванням, валютний контракт – це контракт, об'єктом якого є валютні цінності. Таке тлумачення і валютного контракту називається "вузьким" тлумаченням і застосовується судами англо-американського права.

Ебке, який проаналізував багато судових рішень стосовно застосування вищезазначеної статті Договору про МВФ, відзначає консерватизм та непослідовність, притаманні судам Англії та США. Як прикладданий ав-

тор наводить справу *Frankman v. Anglo-Prage Credit Bank*, яка розглядалась у англійському суді. Суд Палати лордів застосував норми валютного контролю Чехословаччини, але тільки тому, що до суті справи застосувались норми цієї країни. Про п. (b) Розділу 2 статті 8 Угоди про МВФ ніхто не згадував [10, с.140]. В справі *Sharif v. Azad* Апеляційний суд Англії застосував "розширене" тлумачення валютного контракту. Суть справи полягала в тому, що Шаріф, громадянин Пакистану, який проживав в Англії, передав Латіфу, громадянину Пакистану, чек на суму 300 фунтів. Латіф, у свою чергу, передав Шарифу чек на суму 6000 пакистанських рупій. Латіф підписав чек, але не вказав одержувача платежу. Цей правочин був здійснений на території Пакистану. Будучи вже в Англії, Шаріф передав чек в 6000 рупій громадянину Англії Азаду, натомість отримав чек на 300 фунтів. Азад зазначив одержувачем чека свого брата. Органам валютного контролю Пакистану даний чек здався підозрілим і всі операції з даним чеком були заборонені, а сума в 6000 рупій була переведена на заблокований рахунок. Дізнавшись про це, Азад дав вказівку своєму банку не виплачувати еквівалент у фунтах стерлінгів Шарифу. Тоді Шаріф подав позов до окружного суду. Суд першої інстанції відмовив Шарифу в позові, після чого позивач подав апеляційну скаргу на підставі п. b) Розділу 2 статті 8 Договору про МВФ. Апеляційний суд в даному спору не застосував вищезгадану статтю Договору про МВФ, але застосував розширене тлумачення валютного контракту і вирішив справу на користь позивача.

Проте слід зазначити, що в справі *Wilson, Smithen & Cope Ltd. v. Teruzzi* суд застосував "вузьке" тлумачення "валютного контракту". Суть справи полягала в тому, що італійський відповідач здійснював на Лондонській біржі кольорових металів термінові угоди всупереч італійському валютному законодавству. Спільно з англійською фірмою (позивачем), яка була дилером і брокером на даній біржі, він відкрив рахунок, з якого намагався здійснювати спекулятивні операції. Коли ціни на цинк були високі, відповідач надав позивачу вказівки купити довгострокові контракти на цинк та зіграти на зниження в очікуванні падіння ринку. Коли контракти на продаж були укладені, ціни на цинк різко пішли вгору і позивач зазнав суттєвих збитків на суму 195 000 фунтів. Брокерська компанія подала позов про відшкодування збитків. Відповідач заявив, що порушення італійського валютного законодавства шляхом укладення термінових угод на біржі не може бути оскаржена в судовому порядку. Суд першої інстанції відхилив це заперечення, використавши вузьке тлумачення п. б) Розділу 2 статті 8. Апеляційний суд підтвердив рішення суду першої інстанції, засновані на вузькому тлумаченні валютного контракту [10, сс. 148-149].

Аналізуючи практику судів Німеччини з цього питання, Ебке також вказує на деяку непослідовність. Так, на підставі п. (b) Розділу 2 статті 8 Угоди про МВФ, Земельний суд міста Гамбурга визнав зовнішньоекономічний контракт на поставку сульфату амонію недійсним, тому що він суперечив нормам іноземного валютного контролю. У той же час Земельний суд Берліну не застосував до договору норми валютного контролю Тайваню, проігнорувавши таким чином положення п. (b) Розділу 2 статті 8 Угоди про МВФ [10, с. 140]. Найбільш суперечливим та резонансним стало рішення по справі *Allied Bank III*. У даній справі три банківські установи, що перебували в державній власності Коста-Ріки, виступили боржниками перед синдикатом американського та іноземного банків. Банки-боржники здійснили випуск векселів, що супроводжувались додатковими догово-

рами. В цих угодах було вказано, що всі розрахунки з погашення заборгованості по векселях будуть здійснюватися банками Коста-Ріки в доларах США в місті Нью-Йорк. Вищеназвані угоди встановлювали дату платежу та передбачали, що несплата боржниками відсотків та основного боргу після тридцяти днів з дати платежу буде вважатися порушенням боржниками своїх зобов'язань. Також було зазначено, що синдикат може надати відстрочку платежу до десяти днів у разі, якщо несвоечасна сплата сталася з причин відмови Центрального банку Коста-Ріки надати валюту банкам-боржникам для виконання своїх зобов'язань. Банки боржники здійснювали платежі за графіком до серпня 1981 року, але потім уряд Коста-Ріки внаслідок виникнення у державі фінансово-економічних проблем застосував деякі валютні обмеження. Так, згідно спеціального декрету, Центральний банк Коста-Ріки дозволяв погашати зовнішні заборгованості тільки перед транснаціональними корпораціями і відхиляв будь-які звернення банків-боржників за іноземною валютою США. У результаті банки не змогли виконати свої зобов'язання і синдикат, у свою чергу, звернувся до суду, щоб забезпечити прискорене погашення суми боргу, а також виплати відсотків.

8 липня 1983 року Федеральний окружний суд відхилив позов *Allied Bank* на підставі "доктрини акта держави". А у вересні 1983 року між урядом Коста-Ріки та банками-відповідачами була підписана угода про рефінансування. Також була досягнута домовленість з кредиторами про реструктуризацію відповідачами свого боргу. Але один банк з синдикату відмовився приймати такі умови та оскаржив рішення суду першої інстанції в Апеляційний суд Другого округу. 23 квітня 1984 року апеляційний суд підтвердив рішення суду першої інстанції на тій підставі, що екстериторіальна дія валютних обмежень Коста-Ріки має бути визнана на підставі принципу "міжнародної ввічливості". Позивач не погодився з таким рішенням та подав позов про перегляд даної справи.

18 березня 1985 року. Апеляційний суд другого округу США анулював раніше прийняті рішення, що дозволяло іноземній державі в односторонньому порядку припинити розрахунки для погашення свого зовнішнього боргу. Суд постановив, що а ні доктрина про державний суверенітет, а ні принцип міжнародної ввічливості не передбачають надання екстериторіального права для Коста-Ріки накладати в односторонньому порядку мораторії на платежі за зовнішньоекономічними зобов'язаннями [3]. Дане рішення ще раз підтвердило непослідовність судів стосовно прийняття рішень при застосуванні іноземних правил валютного контролю і викликало різку критику серед представників наукової спільноти.

У судовій та арбітражній практиці при застосуванні іноземного валютного законодавства дуже часто виникали питання кваліфікації валютних операцій. Наглядним прикладом є справа *Hood Corporation v. The Islamic Republic of Iran, Bank Markazi Iran and Bank Mellat*. У 1975 році будівельна компанія із США *Hood Corporation*, що спеціалізується на будівництві трубопроводів, асфальтуванні та реконструкції доріг, виграла тендер на будівництво насосних станцій уздовж нафтопроводу разом із іранською компанією "Норма". Обидві компанії створили спільне підприємство, де частка *Hood Corporation* становила 55%, а "Норми" – 45%. У результаті ісламської революції в Ірані 1978 року до влади прийшов режим аятоли Хомейні і *Hood Corporation* вирішила продати свою частку у створеному спільному підприємстві компанії "Норма". Переказ грошей повинен був бути здійснений у два етапи в іранських реалах на суму в еквіваленті 2 млн. доларів США і 500 тис. доларів США. Іранський арабський банк *Mellat* заявив, що

він зможе переказати суму 2 млн. доларів США тільки за згодою іранського національного банку *Markazi*, який, у свою чергу, не дав такого дозволу. *Hood Corporation* подала позов проти банків *Mellat* і *Markazi*, мотивуючи свою позицію тим, що було порушено положення п. а) Розділу 2 статті 8 Договору про МВФ, яке передбачає, що країни-учасниці не можуть обмежувати поточні валютні операції без санкції МВФ. Відповідачі аргументували свої дії тим, що Іран, будучи членом МВФ, не брав на себе зобов'язання за п. а) Розділу 2 статті 8 Договору про МВФ [1, 307-309].

Перед Трибуналом, який розглядав цей спір, постає питання яку саме валютну операцію заборонив проводити банк *Markazi*: поточну чи операцію, пов'язану з рухом капіталів? На думку арбітрів, дана операція не була поточною виходячи зі змісту п. d) статті XXX Договору про МВФ, але підпадала під критерії операції, які пов'язані з рухом капіталів. Виходячи з цього, арбітри зробили висновок, що банк *Markazi* не порушував п. а) Розділу 2 статті 8 Договору про МВФ, забороняючи платіж у розмірі 2млн. доларів США. Таким чином, рішення було прийняте на користь відповідачів [1, 323].

Безперечно, що перед вітчизняними теоретиками та практиками у сфері міжнародного приватного права рано чи пізно постане питання про можливість застосування іноземних норм про валютний контроль. При цьому слід враховувати, що Україна приєдналась до МВФ згідно закону № 2402-XII від 3 червня 1992 року. За статтею 8 вищезазначеного закону, Угода про МВФ набрала чинності на території України у повному обсязі [5]. Тобто, положення п. (b) Розділу 2 статті 8 Угоди про МВФ є частиною внутрішнього законодавства України і повинне застосовуватись національними судовими установами у спорах, де виникають питання запровадження країною-учасницею МВФ валютного контролю. Оскільки, на нашу думку, термін "валютні контракти" у п. (b) Розділу 2 статті 8 Угоди про МВФ означає будь-які контракти, де валютні цінності використовуються як засіб платежу, українські суди можуть та повинні застосувати ехофісію іноземні норми валютного контролю.

Отже, проведений аналіз сучасної судової та арбітражної практики з питань застосування іноземних норм про валютний контроль дозволяє зробити такі висновки:

- На сьогодні проблема застосування іноземних норм про іноземні валютні обмеження не вирішена в науці міжнародного приватного права. Практика судів з цих питань є досить суперечливою та непослідовною.

- Американські суди досить часто застосовують іноземні норми про валютні обмеження і валютний контроль, використовуючи "доктрину акта держави". Анг-

лійські ж суди ставлять можливість застосування іноземного валютного законодавства у залежність від права, яке буде застосовуватися до грошового зобов'язання та місця виконання даного зобов'язання.

- Правило, передбачене п. (b) Розділу 2 статті 8 Угоди про МВФ, передбачає застосування іноземних норм валютного законодавства дає подальший стимул для вивчення цієї проблеми. Дана міжнародно-правова норма встановлює чіткі правила поведінки і допускає застосування іноземних валютних норм.

- На сьогодні в доктрині по-різному трактується поняття "валютний контракт" за п. b) Розділу 2 статті 8 Угоди про МВФ. Це викликає багато непорозумінь в сучасній теорії та практиці. На думку автора, термін "валютний контракт" слід розуміти як будь-який договір, де валютні цінності використовуються як засіб платежу. Таке тлумачення буде відповідати загальним принципам та цілям МВФ.

- Судові та арбітражні органи дуже часто мають справу з необхідністю кваліфікувати валютну операцію як поточну або як "рух капіталів".

Список використаних джерел

1. Gold Joseph. The Fund Agreement in the Courts. Volume III. – International Monetary Fund, 1986. – 841 p.
2. Mann F. A. The Legal Aspect of Money. – Oxford : Clarendon Press, 1992. – 668 p.
3. Robert P. Coyne, Allied Bank III and United States Treatment of Foreign Exchange Controls: The Effects of the Act of State Doctrine, the Principle of Comity, and Article VIII, Section 2(b) of the International Monetary Fund Agreement, 9 B.C. Int'l & Comp. L. Rev. 409 (1986). [Електронний ресурс]. Сайт Boston College International & Comparative Law Review. – Режим доступу: <http://lawdigitalcommons.bc.edu/iclr/vol9/iss2/7>
4. William Blair. Interference of Public law in the performance of International Monetary obligations. International Monetary law. Issues for the new millennium. Edited by Mario Giovanoli. – Oxford University press, 2000. – 590 p.
5. Закон України Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій № 2402-XII від 3 червня 1992 року. [Електронний ресурс]. Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-12>.
6. Криволапов Б.М. Валютні обмеження в міжнародному праві // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2003. – Вип. 9. – сс. 236-249.
7. Криволапов Б.М. Проблеми застосування іноземного валютного законодавства у міжнародному приватному праві// Часопис Київського університету права. – К., 2012. – № 4. – сс. 331-334.
8. Лунц Л.А. Деньги и денежные обязательства. – М.: Статут, 1999. – 352 с.
9. Статьи соглашения Международного Валютного Фонда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/rus/index.pdf>
10. Эбке В. Международное валютное право: Пер. с нем. – М.: Международные отношения, 1997. – 336 с.

Надійшла до редколегії 15.11.15

Б.Криволапов, канд. юрид. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ НОРМ О ВАЛЮТНОМ КОНТРОЛЕ В СОВРЕМЕННОЙ СУДЕБНОЙ И АРБИТРАЖНОЙ ПРАКТИКЕ

Статья посвящена проблемам применения норм иностранного валютного контроля в современной судебной и арбитражной практике. Исследуются различные концепции, мысли и доктрины по этому поводу известных теоретиков международного частного права. Особое внимание уделено анализу судебных решений в этой сфере.

Ключевые слова: валютный контроль, валютные ограничения, валютный контракт, доктрина акта государства.

B. Kryvolapov, PhD in Law, associate professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROBLEMS OF FOREIGN EXCHANGE CONTROLS APPLICATION IN MODERN JUDICIAL AND ARBITRATION PRACTICE

The article deals with the problems of foreign exchange controls application in modern case law. The different concepts, doctrines and opinions expressed by famous private international law specialists are analyzed. Much attention is given to the analysis of court decisions in this area.

Key words: exchange control, currency restrictions, exchange contract, act of state doctrine.

УДК 347.952:341.98

Ю. Черняк, канд. юрид. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ГАЗЬКА КОНВЕНЦІЯ 1980 Р. ПРО ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ВИКРАДЕННЯ ДІТЕЙ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ АКТІВ УКРАЇНИ

У статті встановлено основне коло питань, які для належного врегулювання потребують паралельного застосування положень Гаазької конвенції 1980 та Гаазької конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання і співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996. Проаналізовано форми взаємодії двох інститутів: опіки та повернення незаконно переміщених чи утримуваних дітей на основі Гаазької конвенції 1980. Визначено основні відмінності між Гаазькою конвенцією 1980 і Європейською конвенцією про опіку 1980, що стосуються порядку регулювання питання про повернення дитини.

Ключові слова: цивільні справи про повернення дитини; спори про опіку; судова практика України; конфлікти в системі міжнародних правових актів.

Вступ. Гаазька Конвенція 1980 р. про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (надалі – Гаазька конвенція 1980 р.) застосовується в Україні з 1 вересня 2006 р. Конвенція визначає основи співпраці між Центральними органами Договірних держав у сфері забезпечення негайного повернення дітей, яких було незаконно переміщено або утримувано у будь-якій з Договірних держав, а також у сфері ефективного дотримання прав на опіку і на доступ. Дана конвенція є однією з 4-х чинних в Україні конвенцій, які в юридичних колах охоплюються терміном "Гаазькі дитячі конвенції" (Hague Children's Conventions)¹⁰. Гаазькі "дитячі" конвенції уніфікують норми інститутів міжнародної підсудності, визнання і виконання іноземних судових рішень та судового співробітництва. Таким чином, у сфері міжнародного захисту прав дитини Гаазькій конференції з міжнародного приватного права вдалося реалізувати те завдання, яке поки що залишається нездійсненим для всесвітньої конвенції про міжнародну підсудність та визнання і виконання судових рішень у цивільних і торговельних справах, яка дотепер існує лише у статусі проекту.

Незважаючи на те, що кожна із вищевказаних "Гаазьких дитячих конвенцій" має свою особливу предметну сферу застосування і власні цілі, на практиці нерідко постають питання їх взаємодії та співвідношення. З одного боку, Гаазькі дитячі конвенції підтверджують необхідність непростого процесу уніфікації норм, які покликані регулювати міжнародні сімейні відносини і судочинство зі спорів, які виникають з цих правовідносин, а з іншого боку, вони є ілюстрацією проблеми конфліктів, які виникають всередині системи міжнародних правових. Дана проблема не є новою для міжнародного приватного права і міжнародного цивільного процесу, зокрема, але при розгляді українськими судами міжнародних сімейних спорів вона посилюється тим фактом, що Україна є учасницею також тих міжнародних договорів, які регулюють подібне із Гаазькими дитячими конвенціями коло питань, – насамперед, йдеться про прийняту під егідою Ради Європи: Конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 (надалі – Європейська конвенція про опіку 1980).

Відзначимо, що питання уніфікації норм сімейного права як однієї з основних тенденцій розвитку сучасного міжнародного приватного права, а також окремі ас-

пекти уніфікації норм, що регулюють порядок вирішення міжнародних сімейних спорів, досліджуються такими вітчизняними правознавцями, як Бурлай О.Є., Калакура В.Я., Попко В.В. Разом з цим, серед небагато на сьогоднішній день кола наукових праць з проблематики міжнародного цивільного процесу проблему конфлікту між нормами конвенцій у цій сфері піднято лише у зарубіжних публікаціях – насамперед, це праці Х.Шака, А.Дутта, Н.Льовеля.

Отже, **мета цієї статті** полягає у тому, щоб визначити, як співвідноситься Гаазька конвенція 1980 р. із іншими міжнародними правовими актами України, що регулюють подібні відносини, та на прикладі цих актів з'ясувати особливості застосування відомих у доктрині та практиці міжнародного цивільного процесу способів розв'язання конфліктів в системі міжнародних договорів: 1) закріплення у заключних положеннях міжнародного договору приписів, які вказують на узгодження конфлікту даного міжнародного договору з іншими, які мають схожу предметну сферу застосування, але були прийняті раніше; 2) за принципом *lex posterior*, в силу якого має застосовуватися більш пізній за часом прийняття правовий акт; 3) за принципом *lex specialis derogat legi generali*, за яким спеціальна норма має пріоритет над нормою загальною.

Виклад основного матеріалу. Гаазька конвенція 1980 визначає, яке переміщення або утримання розглядаються як незаконні (ст. 3). Далі, якщо обставини підпадають під це визначення, то суди чи центральні органи держави, де знаходиться дитина, повинні вжити або забезпечити вживання всіх належних заходів для повернення дитини, в якій вона мешкала до переміщення або утримання. Подальші спори стосовно дитини будуть вирішуватися у рамках судового процесу, що може бути ініційовано у державі звичайного місця проживання дитини. З одного боку, Гаазька конвенція 1980 не допускає вирішення в рамках провадження у справі про повернення дитини тих питань, які стосуються опіки; ці питання врегульовано іншими міжнародними актами – Гаазькою конвенцією про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання і співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996, Європейською конвенцією про опіку 1980, Європейською конвенцією про контакт з дітьми 2003, а також двосторонніми договорами про правову допомогу і консульськими конвенціями України. З іншого боку, саме порушення прав опіки є передумовою кваліфікації переміщення або утримання дитини як незаконного, і, як показує судова практика, спори про опіку завжди супроводжують справи про повернення викраденої дитини.

Отже, належне застосування Гаазької конвенції 1980 передбачає дослідження питання про можливі форми взаємодії двох інститутів міжнародного приват-

¹⁰ Крім Гаазької конвенції 1980, в Україні діють також Гаазька конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання 1973, Гаазька конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 і Гаазька конвенція про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших видів сімейного утримання 2007.

ного права: інституту повернення на підставі Гаазької конвенції 1980 дитини, яку було незаконно переміщено або утримувано, та інституту опіки. Відправними у вирішенні вказаного питання є статті 16 і 19 Гаазької конвенції 1980. Так, у відповідності до ст. 16, після одержання повідомлення про незаконне переміщення або утримування дитини судові або адміністративні органи Договірної держави, на територію якої була переміщена дитина, або на території якої вона утримується, не буде вирішувати по суті питання про піклування доти, поки не буде визначено, що дитина не повинна бути повернута відповідно до цієї конвенції. Це положення посилює стаття 19, якою передбачено, що ніяке рішення, прийняте відповідно до цієї конвенції щодо повернення дитини, не розглядається як встановлення обставин будь-якого питання про піклування.

У самому тексті Гаазької конвенції 1980 два інститути: повернення викраденої дитини і опіка над дитиною, – тісно переплетені. Нерідко вони застосовуються в одній нормі, як приміром, у ст. 3, яка містить легальне визначення незаконного переміщення і утримування, та у ст. 1 конвенції, яка визначає цілі конвенції і відносить до них як забезпечення негайного повернення дитини, так і забезпечення ефективного здійснення прав піклування і доступу. Серед необхідних заходів, спрямованих на досягнення цілей, – ініціювання або сприяння порушенню судових чи адміністративних процедур для того, щоб домогтися повернення дитини та, якщо це доречно, організувати або забезпечити ефективне здійснення права доступу (ст. 7 (ч.2, п. ф)). Ця та наступні норми конвенції вказують на те, що конвенція спрямована не стільки на охорону, скільки на захист прав щодо дитини і застосовується у тих випадках, коли ці права порушуються.

На наш погляд, основним критерієм визначення того, чи підпадає спір про дитину під предметну сферу дії Гаазької конвенції 1980, є спосіб захисту порушеного права і, відповідно, предмет заявленого позову. Потрібно відзначити, що проблема правильного застосування способу захисту і предмета позову при застосуванні Гаазької конвенції 1980 виявилась однією із найгостріших в українській судовій практиці. Міністерство юстиції України у своєму Роз'ясненні

"Досвід виконання Міністерством юстиції України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року та практика розгляду таких справ судами України" звернуло увагу на цю обставину і підкреслило, що метою звернення до суду завжди є встановлення факту незаконного переміщення та/або утримування дитини відповідно до Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, та її повернення до місця постійного проживання з метою подолання негативних наслідків, які виникли у зв'язку з одноосібним рішенням особи (як правило одного з батьків) змінити місце проживання дитини [1]. Проте українські суди не завжди дотримуються такого підходу і, розглядаючи заяву про повернення дитини, що подана на підставі Гаазької конвенції 1980 р., не уникають дослідження також обставин, які пов'язані з піклуванням над дитиною, та оцінкою відповідності такого піклування інтересам дитини. У таких випадках рішення українських судів стають об'єктом апеляційного та касаційного оскарження. Наприклад, в одній із справ, що стосувалися повернення дитини на територію Італії, Верховний Суд України скасував рішення попередніх інстанцій, аргументувавши це тим, що суди "у порушення ч. 6 ст. 130, ст. 212-214, 315 ЦПК України не визначились із предметом і підставою позову, – зокрема, суди не звернули увагу на те, що предметом та підставою позову є незаконне утримання неповнолітньої ди-

тини відповідачкою на території України поза згодою її чоловіка та батька дитини – громадянина Італії та порушення нею вимог Гаазької Конвенції 1980 р., яка є частиною національного законодавства України та підлягає обов'язковому застосуванню. ... Питання про піклування дитини між батьками мають вирішуватися лише після її повернення відповідно до вимог Конвенції" [2].

Важливо наголосити, що при розгляді по суті заяви про повернення дитини важливо враховувати, коли саме ухвалено рішення про опіку. По-перше, рішення про встановлення опіки може бути ухвалено до початку судового провадження щодо повернення незаконно переміщеної чи утримуваної дитини. Як вже зазначалося вище, рішення судової влади визначається Гаазькою конвенцією 1980 як одна із підстав виникнення права піклування ст. 3(2). Таке рішення суду про встановлення опіки, безсумнівно, суд, що розглядає цивільну справу про повернення дитини, не може залишити поза увагою. Ілюстрацією цього аспекту застосування Гаазької конвенції 1980 є наступна справа, розглянута українськими судами. Громадянин США та громадянка України уклали шлюб у 1999 р., в якому народився син, а у 2004 р. вони розлучилися. Відповідно до рішення суду округу Джефферсон від 06.01.2005 року, було визначено, що опіка над дитиною належить спільно обом батькам, що місце проживання дитини не повинно бути за межами округу Джефферсон, і якщо суд в подальшому цього не дозволить, дитині заборонено виїжджати за межі штату Нью-Йорк без розпорядження суду. У 2009 році громадянка України-мати дитини звернулася до суду із сімейних справ округу Джефферсон з метою отримання дозволу на виїзд неповнолітнього сина в Україну, але згідно із рішенням цього суду від 27.05.2009 року у задоволенні цього клопотання їй було відмовлено. Проте, в липні 2010 року вона разом з дитиною виїхала до України, чим самостійно змінила місце проживання сина і визначила його нове місце проживання в Україні. Оскільки громадянин США-батько дитини вважав, що вказані дії порушують його право піклування про сина, Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в АР Крим, звернулося в його інтересах із позовом про визнання незаконним вивезення та подальше утримання на території України неповнолітньої дитини, повернення дитини. Справа дійшла до Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який, зокрема, вказав на необхідність врахування рішення суду округу Джефферсон від 06.01.2005 року. Як відмітив суд, "визнаючи, що переміщення дитини 03.07.2010 року матір'ю до України не може бути визнано незаконним в розумінні ст. 3 Конвенції, оскільки на час переміщення право піклування про дитину здійснювала саме вона, суди попередніх інстанцій не взяли до уваги, що відповідно до рішення суду округу Джефферсон від 06.01.2005 року опіка над неповнолітнім належить спільно обом батькам". Це стало однією з підстав для повернення справи на новий розгляд до суду першої інстанції [3].

По-друге, на практиці не є рідкістю випадки, коли позов про встановлення (зміну) опіки подається і по ньому увалюється рішенням судом ще до того, як вирішено спір про повернення дитини, яку було незаконно переміщено чи утримувано. З приводу такого роду судових рішень про опіку позиція Гаазької конвенції 1980 р. є категоричною: питання про піклування не може вирішуватися по суті доти, доки не буде визначено, що дитина не повинна бути повернута відповідно до цієї Конвенції або поки заява не подана відповідно до цієї Конвенції протягом розумного періоду часу після одержання повідомлення (ст. 16). Так, по одній із справ,

у червні 2008 р. Міністерство юстиції України звернулось з позовом в інтересах громадянина держави Ізраїль до громадянки України про повернення неповнолітньої дитини до місця її постійного проживання – держави Ізраїль, на підставі Гаазької конвенції 1980 р. В обґрунтування своїх вимог позивач указав, що після розірвання шлюбу із відповідачкою за рішенням Равінатського суду м. Лод від 9 травня 2005 р. дитину залишено проживати разом із матір'ю та визначено час для зустрічей із батьком. Однак, у порушення вказаного судового рішення відповідачка неправомірно 15 червня 2007 р. виїхала разом із дитиною з Ізраїлю до України, де вони мешкають зараз. Кожна із сторін у справі наводила різні доводи, позивач у т.ч. посилався на рішення Равінатського суду м. Реховта від 7 жовтня 2007 року про перехід опікунства над дитиною від матері до батька. Проте, суди України правильно визначили, що це рішення було ухвалено в момент знаходження дитини разом із матір'ю в Україні та після звернення центрального органу держави Ізраїль до центрального органу України з вимогою про повернення дитини, і зробили висновок про те, що оскільки таке рішення ухвалено судом держави Ізраїль без участі матері та до вирішення питання про повернення дитини компетентним органом України, воно не може бути доказом порушення прав батька як опікуна дитини [4].

Ідея, відображена у статті 16 Гаазької конвенції 1980, полягає у тому, що рішення про опіку не повинно залежати від обставин, які змінюються внаслідок односторонніх дій однієї зі сторін спору. Потрібно наголосити, що ухвалення на підставі Гаазької конвенції 1980 р. рішення про повернення дитини не позбавляє ту особу, яку зобов'язано повернути дитину, звернутися до суду для вирішення по суті питання про піклування про дитину. Але водночас є обмеження юрисдикційного характеру – такий спір має вирішуватися судом держави постійного місця проживання дитини. Конвенція діє як засіб стримування від намагань однієї із сторін спору про опіку перенести юрисдикцію цього спору до іншої держави шляхом викрадення дитини і зміни місця її проживання.

Питання вжиття заходів у випадку неправомірного переміщення дитини охоплюються також предметною сферою Європейської конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980. Ця конвенція вказується в якості джерела регулювання міжнародних спорів щодо дитини, однак зазвичай із застереженням про те, що вона не набула такої самої популярності і поширеного застосування на практиці, як згадані Гаазькі конвенції [5, 174]. Обидві конвенції було прийнято в один і той самий рік, проте у жодній із них немає конкретних приписів про порядок взаємодій. Відповідно до ст. 29 Гаазької конвенції 1980, ця конвенція не перешкоджає жодній особі, установі або органу, що заявляє про порушення прав піклування або доступу відповідно до положень статей 3 або 21, прямо звернутися до судових або адміністративних органів будь-якої Договірної держави, на основі положень цієї конвенції або на іншій основі. На нашу думку, питання співвідношення Гаазької конвенції 1980 і Європейської конвенції про опіку 1980 має вирішуватися не за правилом *lex generali – lex specialis*, а за критерієм "більш зручна норма" для конкретного спору щодо дитини. Європейська конвенція спрямована на надання допомоги в пошуку місцезнаходження дитини та/або забезпечення визнання та виконання рішень про опіку. Вона передбачає негайне вжиття центральним органом запитованої держави заходів для поновлення опіки над дитиною у випадку її неправомірного переміщення, за таких умов: 1) на час порушення провадження

у державі, в якій було ухвалено рішення, або на час неправомірного переміщення, якщо воно сталося раніше, дитина та її батьки були громадянами тільки цієї держави; 2) дитина мала місце проживання на території цієї держави; 3) прохання про повернення було подано до центрального органу впродовж 6-місячного періоду від дати неправомірного переміщення.

На нашу думку, є дві найсуттєвіші відмінності між двома конвенціями у порядку регулювання ними питання повернення дитини. По-перше, Європейська конвенція 1980 вимагає попереднє існування рішення про опіку і визнання такого рішення; заяви, що подаються на підставі Гаазької конвенції 1980, ґрунтуються на концепції порушення прав піклування, а не на реєстрації та визнанні рішення про опіку в запитованій державі. По-друге, згідно із Гаазькою конвенцією 1980, розпорядження про негайне повернення дитини може бути видано, якщо на дату початку процедур у судовому або адміністративному органі тієї Договірної держави, де знаходиться дитина, минуло менше одного року з дати незаконного переміщення або утримування (ст.12 (1)). Європейська конвенція про опіку 1980 встановлює значно менший – 6-місячний строк, в межах якого може бути подано прохання про повернення дитини. Держави, які ратифікували обидві конвенції, частіше на практиці звертаються все-таки до Гаазької конвенції 1980 р. Приміром, Союз з питань міжнародного викрадення дітей Об'єднаного Королівства підрахував, що з 500 дітей, справи щодо повернення яких він розглядає щорічно, лише 8 % всіх поданих заяв стосуються (містять посилання) на Європейську конвенцію" [6, 134].

Положення Гаазької конвенції 1980 суттєво доповнюються Гаазькою конвенцією про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання і співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 (надалі – Гаазька конвенція 1996). Порівняно з іншими Гаазькими дитячими конвенціями, ця конвенція має дуже широку сферу застосування; до кола питань, врегульованих нею, входять також питання юрисдикції у разі неправомірного переміщення чи утримування дитини. В силу того, що Гаазька конвенція 1996 є *lex posterior* по відношенню до Гаазької конвенції 1980, вона містить норму, яка регулює питання взаємодії цих двох документів. Так, ст. 50 Гаазької конвенції 1996 зазначає, що ця конвенція не впливає на застосування Гаазької конвенції 1980 у відносинах між Сторонами обох Конвенцій, однак ніщо не перешкоджає застосуванню положень цієї Конвенції для цілей повернення дитини, яка була протиправно переміщена або утримувалась, чи для надання права на спілкування. Таким чином, дана норма допускає можливість паралельного застосування обох Гаазьких конвенцій. І дійсно, аналіз положень цих двох міжнародних правових актів, а також практика їх застосування українськими судами дозволяє виділити декілька ситуацій, коли норми двох документів взаємодоповнюють один одного. На нашу думку, найтиповішими форми паралельного застосування обох Гаазьких конвенцій є наступні:

1. *Застосування концепції звичайного місця проживання дитини.* Гаазька конвенція 1996 закріплює у ст. 7 (ч.1) загальне правило про те, що саме органи Договірної Держави, в якій дитина мала звичайне місце проживання безпосередньо до переміщення або утримування, зберігають свою юрисдикцію доти, доки дитина не набуде звичайного місця проживання в іншій Державі. У судовій практиці України є приклади, коли суд, розглядаючи цивільну справу про повернення дитини з території України до місця її постійного місця проживання в іноземній державі, посилається не лише на Гаазьку

конвенцію 1980, але у т.ч. і на Гаазьку конвенцію 1996. Так, у 2009 р. апеляційний суд Дніпропетровської області розглядав, в порядку апеляційного провадження, справу за позовом Міністерства Юстиції України в інтересах громадянина Італії до громадянки України про забезпечення повернення дитини у місце її постійного проживання в Італії. Під час розгляду цієї справи було встановлено, що відповідачка, в свою чергу, звернулася до українського суду з позовом про встановлення місця проживання дитини разом із нею, тобто на території України. Ці дії відповідачки суд оцінив як намір обійти закон (ст. 10 ЗУ "Про МПРГ" 2005) і, зіславшись на положення ст. 7 Гаазької конвенції 1996, постановив, що "у питанні визначення місця проживання дитини зберігається юрисдикція за органами Італії до тих пір, доки триває судовий розгляд цієї справи і не ухвалено рішення про відмову в поверненні дитини" [7].

2. *Вжиття тимчасових необхідних заходів захисту особи дитини та її майна.* Справи про повернення дитини у разі її незаконного переміщення чи утримання є тією категорією справ, при розгляді яких надзвичайно актуальним є застосування тимчасових заходів захисту дитини. Так, Гаазька Конвенція 1980 р. (ст. 7, ч. 2, п. b)) називає серед можливих форм співпраці компетентних органів Договірних держав, метою якої є забезпечення негайного повернення дітей та досягнення інших цілей цієї конвенції, такий захід, як "запобігання нанесенню подальшої шкоди дитині або збитку зацікавленим сторонам шляхом вжиття тимчасових заходів". Це положення Гаазької конвенції 1980 конкретизується у статті 11 Гаазької конвенції 1996 р., яка врегульовує питання юрисдикції щодо вжиття будь-яких необхідних тимчасових заходів захисту у невідкладних випадках.

3. *Співробітництво Договірних держав у сфері надання інформації про законодавство.* Повний і всебічний розгляд міжнародних сімейних справ важко уявити без співробітництва юрисдикційних органів держав-учасниць. Обидві Гаазькі конвенції, про які йдеться, передбачають такий вид правової допомоги, як надання інформації. Однак, визначений кожною із конвенцій обсяг цієї допомоги є різним. Так, відповідно до Гаазької Конвенції 1980 р. (ст. 7, ч. 2, п. е), п. d)), Центральні органи Договірних держав зобов'язані надавати інформацію загального характеру про законодавство їхніх держав, пов'язане із застосуванням Конвенції, а також обмінюватися там, де бажано, інформацією про соціальне походження дитини. Водночас, Гаазька Конвенція 1996 р. (ст. 30, ч. 2) покладає на Центральні органи договірних держав обов'язок здійснювати належні кроки для надання більш широкої інформації, а саме – про

закони та наявні послуги в своїх державах щодо захисту дітей. Тому, на думку авторів Практичного посібника із застосування Гаазької конвенції 1996 та Гаазької конвенції 1980, це положення Гаазької Конвенції 1996 р. надає право центральному органу або одному із батьків дитини отримувати більш широкую інформацію про законодавство тієї Держави-учасниці, до якої дитину було незаконно переміщено або в якій дитина незаконно утримується [8, 89].

Висновки. Вищевикладене дозволяє сформулювати наступні висновки: 1) найпершим і основним критерієм визначення того, чи підпадає спір щодо дитини під предметну сферу дії Гаазької конвенції 1980, є спосіб захисту порушеного права і, відповідно, предмет позову; 2) при розгляді по суті заяви про повернення дитини важливо враховувати, коли саме ухвалено рішення про опіку – до чи під час вирішення спору про повернення дитини; 3) питання співвідношення Гаазької конвенції 1980 і Європейської конвенції про опіку 1980 має вирішуватися не за правилом *lex generali – lex specialis*, а за критерієм "більш зручна норма" для конкретного спору щодо дитини; 4) Гаазька конвенція 1996 р. зміцнює низку положень Гаазької конвенції 1980, встановлюючи гарантії їх дотримання – це, зокрема, положення про звичайне місце проживання дитини як основний критерій визначення юрисдикції, можливість застосування необхідних тимчасових заходів захисту особи дитини та її майна, судове співробітництво.

Список використаних джерел

1. Роз'яснення Міністерства Юстиції України "Досвід виконання Міністерством юстиції України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року та практика розгляду таких судами України" від 29.08.2011 р. // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0060323-11>
2. Ухвала Верховного Суду України від 6.10.2010 по справі № 6-12239св10 // <http://reyestr.court.gov.ua/>
3. Ухвала Вищого Спеціалізованого Суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 2.11.2011 р. // <http://reyestr.court.gov.ua/>
4. Ухвала Колегії суддів Судової палати у цивільних справах ВСУ від 1.09.2010 р. // <http://reyestr.court.gov.ua/>
5. Anatol Dutta. Child Law (International). – The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I. Edited by Jürgen Basedow, Klaus J. Hopt, Reinhard Zimmermann, Andreas Stier. – Oxford, 2012.
6. Trevor Buck. International Child Law. – Cavendish Publishing Limited, 2005.
7. Рішення колегії суддів судової палати у цивільних справах апеляційного суду Дніпропетровської обл. від 29.07.2009 р. у справі № 22r-2426/2009.
8. Practical Handbook on the operation of the Hague Convention of 19 October 1996 on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Co-operation in Respect of Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children. – The Hague Conference on Private International Law Permanent Bureau. The Hague, the Netherlands, 214.

Надійшла до редколегії 12.11.15

Ю. Черняк, канд. юрид. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ГААГСКАЯ КОНВЕНЦИЯ 1980 Г. О ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ АСПЕКТАХ МЕЖДУНАРОДНОГО ПОХИЩЕНИЯ ДЕТЕЙ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРАВОВЫХ АКТОВ УКРАИНЫ

В статье установлен основной круг вопросов, требующих для надлежащего урегулирования параллельного применения положений Гаагской конвенции 1980 и Гаагской конвенции о юрисдикции, применимом праве, признании, исполнении сотрудничества в отношении родительской ответственности мер по защите детей 1996. Проанализированы формы взаимодействия двух институтов: опеки и возвращения незаконно перемещенных или удерживаемых детей на основании Гаагской конвенции 1980. Определены основные различия между Гаагской конвенцией 1980 и Европейской конвенцией об опеке 1980, касающимися порядка урегулирования вопроса о возвращении ребенка.

Ключевые слова: гражданские дела о возвращении ребенка; споры об опеке; судебная практика Украины; конфликты в системе международных правовых актов.

Y. Chernyak, PhD in Law, associate professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

HAGUE CONVENTION ON THE CIVIL ASPECTS OF INTERNATIONAL CHILD ABDUCTION 1980 IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL LEGAL ACTS OF UKRAINE

Hague Convention on the civil aspects of international child abduction 1980 is one of the four effective in Ukraine conventions known as "Hague Children's Conventions". Each of these conventions has its own subject scope and aims. However, according to the Ukrainian courts

practice the relation of the Hague Convention 1980 to other Conventions should be touched upon. Certain provisions of the Hague Convention 1980 are concretized in the rules of the Hague Convention on protection of children 1996 – particularly, jurisdiction on the base of the habitual residence of the child, taking of necessary provisional measures of protection of the child and court cooperation. It's also necessary to take into account that Ukraine is the Contracting State of the European Convention on Recognition and Enforcement of Decisions concerning Custody of Children and on Restoration of Custody of Children 1980, it regulates issues similar to those which fall also under the scope of the Hague Convention 1980. The question on possible criteria for identification whether the dispute falls under the scope of the Hague Convention 1980 is researched in the statement. Some remarks concerning the main distinctions between the Hague Convention 1980 and the European Convention concerning custody of children 1980 are made.

Keywords: civil cases on return of a child; disputes about custody; Ukrainian courts practice; conflicts in the system of international legal acts.

УДК 341.22:656

О. Каспрук, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СПІВРОБІТНИЦТВА В РАМКАХ ПРОЕКТУ "НОВОГО ШОВКОВОГО ШЛЯХУ"

У статті аналізуються теоретичні та практичні аспекти міжнародно-правового співробітництва в рамках проекту "Нового Шовкового шляху". Спеціальна увага приділена вивченню недоліків правових режимів транспортних коридорів. Спираючись на опрацьований матеріал, надаються пропозиції щодо удосконалення правової системи Євразійського транспортного коридору.

Ключові слова: правовий режим, транспортний коридор, Євразійський транспортний коридор, міжнародно-правове регулювання МТК, міжнародні договори, проект "Новий Шовковий шлях".

На сучасному етапі відбуваються масштабні процеси глобалізації, які утворюють нові форми геополітичної конкуренції – трансконтинентальні інтеграційні проекти, в яких країни з прискореним динамізмом економічного розвитку служать локомотивами для менш розвинених партнерів. Крім того, в теоретичному аспекті розроблювані проекти характеризуються властивістю паралельного існування, однак при перенесенні на практичну площину виявляють ряд протиріч. Пов'язуючи в єдині мережі все нові країни, регіони і цілі континенти, міжнародно-правове середовище впливає на характер, інтенсивність, тривалість двосторонніх і багатосторонніх відносин, примушуючи взаємодіяти держави, які раніше не були партнерами.

Мета статті – розкрити сутність міжнародно-правового співробітництва в рамках проекту "Нового Шовкового шляху" та сформулювати пропозиції щодо удосконалення правової системи Євразійського транспортного коридору.

Питання, пов'язані зі сферою міжнародного транспорту виступають предметом праць таких вітчизняних і зарубіжних дослідників, як: Д.В. Семенов, Н.Х. Ахметшин, В.В. Первухін, В.А. Карасев, С.І. Пирожков, Ю.М. Цветов та інших.

Проблеми розвитку євразійських транспортних зв'язків пов'язані насамперед з міжнародним співробітництвом в галузі транспорту між країнами, розташованими вздовж "Шовкового шляху". Незважаючи на досягнення достатнього економічного розвитку, через диспропорцію в географічних та економічних умовах існує незбалансованість у співпраці в галузі транспорту. Гальмують процес розвитку в цій сфері наступні проблеми:

- двосторонні та багатосторонні договори належним чином не реалізуються;
- існування нефізичних бар'єрів.

Роль міжнародно-правового співробітництва проявляється у прискоренні процесів покрокового поєднання, створення "єдиного правового порядку", а не у повній ідентифікації правопорядків. Це проявляється не у нівелюванні національних особливостей, а у пошуку критеріїв співвідношення з урахуванням національної ідентичності [1, с.36].

Деякі країни з тих чи інших причин не мають необхідних законів і правил, а служби, відповідальні за виконання законів і правил та прикордонні служби розви-

нені недостатньо. Все це чинить серйозний й негативний вплив на економічну діяльність транспортних підприємств і на розвиток двосторонньої співпраці. Нерівномірний розвиток автотранспортної інфраструктури в цих країнах, як результат відносно низького рівня економічного розвитку і відмінностей в національних умовах, також стримує розвиток регіонального співробітництва в галузі транспорту і вільне переміщення вантажів, капіталу, технології та людей.

Більшість маршрутів сучасних євразійських транспортних коридорів не мають конвенційної основи, а базуються лише на нормах "м'якого права". Відповідно дані маршрути не мають міжнародно-правового статусу міжнародних транспортних коридорів (МТК), а є транспортними коридорами міжнародного значення (або МТК в широкому значенні). У зв'язку з цим виникає суттєва необхідність у "прийнятті рамкової конвенції про МТК, розробці міжнародних угод, що конституюють МТК та у створенні системи міжнародно-правового регулювання МТК" [2].

Одним із шляхів міжнародно-правового співробітництва є вдосконалення "Шовкового шляху" як історично визначеного маршруту, що зв'язує Східну Азію із Середземномор'ям.

В історичному ракурсі "Шовковий шлях" – це система караванних шляхів, що пов'язували протягом більше тисячі років культурні центри величезного простору материка між Китаєм і Середземномор'ям. Сам термін був вперше введений в науковий обіг німецьким географом і геологом В.Ріхтгофеном в 70-ті роки XIX ст. для позначень зв'язків між далекодсхідним і західним світом і виявився надзвичайно вдалим і загальноприйнятним. З II ст. н.е. шовк став головним товаром, який везли китайські купці в далекі країни [3, с.11].

Ініціатива з відродження "Нового Шовкового шляху", охоплюючи стратегічні, економічні, культурні, інфраструктурні аспекти співпраці, може стати найбільшим Євразійським проектом. Найбільш активними учасниками ініціативи на сьогоднішній день є КНР і Казахстан, вже реалізують конкретні проекти і транспортні маршрути. Значну зацікавленість у проекті проявляють і держави Центральної і Південної Азії, Близького Сходу, а також Європейські країни.

Китайський економічний проект "Економічний пояс Шовкового шляху" виступає конкурентом Євразійського

економічного союзу, та виглядає досить привабливо, так як дана ідея не передбачає створення нових структурних об'єктів, а виступає лише варіантом економічної інтеграції на основі спільних інтересів через створення єдиної мережі автомагістралей та залізничних доріг, які будуть забезпечувати як взаємну торгівлю, так і транзит зовнішньоторговельних вантажів із Азіатсько-Тихоокеанського регіону в Європу.

В цілому, всі висунуті КНР за останні роки ідеї відродження "Шовкового шляху" відрізнялися помітним політичним і економічним прагматизмом. Як зазначає М. Руссе (M. Rousset), один з авторів монографії "Нова Європа: Париж – Берлін – Москва" "Пекін докладав значних зусиль, щоб модернізувати "Новий Шовковий шлях" аж до кордонів Європи, вважаючи економічну експансію більш важливою, ніж створення військових баз, які там сьогодні переважно російські" [4, с.355-359].

Участь КНР в реалізації свого варіанту відродженні "Шовкового шляху" спочатку спиралася на тактику "подолання менталітету холодної війни і конфронтації" [5, с.83].

Необхідно зазначити, що відродження найдавнішого торговельно-економічного коридору – "Нового Шовкового шляху" – це комплексна стратегія відновлення трансконтинентальних взаємин між країнами євразійського континенту. Понад 50 країн можуть стати потенційними учасниками проекту, який може об'єднати більше половини світового населення.

З метою організації нового транспортного коридору між КНР та Європою в листопаді 2013 року в Бухаресті була організована зустріч прем'єр-міністра КНР Л. Кецяна з представниками країн Центральної та Східної Європи. За результатами переговорів між країнами була підписана програма співробітництва [6].

Основною ціллю "Економічного поясу Шовкового шляху" є створення якісної нової моделі регіонального співробітництва. Традиційна модель співробітництва на регіональному рівні враховує в першу чергу встановлення єдиної митної політики, а потім створення міждержавних інститутів. Головною метою "Економічного поясу Шовкового шляху" виступає співпраця у сфері транспорту та інвестицій. "Економічний пояс Шовкового шляху" не є проектом інтеграційного співробітництва, відповідно не передбачається створення в перспективі митного союзу. При цьому усталений механізм існуючих зв'язків на регіональному рівні повністю зберігається.

Концепція "Нового Шовкового шляху" включає в себе наступні пункти: політичні зв'язки, з'єднання доріг, вільна торгівля, грошовий обіг і спільні прагнення народів. Відповідно до даної Концепції країни повинні посилювати співробітництва в таких областях, як обмін інформацією, взаємне визнання правил і взаємна допомога в контролюючих органах, а також вживати заходи для усунення інвестиційних бар'єрів. [7, с. 20].

Уникнення подвійного оподаткування є теж досить важливим. Сторони традиційно виходять з того, що "угоди щодо уникнення подвійного оподаткування – це міжнародні договори з податкових питань, метою яких є виключення оподаткування того самого доходу або майна двічі у двох різних країнах" [8, с.7].

Таким чином, розв'язання сукупності цих проблем постане пріоритетом міжнародно-правового регулювання.

Необхідно зазначити, що раніше США вже пропонували план "Новий Шовковий шлях" з центром в Афганістані.

В КНР зазначають, що переваги запропонованого ними проекту полягають у кількох важливих положеннях. Насамперед це перевага концепції розвитку. У порівнянні з Євразійським союзом і американським "Но-

вим Шовковим шляхом", "Економічний пояс Шовкового шляху" виступає всебічним проектом, що охоплює країни та регіони з населенням близько 3 млрд осіб.

В межах "Шовкового шляху", як вважають в КНР можна створити Євразійську економічну зону, яка включатиме:

- Шанхайську організації співпраці (ШОС);
- Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС);
- Американський "Новий Шовковий шлях".

У вересні 1990р. у Владивостоці на міжнародній конференції "Азіатсько-Тихоокеанський регіон: діалог, безпека, співпраця" міністром закордонних справ Радянського Союзу Е. Шеварднадзе була озвучена ідея відтворення транс'євразійської магістралі. Незабаром Е. Шеварднадзе просував цю ідею в штаб-квартирі Євросоюзу, де вона вперше стала предметом обговорення. З цього моменту став відраховуватися час початку нового життя "Шовкового шляху". На нашу думку, це історично обумовлено необхідність докорінного перегляду відносин Схід-Захід та пошуком нових геополітичних конструкцій, покликаних служити каркасом майбутнього світового порядку.

У світлі Конференції Міністрів транспорту, що відбулася у травні 1993 року в Брюсселі за участю восьми країн Південного Кавказу та Центральної Азії з метою формування Євразійського транспортного коридору, країни домовились здійснити спеціальну регіональну програму масштабної технічної допомоги TRACECA.

Підтримку проектів було надано Європейським Союзом, який через програму TACIS здійснює фінансування його основних заходів, а також Сполученими Штатами Америки, які, на проведений в квітні 1999 р у Вашингтоні спеціальній зустрічі за проектом TRACECA, офіційно визнали його як альтернативу російським транспортним комунікаціям.

Сьогодні TRACECA являється також Міжурядовою Комісією, основними цілями якої виступають:

- забезпечення безпеки перевезень, збереження вантажів і охорона навколишнього середовища;
- забезпечення міжнародного перевезення вантажів і пасажирів, а також міжнародного перевезення вуглеводнів;
- сприяння доступу на міжнародний ринок автомобільного, повітряного та залізничного транспорту, а також торгового судноплавства;
- створення рівних умов конкуренції транспортних операцій тощо [9].

Таким чином, коридор "TRACECA" виступає одним з етапів реконструкції "Шовкового шляху".

Проаналізуємо, які переваги отримує Україна від участі у проекті TRACECA. Завдяки співробітництву України в рамках даного транспортного коридору обсяг українського вантажообігу значно зріс, позитивна динаміка змін спостерігається і в інших сферах співробітництва.

Звернемо увагу на той факт, що в даний період учасники TRACECA розглядають транспортний коридор як фундамент, що здійснює позитивний вплив на міжрегіональну інтеграцію, так як стратегія розвитку TRACECA, крім удосконалення інституційної системи транспортного коридору, передбачає поступове створення стійкого ланцюга мультимодальних перевезень, а саме забезпечення постійного руху товарів і вантажів з використанням різних видів транспорту з поетапною інтеграцією TRACECA в Транс'європейські транспортні мережі (TENs).

Зазначимо, що на сьогодні для України є досить важливим пошук нових схем транспортування вантажів у

напрямку Балтійське море – Чорне море, та їх міжнародно-правового регулювання.

Також потребує необхідного правового регулювання використання і іншого транзитного потенціалу України. Це викликано потребою удосконалення співпраці у формуванні правової бази, що регламентує транспортні перевезення між Україною та країнами-партнерами, а також у спрощенні формальних процедур при перевезенні вантажів. Участь України у розвитку нового транспортного коридору є досить актуальною, у зв'язку з анексією Криму, а також визначається необхідністю формування нових економічних умов співробітництва з країнами ЄС.

Звернемо увагу на те, що одним із компонентів "Нового Шовкового шляху" виступає Євразійський транспортний коридор, стимулом для розвитку якого стало укладення низки міжнародних договорів і угод. Значною подією в цьому контексті стало підписання в 1996 році в м. Серахс (Туркменістан) угод Про співробітництво в сфері регулювання транзитних перевезень та про координацію діяльності залізничного транспорту між Грузією, Азербайджаном, Узбекистаном і Туркменістаном. Пізніше до угод приєднався ряд інших держав. Таким чином, Серахські угоди були фактично першою спробою міжнародного договірно-правового забезпечення реалізації проекту щодо задіяння Євразійського транспортного коридору.

Не менш важливе значення мала спільна конференція TRACECA і BSEC (Організація Чорноморського Економічного Співробітництва) у квітні 1997 року в Тбілісі, на якій була підписана Конвенція про співпрацю між ними.

Повертаючись до програми TRACECA, відзначимо, що її здійснення було тісно пов'язане із зустрічами спільних робочих груп, що складаються з представників Єврокомісії та міністрів транспорту країн бенефіціаріїв. Таких зустрічей було п'ять, остання з них відбулася в травні 1998 року в Тбілісі. На ній було заявлено, що з метою додання більшого динамізму процесу здійснення програми TRACECA необхідно розробити єдину транзитну транспортну політику і була схвалена спільна ініціатива президентів Грузії та Азербайджану щодо доцільності підписання багатосторонньої угоди про єдину транспортну політику.

У вересні 1998 року в Баку пройшла Міжнародна Конференція з відновлення "Шовкового шляху", на ній було підписано основну багатосторонню угоду про міжнародний транспорт щодо розвитку коридору Європа-Кавказ-Азія, що фактично стало початком створення юридичної бази будівництва Євразійського транспортного коридору. Основною метою Угоди є гармонізація транспортної політики країн TRACECA, яка розповсюджується на всі види транспорту за винятком повітряного. Була закладена основа подальшого поглиблення і розвитку економічних відносин, торгівлі і транспортних зв'язків між регіонами Європи, Чорного і Каспійського морів та Кавказу.

В останні роки КНР ініціювала включення України до процесу створення єдиної системи інфраструктурних і торгових шляхів у Євразії.

У цьому контексті дієвою платформою для виведення міждержавних відносин на якісно новий рівень і здійснення масштабної співпраці має стати імплементація Договору про дружбу і співробітництво між Україною і КНР та реалізація Програми розвитку відносин стратегічного партнерства між Україною і КНР на 2014–2018 роки. Для розширення співробітництва з КНР Україна

має забезпечити стабільні ділові контакти та плідний діалог у правовій сфері з огляду на сучасні виклики.

Слід зазначити, що Україна вже зробила перші шляхи для інтегрування в міжнародну транспортну систему, прийнявши наступні правові акти:

- Постанова Кабміну України № 1324 від 30 жовтня 1996 року "Про створення в Україні транспортних коридорів та входження їх в міжнародну транспортну мережу".

- Постанова Кабміну України № 821 від 4 серпня 1997 року "Про затвердження Концепції створення та функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні".

- Постанова Кабміну України №346 від 20 березня 1998 року "Про затвердження Програми створення і функціонування національної мережі міжнародних транспортних коридорів в Україні".

- Постанова Кабміну України № 965 від 11 липня 2002 року "Про створення Міжвідомчої комісії з питань транспортних коридорів та транзитної політики".

- Закон України № 3022-111 від 7 лютого 2002 року "Про Комплексну програму утвердження України як транзитної держави у 2002-2010 рр роках", базисом якого виступила Програма розвитку транспортних коридорів в Україні.

Забезпечення подальшого розвитку стратегічного партнерства між Україною та КНР залежить від реалізації наступних стратегій:

- активізація співпраці України з міжнародними організаціями та країнами-партнерами, спрямована на гармонізацію різних нормативів;

- створення в межах діяльності Спільної міждержавної комісії підкомісії з питань транспортних коридорів і транзитної політики;

- визначення і аналіз шляхів міжнародно-правової взаємодії України з КНР в площині китайської політики побудови "економічного поясу Нового шовкового шляху";

- прийняття законів, які б стимулювали створення та функціонування в Україні нових транспортних магістралей міжнародного значення.

- започаткування регіональної співпраці в рамках розширення взаємодії з китайськими партнерами для активізації практичної взаємодії [10].

Висновки. Таким чином, в успіху континентального мегапроекту – "Нового Шовкового шляху" сьогодні зацікавлено багато країн, вони ж будуть зацікавленими в його сталому надійному функціонуванні. Україна має стати необхідним елементом розгалуженої мережевої структури, важливим її ланцюгом, оскільки володіє досить високим транзитним потенціалом, відповідно, у неї є всі можливості для інтенсивного розвитку мережі МТК. На наш погляд, така обставина буде сприяти масштабному розвитку трансконтинентального співробітництва, звісно з відповідним рівнем забезпечення міжнародно-правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Верховенство права как принцип интеграции правовых систем в современном мире // Научные труды ОНУА. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Т. VIII. – С. 35-44.
2. Семёнов Д.В. Правовые режимы евразийских транспортных коридоров // Д. В. Семенов //Евразийский юридический журнал. – 2013. – № 1 (56). – С. 21 – 25.
3. Ахметшин Н.Х. / Тайны Шелкового пути. Записки историка и путешественника, издательство М.: Вече, 2002. – 416 с.
4. Rousset M. La nouvelle Europe: Paris-Berlin-Moscou. Le continent paneuropéen face au choc des civilisations. – Paris: Godefroy de Bouillon, 2009. – 538 p.
5. Karrar H. The new Silk Road diplomacy: China's Central Asian foreign policy since the Cold War. – Vancouver: UBC Press, 2010. – 272 p.

6. "Новый шелковый путь" получил партнеров в Восточной Европе // КМ онлайн 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.km.ru/world/2013/12/02/evropeiskii-soyuz-es/726641-novyi-shelkovyi-put-poluchil-novykh-partnerov-v-vostoch>.

7. Первухин В.В. Новый шелковый путь / В.Первухин // журнал "Энергетическая политика", №3, 2014. – С. 18 – 27.

8. Helen Chin Fong Lau, Winnie He Timothy Cheung. The Silk Road Economic Belt and the 21st Century Maritime Silk Road May / Global Sourcing Fung Business Intelligence Centre: Hong Kong, 2015 – P. 1-15

9. Проект ТРАСЕКА. Международный транспортный коридор Европа-Кавказ-Азия (ТРАСЕКА). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.traseca-org.org/default.php>.

10. Кошовий С. З Китаєм не розминутись / С. Кошовий // Журнал Віче №13, липень 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4797/>.

Надійшла до редколегії 14.11.15

О. Каспрук, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СОТРУДНИЧЕСТВА В РАМКАХ ПРОЕКТА "НОВОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ"

В статье анализируются теоретические и практические аспекты международно-правового сотрудничества в рамках "Нового шелкового пути". Специальное внимание уделено изучению недостатков правовых режимов транспортных коридоров. Основываясь на обработанном материале, делается попытка дать предложения по совершенствованию правовой системы Евразийского транспортного коридора.

Ключевые слова: правовой режим, транспортный коридор, Евразийский транспортный коридор, международно-правовое регулирование МТК, международные договоры, проект "Новый Шелковый путь".

O. Kaspruk, postgraduate student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION PRINCIPLES WITHIN 'THE NEW SILK ROAD'

Theoretical and practical aspects of international legal cooperation within the new Silk Road are being analyzed in this article. Special attention is paid to the research of shortcomings of the international legal regime of transport corridors. Grounding on the basis of material being researched an attempt is made to provide proposals for improving the legal system of the European transport corridor.

Keywords: legal regime, transport corridor, the Eurasian transport corridor, international legal regulation of MTC, international treaties, the project "New Silk Road".

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Випуск 1(43)

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 10,0. Наклад 300. Зам. № 215-7585.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № MB2.
Підписано до друку 28.03.16

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02